

Danske Studier 2015

Universitets-Jubilæets danske Samfund

2015

Danske Studier

Udgivet af Simon Skovgaard Boeck
og Henrik Blicher
under medvirken af
Mette Elholm Ishøy

Universitets-Jubilæets danske Samfund

Universitets-Jubilæets danske Samfund nr. 589
Omlagsdesign: Jakob Brandt-Pedersen

Printed in Denmark by
Tarm Bogtryk A/S
ISSN 0106-4525
ISBN 978-87-7674-927-9

Kommissionær: Syddansk Universitetsforlag, universitypress.dk

Udgivet med støtte fra Det Frie Forskningsråd | Kultur og Kommunikation.

Dette bind har været underkastet anonym fagfællebedømmelse.

Alle årgange af Danske Studier fra 1904 til 2014 er nu frit tilgængelige på
www.danskestudier.dk

Bidrag til tidsskriftet sendes til:

lektor Henrik Blicher
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab
Københavns Universitet
Njalsgade 120
2300 København S

seniorredaktør
Simon Skovgaard Boeck
Gammeldansk Ordbog
Det Danske Sprog- og
Litteraturselskab
Christians Brygge 1
1219 København K

Redaktionen foretrækker at modtage bidrag elektronisk, og disse kan sendes til ss@dsl.dk. Bøger til redaktionen bedes sendt til Simon Skovgaard Boeck.

Manuskripter (inkl. resume) skal være redaktionen i hænde inden 1. april 2016.

Indhold

<i>Lars Brink og Kjeld Kristensen:</i>	
Bevingede og ubevingede ord fra dansk revy	5
<i>Marianne Rathje:</i>	
Ska det vær nu? Verbale kortformer i regulerede og ikke-regulerede genrer	34
<i>Flemming Conrad: Oluf Friis' litteraturhistoriske torso – 70 år efter</i>	56
<i>Markus Floris Christensen:</i>	
»Vi er alle metaforer for hinanden« En hegeliansk læsning af Inger Christensens <i>det</i>	80
 MINDRE BIDRAG	
<i>Aage Jørgensen: Johannes V. Jensen og Valdemar Vedel – nogle breve</i>	101
<i>Simon Skovgaard Boeck: Malinovskis Tidesang</i>	111
 ANMELDELSER	
<i>Ole Thomsen:</i>	
Birgitte Possing: Ind i biografien	118
<i>Margaretha Fahlgren:</i>	
Bente Rosenbeck: Har videnskaben køn? Kvinder i forskning	127
<i>Frans Gregersen:</i>	
Ole Tøgeby: Bland blot genrerne – ikke tekstarterne! Om sprog, tekster og samfund	131
<i>Hanne Ruus:</i>	
Sanni Nimb m.fl.: Den Danske Begrebsordbog	136
<i>Simon Skovgaard Boeck:</i>	
Den nordiske Løveridder. En ridderromance af Chrétien de Troyes. Bearbejdet, med noter, indledning og efterskrift af Sigurd Kværndrup	141
<i>Jens Anker Jørgensen:</i>	
Annette Lassen (red.): Islændingesagaerne – samtlige sagaer og niogfyrre totter	146
<i>Eiliv Vinje:</i>	
Jens Bjerring-Hansen: Ludvig Holberg på bogmarkedet. Studier i Peder Paars og den litterære kultur i 1700- og 1800-tallet	156

<i>Rasmus Vangshardt:</i>	
John A. Hall, Ove Korsgaard og Ove K. Pedersen (red.): Building the Nation. N.F.S. Grundtvig and Danish National Identity.	162
<i>Jens Lohfert Jørgensen:</i>	
Kristian Himmelstrup: En sejlbad for vindstille. En biografi om J. P. Jacobsen.	167
<i>Anders Juhl Rasmussen:</i>	
Paula Henrikson og Jon Virklund (red.): Kladd, utkast, avskrift. Studier av litterära tilkomstprocesser.	171
<i>Benedikte F. Rostbøll:</i>	
Louise Zeuthen: Krukke. En biografi om Suzanne Brøgger. ...	175
<i>Ole Høiris:</i>	
Palle O. Christiansen: Tang Kristensen og tidlig feltforskning i Danmark. National etnografi og folkløse 1850-1920	181
<i>Erik Skyum-Nielsen:</i>	
Margrét Eggertsdóttir: Icelandic baroque, poetic art and creation in the works of Hallgrímur Pétursson	186
Bidragydere.	191
Universitets-Jubilæets danske Samfund.	193

Bevingede og ubevingede ord fra dansk revy

Af Lars Brink og Kjeld Kristensen

This article deals with some familiar and unfamiliar quotations that derive from Danish theatre revues. After a section that provides the reader with definitions (for example, of the linguistic term *bevinget ord*), there follows a short history of Danish revue from the first performance in 1849 until today. The section, "Udvælgelse – metode – kilder" (Selection – method – sources) accounts for the way in which the familiar and unfamiliar quotations have been found by searching a variety of sources (especially dictionaries), how their origin has been verified and their distribution checked in modern Danish, and how they are categorised into familiar and unfamiliar quotations. The method has resulted in a list, ordered chronologically, that contains 35 expressions. A closer study of these revue expressions shows among other things that the number of extant revue expressions increases with every period of 25 years. Furthermore, the oldest revue expressions are unfamiliar and most of the expressions come from revue songs. The article ends with a comprehensive list of the expressions, arranged alphabetically, that contains information, including authentic quotations from the revues as well as examples of their use in modern Danish.

Bevingede ord, der har deres oprindelse i litteratur, spænder lige så vidt som litteraturen selv, lige fra Bibelen til Anders And, illustreret ved eksemplerne *skille fårene fra bukkene* og *Langtbortistan*. Også revy er litteratur, på scenen som mundtlig litterær praksis baseret på skrevne tekster. Som revyinteresserede sprogfolk har vi fundet det interessant at undersøge, hvor mange og hvilke bevingede ord der netop stammer fra den danske revyskat, hvormed menes alle slags revytekster, både viser, monologer og sketcher. Vogel-Jørgensen har i sin *Bevingede Ord* (1940, med senere udgaver), store mængder revycitater, men de er næsten alle glemt, og man tvivler på, om de nogensinde har været bevingede, dvs. andet end forfatterens tilfældige minder.

Vi er begge revyentusiaster med god fornemmelse for det bevingede, men måske lige unge nok! Hvis man nemlig vil samle alt, hvad der lever hos nulevende, må man være så gammel som muligt. På den anden side vil udtryk, der kun er bevingede for ganske få gamle, have mindre interesse.

Definitioner

Vi slipper ikke uden om et tørt afsnit med definitioner. (Det gjorde Vogel-Jørgensen, men resultatet var også derefter: en litterær marskandiserbutik).

Ordet *revy* må i sin leksikalske grundbetydning defineres som: *en forestilling med selvstændige afsnit (numre) – evt. med såkaldt rød tråd, men ikke mere, end at numrene kan nydes isoleret, modsat akterne i et skuespil – domineret af humor og præget af satire over kendte begivenheder i den nære fortid.*

Det er påfaldende mange kriterier, men der kan jo også foregå mangt og meget på en scene. Sang og musik er vel ikke påkrævet definitorisk, men i praksis forekommer det altid.

Definitionen af *den sproglige frase* er nem (fagligt): *et etableret flerordsudtryk*. Da langt de fleste bevingede ord er fraser, bruger vi ofte denne term, men det må pointeres, at et bevinget ord kan være et enkeltord, fx (fra Brink & Farø 2007) *papirnusser* og *perestrojka*. I vor samling af bevingede og ubevingede ord med revyoprindelse er 2 ud af 35 enkeltord.

Et ubevinget ord kan naturligvis bruges om ethvert udtryk, der ikke er bevinget, men bruges her om et *forhenværende* bevinget udtryk.

Definitionen af *et bevinget ord* er vanskeligere. Vi låner den naturligt fra Brink & Farø: *et etableret udtryk i et sprog med den – af sprogbrugeren tilegnede og huskede – funktion at udgøre et for en større gruppe velkendt ikke-anonymt citat.*

At citatet er ikke-anonymt, betyder, at afsender mener at kende dets ophavsmand (der ofte er en berømt historisk person). Det står dermed i modsætning til fx (*der er nogen, der siger, at*) *adel forpligter*.

Og endelig *citat*: Et citat (i betydningen 'citering') er *inddragelse af fremmed tekst i egen tekst* (udtrykkeligt ved *inquit*, mere subtilt ved *allusion*).

Det må her understreges (Brink & Farø 2007: 167), at en *recitation* ikke er et citat. Skuespilleren, der spiller Richard III, står ikke og citerer Shakespeare. Ligesom vi heller ikke citerer, når vi synger de små til ro eller læser højt af Søren Kierkegaard. Der er her ingenlunde tale om at inddrage fremmed tekst i egen. Ved citat derimod tager vi stilling til det fremmede, oftest *pro*: »Som Strindberg siger: »Det är synd om människan«« (her tager afsender medansvar), men også *contra*: »Jeg har aldrig fattet Ritt Bjerregaards »hvad ikke alle kan lære, skal ingen lære««. Og der kan være talrige andre relationer, men under alle omstændigheder: Den fremmede tekst forholder sig på én eller anden måde til ens egen. Dét gør den ikke ved *recitation*.

Det er vigtigt at indse forskellen mellem den oprindelige ytring og det deraf opståede bevingede ord. Alle sprogfolk før 2007, selv den store

Jespersen (1915: 145), definerede bevingede ord som den oprindelige ytring. Men hvis det var rigtigt, så ville et kerneeksempel som *det er svært at spå, især om fremtiden* bortfalde. Det tillægges jo Storm P., men med urette. Den oprindelige ytring kendes altså ikke. Derimod lever dette bevingede ord fint op til definitionens krav om *tilegnet og husket funktion som ikke-anonymt citat*, fordi sprogbrugerne, ganske vist fejlagtigt, opfatter det som ikke-anonymt. – Den oprindelige ytring er et stykke *tale* (parole). De bevingede (og ubevingede) ord er dele af individets *leksikon* – med panderter i andres idiolekter. Men aldrig i alles.

Anonymisering

Som alle andre bevingede ord stunder også de revyskabte mod anonymitet. Til sidst har alle glemt den hentydning til tekstoprindelsen, som tidligere lå i udtrykket. Oprindeligt bevingede ord som *ansigt til ansigt; glimre ved sit fravær; så er fanden løs i Laksegade!* kender ingen i dag oprindelsen til. Ofte deler generationerne vandene sådan, at de ældre husker, mens de unge har tabt mindet om oprindelsen, men ikke selve det etablerede udtryk. Vi vil også registrere sådanne forhenværende bevingede, nu ubevingede ord, der er groet ud af den danske revy og lige ind i sproget, nogle gange som en umistelig del af det.

Revyens historie

Baggrunden for vores samling af (u)bevingede revyord er naturligvis, at danskerne i 165 år har været revybejstrede og skattet revycitater. Det er derfor passende at give et kort rids af dansk revys historie som kulturel kontekst til revyordene.

Den første danske revy opførtes den 31. december 1849. Den hed »Nyt-aarsnat 1850« og var forfattet af den behændige Erik Bøgh (1822-1899). Den blev spillet på det gamle Casino-teater.

Dermed gav vi atter en gang svenskerne baghjul. For nok havde de i 1844 i Stockholm oplevet en nytårsforestilling, en farce i fransk og dansk vaudevillestil, men den lever ikke op til prædikatet revy.

Men nordmændene var tidligere ude. Og dog. Stykket, der ligesom det danske kaldtes farce, hed »Ægtemandens Representant« og gik over sce-

nen i Kristiania i december 1848. Men selvom det skosedede norske forhold, var det skrevet af en dansker – Bøgh! – og havde lutter danske skuespillere. Nordmændene tålte nemlig ikke at høre norsk fra scenen – ganske som dansk film før 1955 ikke tålte dialekt i seriøse roller. – Bøgh fortsatte i mange år og fik hurtigt konkurrenter. Forestillingerne gik kun i én eller få dage.

I 1873 sker der noget nyt: sommerrevyer. Med lidt længere spilletid. Nu optræder ordet *Revu* for første gang. Vist efter fransk, (*vaudeville*-) *revue*, men mulig efter de andre danske, i forvejen indlånte betydninger: 'inspektion' o.l.

Genren er klart nok i sin vorden. Kvaliteten tåler ikke nutidens øjne (og ofte heller ikke anmeldernes; der klages over lavkomiske fjællebodsløjer); særlig de mange brandere generer. Ofte afspejler estrupiatets kampe sig i stærkt politiske tekster og i håndgribeligheder i salen. Det ser derimod ud til, at skuespillerne har været fremragende. Sex var der fra begyndelsen masser af, omend let maskeret. Sangerinder bragte til stadighed tekstligt og visuelt deres yppighed i erindring. Det gik så vidt, at fire damer i lette gevandter blev kaldt »fire stykker med bart« (1890), hvad der i den grad faldt brygger Jacobsen for brystet, at han nægtede at udleje det pågældende etablissement til revy.

Revyhistoriens 2. akt begynder i sommeren 1885, hvor samarbejdet mellem de to store, tekstforfatterne Axel Henriques og Anton Melbye, indledes. Nu er kvaliteten i top, og de lægger, betegnende, »al Alvor i det«. De var radikale, men var i hvert fald »runde« i humoren. I 1888 grundlagde de *Blæksprutten*. – I sommerrevyen 1886 får de næste årtiers revymatador, Frederik Jensen (1863-1934), sin hovedrolledebut. Han kan ses i stum- og talefilm og høres synge, men kommer ikke til sin ret. Ifølge alle vidner var han ubetalelig. Som de fleste store komikere ser han gemytlig ud og har i øvrigt altid en let komisk overdistinkt tekstudtale. (Overdistinkthed gik i arv til Carl Alstrup og Liva Weel). Med ham sker den udvikling fyldest, at revyskuespillere stort set kun er revyskuespillere, en tendens, der har holdt sig. Noget tilsvarende gjaldt efterhånden forfatterne: Enkelte guldrandede – som Drachmann – forsøgte sig uden held; det blev en sag for specialister. For det danske folk var revy morsomt og uhøjtideligt. Men for eliten var den gode revyviser nu lige så fornem som Pindars oder. Det fremgår af følgende hilsen til Melbye skrevet af Georg Brandes:

Den gode Vise, det er Viddet, Vinen, Vildskaben, Visdommen sat
paa lette Vers. Den trænger ind som en Pil, den smælder som en

Snert, den jubler sorgløst som Fuglekvidder. Den klapper en Værdighed paa Maven, slaar en Slyngel paa Snabelen, pilker en Torsk, giver Latteren Ord. Den synger Spøgen vaagen og Tungsindigheden i Søvn. Den hamrer med sit Omkvæd en Sandhed ind i de mest fornaglede Hjerner. Et Omkvæd! Et Kongerige for et uforglemmeligt Omkvæd!

Et andet blåt stempel fik revyen, da medlemmer af Kongehuset bivåned en forestilling i 1884.

I 1895 dukkede så alle tiders revydronning op, den indtagende, buttede Dagmar Hansen, der mest sang pikante, pjattede viser. Det var om hende det bevingede ord lød: »Der bor en Sangfugl i Frk. Hansens Bryst. Den har kun et beskedent Pip, men den bor kønt.«

I 1894 gik de politiske numre tilbage. Højre og Venstre havde nemlig forligt sig. Ikke desto mindre blussede der i 1901 med det nye Venstreministerium en strid op mellem revyen og censuren. Censur havde der været hele tiden – i strid med Grundlovens ånd. Og den nye justitsminister i 1901 var ikke særlig liberal. Han hed Alberti og hadede revy. Han forbød nævnelser af kongehus og ministre, ja, sågar ordet *minister* blev forbudt, endog ordet *revy*! Hvad der fik teatret i Frederiksberg Allé (nu Betty Nansen) til at byde på en *sommermenu*! Så da Frederik Jensen fra scenen i 1901 udtalte ordet *medisterpølse*, var han ikke sen til at pointere, at det var med *d*! – Med justitsministerens fængsling i 1908 var striden forbi, men teatercensuren blev først ophævet i 1954.

I 1905 oprandt den første revy helt uden rød tråd, dvs. ingen gennemgående figurer, ingen spillet på revyens navn o.l. Den blev en stor fiasko.

Fra 1912 og nogle år frem så man – særlig hos direktør Frede Skaarup på Scala – megalomane tendenser til at nærme revyen til et kæmpe-show, kaldet varieté: masser af dansepiger, et luftskib, levende islandske heste og – tableau! – en 18-årig miss Bartzeni, der dansede i et bur fuldt af sultne løver! – Tilsvarende tendens begyndte i Cirkusrevyen i 1960'erne og 1970'erne med store seriøse, sensuelle dansenumre og indlagte film.

Perioden 1885-1918 var revyens guldalder. Ikke fordi teksterne var bedre eller seertallene større. Men fordi revyen var eksistentielt vigtigere dengang for sit publikum. Den ene af nærværende forfatteres farfar, f. 1890 i København, har fortalt, hvorledes han hvert år stort set kun ventede på *Blæksprutten* i december og Frederik Jensen om sommeren. For der var næsten ikke andre satiriske tekster at få fat i. 1800-tallets andre

vittighedsblade var gået ind; der var ingen radio og tv. Stumfilmene var aldrig satiriske, hvad teaterkomedierne heller ikke var. Årets sommerrevy blev ventet med længsel, og den »sommerens vise«, der hurtigt blev kåret, blev så resten af året fløjtet, sunget, stampet frem på gade og vej, og dens *Refrain* blev utvivlsomt bevinget eller i hvert fald husket i flere sæsoner.

Niels Birger Wamberg har bekræftet, at der endnu i 1930'erne var en del af denne nimbus tilbage. Tilbagegangen er der intet begrædeligt i, for det siger sig selv, at revyens betydning må mindskes i takt med alle de andre kanalers fremmarch.

Liva Weel fik sit revygenembrud i Odder (!) i 1917 og i København på Scala i 1918 – efter at være blevet vraget som operettediva. Det var københavnsk synftighed, hun slog sig op på og fortryllede alle med. I 1920, i »Hallo Amerika«, var hun en sprællende københavnerpige, hvilket nævnes, fordi musikken var ægte jazz, der nu kunne høres i Danmark (5 år før Armstrongs »Hot Five«). Revy er en genre, der let fører helt nye teatergimmicks og andre kulturfænomener frem.

Revy var blevet en kæmpesucces, efterhånden med månedlange spille-tider. Ligesom den for længst havde slået rod i Provinsen (som der ikke er plads til her). Men den var stadig kontroversiel, angrebet især fra direkte eller indirekte kristent hold. *Kristeligt Dagblad* mente, at Skaarups korpigegager var så ringe, at staklerne måtte supplere dem på lave steder. Og i romanen *Ny Ungdom* fra 1925 angreb ekspressionismens førstemand, Emil Bønnelycke, der havde besunget den moderne storby, Scala-revyerne for deres tyvstjålne musik, overfede skuespillere (bl.a. Stribolt) og frivolitet, der trak al skønhed og renhed ned i sølet. – Men det store flertal elskede revy. Mest forbløffende var det, at Carl Alstrup, 1920'ernes og 1930'ernes primus motor, ofte gav udtryk for, at han ikke kunne fordrage revy. Den var ikke fin nok.

Tyverne

I tyverne brød mange revystjerner igennem, der endnu huskes: Osvald Helmuth, Marguerite Viby, Christian Arhoff, Storm P. og Arthur Jensen. Tiåret havde ofte varieténumre på tapetet, og der var ret langt mellem de politiske tekster, hvad der fremgår af følgende tophits: »Ølhunden glammer« (med en lille finte til afholds- og dyresagen), »Sonny Boy«, »Nogen gør det aldrig, andre gør det tit« (kysser!), »Sov Dukke Lise«, »Der er Lys i Lygten, lille Mor«, »Maggiduddi«. – Af det politiske kan nævnes en tekst, Storm P. fremsagde, med spil på Thit Jensens antiabort-bog *Frivil-*

ligt Moderskab. Storm kaldte den »skæmtevisen Frivillig Mo’rskab« – frit efter Thit!

I 1925 kommer der en fornyelse: Co-Optimisterne, en gruppe på ni, anført af Ludvig Brandstrup. De virkede lidt mere intellektuelle end forgængerne og var mere kræsne med musikken (lidt a la »Klyderne«). Satire, men ikke så meget over aktualiteter, og en hel del melankolske sange (»Pige, træd varsomt«).

PH

Poul Henningsen var ikke imponeret. Han savnede en linje og fandt sågar visse numre reaktionære. Han ønskede en sammenhængende ideologi, den venstreorienterede (eller »demokratiske«, som han selv yndede at kalde det). Med den ville han ikke bare pirre og more folk. Han ville *opdrage* sit publikum. Han brød sig ikke om at spotte navngivne personer, men ville udstille de konservative vaner og normer. Det lyder som voksen-genopdragelse, men gik meget godt, bl.a. fordi der i praksis måtte være flere om at skrive revyerne, og fordi han var så dygtig og så morsom. Mange af hans tekster har komisk lang pegefinger, men i de mindeværdige dominerer det stilsikre. – Det begyndte i 1929 med braget »Ølhunden glammer«, der egentlig er et forsvar for den lille mands bajer, men mest er ordkunst. Senere var det først og fremmest Liva Weel, der tolkede hans tekster – nu også til jazzmelodier af Bernhard Christensen, hvoraf de kendteste er »Ta og kys det hele fra mig« og »Naa«.

PH-revyerne varede til 1932, men PH fortsatte i 1937 og atter i 1940 med Kjeld Abell og komponisten Bernhard Christensen.

Cirkusrevyen

Cirkusrevyen blev stiftet af Osvald Helmuth og andre i 1935. Hovedkræfterne var Helmuth, Brandstrup og Liva Weel. Uforglemmeligst var »Dit Hjerte er i Fare, Andresen« (1936), »Konen, Kællingen, Madammen« (1938) og »Hen te’ Kommoden og te’bavs igen« (1936).

Hornbæk

Stig Lommers Hornbæk-revyer startede også i 1935. Også de var intellektuelle, fikse, og en tand frækkere (»...og Pigen var sytten et halvt!«). Lommer elskede overraskelsesmomentet og indbød i 1936 Danmarks største seriøse diva, fru Betty Nansen, til at synge på melodien »Alexander’s Ragtime Band«.

Besættelsen

Under besættelsen kunne man spille på alle heste. Kunstnerne kunne sole sig i popularitet, men var samtidig lidt oprørske – overfor tyskerne. En gratis omgang? Ikke helt. For flere kunstnere måtte flygte, og én (Svend Asmussen – endda med tyske forældre) blev fængslet i Berlin. Det var deres popularitet og danske sindelag, tyskerne ikke brød sig om. Selve teksterne var jo godkendt af censuren. De bedste af de let oprørske rummede stor poesi (»Man binder os paa Mund og Haand«, »Flyv, min Hest«) og har holdt sig længe efter 4. maj.

1940-1945 var ubetinget revyens anden guldalder. Revy blev umådelig populært. Den var en følelsesventil. Forfatterne gik til stregen og længere, idet de tilsyneladende kun risikerede at blive strøget af den danske censur (vi var jo et selvstændigt land!). Tophits var »Hyp, lille Lotte« og »Saadan er'ed jo« med Ludvig Brandstrup, »Kammerat med Solen« med Sigrid Horne-Rasmussen, »Tante Agathe« og »Saad'n var det ikke i Halvfemsernerne« med Erika Voigt, »Jeg har aldrig kysset andre end Marie« med Osvald Helmuth, »En yndig lille Fjer« med Gerda og Ulrik Neumann og Svend Asmussen samt »Vi er alle i samme Baad« med Kjærulff-Schmidt. Den sidste er festlig og teknisk smågenial og rummer små hib til værnemagerne (»Entrefyforsøeren«) og regeringen (»Roret, der blev borte«). Tyskerne hadede det og generede i 1943 Stig Lommer så meget, at han var nødt til at vise morgenrevy kl. 7 – med stor succes. Til sidst blev tyskernes håndgangne mænd så rasende, at de sprængte Apollo-teatret i luften.

Efter krigen

Fra senfyrerne huskes perlerne »Kys mig godnat« og »La' vær« (over Charles Trenets »La Mer«!), begge med Osvald, og »Jacobsen« med Erika Voigt. Nyt er »Fiffer-Revyerne« (1946-1953 og 1958) med Knud Pheiffer og hans kone, Grethe Thordahl, i spidsen. De lignede Co-Optimisterne og havde dem som forbillede. Som før sagt kan revy føre til meget nyt: I 1950 så man for første gang en neger på en dansk scene, den omfangsrige sangerinde June Richmond, jf. at sangerne i »Porgy og Bess« på Det Kongelige Teater i 1943 var sværtede danskere. Men det blev vildere. I samme forestilling på ABC Teatret sås et helt kor af nøgendanserinder. Som nævnt var der meget bart fra de allerførste revyer, men dette var dog stærkt og kobled fra nu af revy til utvetydig uanstændighed.

I 1949 blev Dirch Passer og Kjeld Petersen knyttet til »Fiffer-Revyen«, de to revykunstnere, vi vel i dag forbinder revy allermest med. Til sidst kom også Jørgen Ryg med.

I 1949 startede Lommer sit ABC Teatret med Osvald, Asmussen, Kelderdirk Bros., Bodil Steen, Lily Broberg og – det kunne man regne med – Lommerpiger. Fra 1961 også Preben Kaas og Jørgen Ryg. Kjeld og Dirchs numre er det danske folks ejendom, skattekister, hvorfra der hæves mere eller mindre private bevingede ord. De berømteste er »Tømmerflåden« (1955) og »Skolekammerater« (1956). De to svor til en hidtil uset crazy-stil med forbillede i amerikansk stumfilm. De overgik forbilledet. Kaas' og Rygs bedst huskede numre var »Hva' ska' vi med kvinder« og »Lykke er«.

Mer Cirkusrevy

Efterhånden var der i 1950'erne kun to revy-scener i København, ABC Teatret og Cirkusrevyen – formentlig især pga. fjernsynets ilmarch. Cirkusrevyen i kæmpeteltet var som i dag en folkelig udstyrsrevy. I senfyrrerne så man Ib Schønberg, Elga Olga og de helt unge Birgitte Reimer, Buster Larsen og Preben Neergaard, og fra 1953 Arthur Jensen og Preben Uglebjerg. Højdepunktet, alle tiders revyguld, tør siges at være »Solitudevej« med Elga Olga, skrevet af Poul »Poeten« Sørensen.

Povl Sabroe overtog teltet som direktør, tekstforfatter og optrædende og føjede følgende til: Bodil Udsen, Marguerite Viby (»Den Jazzende Husmor«, »Før vi fik bil«), og i 1967 Dirch og Preben Kaas (som instruktør og fra 1970 direktør).

Radio- og tv-revy

Fra sentresserne begynder radioen at fremføre revy, og fra 1968 gør tv ligeså lørdag aften. Der er desværre ikke plads her til disse folkekære revyer.

Dansk revy i dag

Efter 165 år på de danske scener lever den danske revy stadig i bedste velgående. I både 2013 og 2014 var der ca. 20 sommerrevyer, og publikum strømmer til, især til de større, etablerede revyer som Cirkusrevyen (godt 180.000 tilskuere i 2013) og revyerne i Nykøbing F., Hjørring og Sønderborg, delvis på bekostning af de små revy-scener i Provinsen. Og som der står på revyernes hjemmeside, revydanmark.dk: »revyerne [er] i stadig udvikling. Tempoet er steget, musikken er blevet friskere, mens teksterne selvfølgelig stadig kredser om politik, skandaler og ikke mindst livet i Danmark her og nu ... Revyerne lever og har det rigtig godt«. Selv set uden disse farvede briller forekommer den beskrevne tendens at have noget for sig.

Udvælgelse – metode – kilder

De bevingede og ubevingede ord, som vi præsenterer i den følgende kronologisk ordnede liste, er fundet ved en metode, der forløber i flere delvis overlappende trin:

- eftersøgning af kandidater til samlingen
- verificering af kandidaternes oprindelse
- undersøgelse af kandidaternes udbredelse i moderne dansk
- kategorisering af de udvalgte kandidater i bevingede eller ubevingede ord

Eftersøgningen af kandidater har fundet sted i følgende kilder: de to danske ordbøger med bevingede ord: Vogel-Jørgensen 1990 og Jarvad 2006, fællesregistret til *Politikens* serie *Lystige Viser*, samt revywiseantologien Jørgensen 2012, *Blandt ølhunde og månestråler*. Desuden har vi søgt på ordet *revy* i Sprognævnets elektroniske nyordliste og i det elektroniske ordbogsmanuskript, der ligger til grund for *Den Danske Ordbog* på nettet. Herved fandt vi kun to udtryk, som vi dog kendte i forvejen. Ordbøgerne er gennemgået for alle udtryk, der er beskrevet i relation til dansk revy. Samlingen af revyudtryk fra Vogel-Jørgensen alene omfatter i alt 220 udtryk, som vi på grundlag af et fælles kvalificeret skøn har kategoriseret som følger:

- 1) bevingede ord (eks.: *det er måden altså*)
- 2) ikke bevingede, men etablerede udtryk med erkendt revyoprindelse (eks.: *adel og borger; præster og bønder*; ikke bevinget, fordi det kun bruges ved recitation)
- 3) etablerede udtryk uden erkendt revyoprindelse (eks.: *på med vanten!*)
- 4) uetablerede udtryk (eks.: *bal i haven*)

At vi tillægger et udtryk egenskaben *erkendt revyoprindelse*, vil sige, at vi hævder, at der eksisterer et almindeligt udbredt kendskab til, at det pågældende udtryk stammer fra en revy.

Kategorierne 1, 2 og 3 tiltrækker sig interesse i den aktuelle sammenhæng, kategori 2, fordi en nærmere undersøgelse godt kan afsløre bevingethed hos nogle af udtrykkene. Den tilsyneladende uinteressante kategori 4 har vi gennemgået sammen med den revykyndige Niels Birger

Wamberg, f. 1930, der nok kunne genkende nogle af udtrykkene, men ikke som bevingede ord fra revy. Vi har dog på hans foranledning hentet det ganske vist lidet udbredte udtryk *have/få blus på lampen* 'være/blive fuld' fra denne gennemgang. Fra Jarvad 2006 er hentet et antal kandidater, bl.a. *koste det hvide ud af øjnene*, og gennemgangen af *Lystige Visers* register (med ca. 3000 visere) har også bidraget med et antal. Endelig har vores mangeårige interesse for og kendskab til dansk revy resulteret i nogle forslag.

Verificeringen af kandidaternes oprindelse i dansk revy er naturligvis afgørende. Den er foregået ved at sammenholde oplysningerne om oprindelse i Vogel-Jørgensen og Jarvad med, hvad ODS med supplement oplyser om udtrykkene. Der er flere typer af tilfælde:

- a) ODS(-S) angiver eksplicit revy som kilde til udtrykket. Eks. (under ODS Haar): *have ondt i håret* (efter en vise fra Scalarevyen 1914)
- b) ODS(-S) har revycitatet som første belæg. Eks. (under ODS-S Cigar): || (*mands-slang*) om pige ... *spec. i forb.* en lille god cigar <citater fra visen 1922>
- c) ODS(-S) har ikke revycitatet, men har ingen ældre citater. Eks. (under ODS I. Ende): *lige glad i begge ender* <citater fra 1902 og 1897>; visen er fra 1894
- d) ODS(-S) har revycitatet, men ikke som det ældste belæg. Eks. (under ODS-S Baad): *være i samme båd* <citater fra Pol. 1931, Jacob Paludan 1933, citat med visen nævnt>
- e) Udtrykket er så særegent og prægnant, at det ikke kan være dannet og udbredt før revyen. Eks.: *cigaretter, whisky og nøgne pi'r*

Undersøgelsen af kandidaternes udbredelse i moderne dansk er foretaget ved søgninger i tilgængelige tekstkorpora og -banker: Korpus.dk (på ordnet.dk), Infomedia, CoREST (DSL-internt søgeredskab i forb. med en tekstbank med avistekster fra 00'erne) samt Google. Mange fundne forekomster af et udtryk viser, at det lever i sproget. Hvis et udtryk derimod er sjældent i moderne dansk sprogbrug, kan det ikke kaldes etableret endsige bevinget for ret mange. Det er tilfældet for udtrykket *træde i et uartigt ord* [: en hundelort] fra Sommerrevyen 1902, der er kendt af den ene af artiklens forfattere, men udtrykket har kun én forekomst i de tilgængelige tekstbanker og må kaldes uetableret hos langt de fleste nu om dage. Udtrykket *blus på lampen* har som tidligere nævnt kun ganske få forekomster

og er på grænsen til at være uetableret. – Helt modsat er situationen for udtryk, der er så veletablerede, at sprogbrugerne tør variere dem kreativt, jf. dette citat om Lego i krise: *I denne weekend åbner Lego en ny forlystelsespark i Californien. Senere kommer turen til Tyskland og Japan. Den danske legetøjs-koncern forsøger at tjene ind på gyngerne, hvad den har mistet på klodserne* (Politiken 21/3 1999). Den alfabetiske liste med de bevingede og ubevingede ord sidst i artiklen bringer for hvert af dem et illustrativt citat fra moderne sprogbrug.

Angående kategorisering af de udvalgte kandidater i bevingede eller ubevingede ord, så kan bestemmelsen af et udtryk som ubevinget blandt nulevende naturligvis kun ske ved et skøn. Vi råder ikke over et panel af gamle revyentusiaster. Hvis vi herudover helt ville gøre os uafhængige af egne erfaringer med udtrykkene, måtte vi teste et større antal sprogbrugere, hvor allerførste problem er, om de overhovedet kender de enkelte udtryk. Dernæst ville testen gå ud på, om testpersonerne så nogenlunde kendte oprindelsen til udtrykket, og dernæst, om de anerkendte det som havende citatfunktion og dermed kendte det som et bevinget revyord. Sådanne tests har vi ikke foretaget.

Kronologisk liste

gå på daudi (Frederiksberg Morskabsteater, »Reisen til Maanen, Sommerrevuen 1876«; Elisabeth (»Lisbeth«) Christensen). Nu ubevinget.

den må du længere ud på landet med (Frederiksberg Morskabsteater, »Kjøbenhavn på Ré-Tour eller Sommerrevuen 1886«). Nu ubevinget.

blus på lampen (Frederiksberg Morskabsteater, »Fra Pjaltenborg til Rosenborg eller Sommerrevuen 1887«). Nu ubevinget.

så er det bal forbi (Nørrebro Teater, »Harper i Luften«, 1893). Nu ubevinget.

ligeglad i begge ender (revyagtig farce, Nørrebro Teater 1894). Nu ubevinget.

stå med håret ned ad nakken (Scalarevyen 1912; Olga Svendsen og Chr. Schrøder). Nu ubevinget.

have ondt i håret (Scalarevyen 1914; Carl Alstrup). Nu ubevinget.

det er lige oppe over (byen) (Scalarevyen 1914; Carl Alstrup). Nu ubevinget.

sikke han kan og så så længe (Scalarevyen 1919; Carl Alstrup). Nu ubevinget.

en go' cigar (Scalarevyen 1922; Carl Alstrup). Nu ubevinget.

se giraffen (Scalarevyen 1922; Hans W. Petersen). Nu ubevinget.

(han har min sympati,) men han har ikke noget at have den i (Scalarevyen 1924; Liva Weel).

din mund siger nej, men dine øjne siger ja (Scalarevyen 1925; Ingeborg Bruhn-Bertelsen)

på med vanten! (Fønix Revyen 1926; Soffy Damaris). Nu ubevinget.

ølhunden glammer (Nørrebro Teater, »På Hodet«; Osvald Helmuth, 1929)

der er altid noget i vejen, når familien skal i skoven (Helsingør-revyen 1936-42; Gunnar Lemvigh)

henne om hjørnet, nede i kælderen (Fønix Revyen 1936; Osvald Helmuth)

hen til kommoden og tebavs igen (Cirkusrevyen 1936; Ludvig Brandstrup)

her går det godt, fru kammerherreinde (Hornbæk Revyen 1936; Sigfred Johansen, indsunget af Gunnar Lemvigh)

konen, kællingen, madammen (Cirkusrevyen 1938; Osvald Helmuth)

vi er alle i samme båd (Hornbæk Revyen 1944; Helge Kjærulff-Schmidt)

det er måden altså (Frederiksberg Revyen 1948; Clara Østø)

cigaretter, whisky og nøgne pi'r (Hornbæk Revyen **1951**; Ove Sprogøe)

strapudemaj (Cirkus Ib **1953**; Elga Olga)

men oven over alting stråler moder sol (ABC Teatret **1955**; Dirch Passer)

babs og nutte (ABC-revyen »Spræl, Sprællemænd, Spræl« **1958**; Dirch Passer og Judy Gringer)

så tager vi den én gang til for prins Knud (Cirkusrevyen **1959**; Birgitte Reimer)

det er ikke mit bord (ABC Teatret **1961**; Dirch Passer)

han rør' på sig (ABC Teatret **1961**; Dirch Passer)

det er ikke til at se det, hvis man ikke lige ved det (Helsingør-revyen **1963**; Osvald Helmuth)

så er det om at finde en grimasse, der kan passe (Helsingør-revyen **1963**; Osvald Helmuth)

være nede og lufte hundene (udtale: 'hunənə) (Helsingør-revyen **1964**; Osvald Helmuth)

koste det hvide ud af øjnene (Cirkusrevyen **1965**; Marguerite Viby). Nu ubevinget.

tjene ind på gyngerne, hvad man har mistet på karrusellen (Tivoli Varieteen **1967**; Preben Uglebjerg)

lorteland! (tv-satireprogrammet HOV HOV i slutningen af **1960'erne**; Buster Larsen)

Studier i revyordene

Oplagt er det at undersøge den kronologiske fordeling. Det viser sig, ikke så overraskende, at der er et stigende antal revyord for hver 25-års-pe-

riode. De første 24 år, fra 1876 til 1899 inkl., har afgivet 5 revyord. De næste 25 år, 1900-1924, afgiver 7. 1925-1949 afgiver 10, og 1950-1974 har afsat 13.

Det er ikke lykkedes os at finde et eneste (u)bevinget ord med revyoprindelse fra tiden efter 1970. Den sidste revyviser, der i udbredelse og popularitet kan måle sig med den nimbus og folkegunst, der omgav fortidens revyviser som beskrevet tidligere, er »Solitudevej« fra 1953. Med sine 12 opfindsomme rim på ordet *Solitudevej*, herunder *strapudemaj*, som er med i vores samling og i øvrigt også i *Den Danske Ordbog*, var den så kendt og populær, at man som provinsdreng på feriebesøg i København sommeren efter kunne blive spurgt, om man ikke gerne ville opleve Solitudevej, selvfølgelig helst en mandag i regnvejr! Visen er som »evergreen« optaget i Kulturministeriets kulturkanon under kategorien populærmusik. I begyndelsen af 1960'erne havde Osvald Helmuth succes i Helsingør-revyen med nogle viser, med efterfølgende pladeudgivelse, hvilket har kastet et par bevingede ord af sig. Den sidste revyviser med bred gennemslagskraft er måske »Hvem har du kysset i din gadedør?« fra Cirkusrevyen 1967. En gennemgang af *Blandt ølhunde og månestråler* bekræfter, at der ingen revyviser har været siden, som er nået særlig langt ud over rampen, måske bortset fra »Pensionistvisen« fra Cirkusrevyen 1980. Revyen har åbenbart ikke det samme tag i befolkningen efter 1970. Som nævnt under revyens historie indebærer dette ikke, at der efter 1970 er færre forestillinger eller sælges færre billetter, men blot, at revy ikke »fylder« så meget i danskernes sind pga. den stadig stigende konkurrence fra andre medier og genrer.

Bevinget eller ubevinget

Endnu mere givende end den kronologiske fordeling er fordelingen af stadig bevingede versus nu ubevingede revyord. *Bevinget* indebærer, at der stadig er nulevende danskere, der med det pågældende etablerede udtryk alluderer til, eller citerer, en revytekst og forventer denne reference opfattet af modtageren (Brink & Farø 2007: 166). Vi er udmærket klar over, at talrige yngre, hvis sprog råder over de pågældende fraser eller ord, har dem indlejret som ubevingede. Det gælder fx *så tager vi den én gang til for prins Knud*, en frase, de fleste yngre udmærket kender, men hvis revyoprindelse de er blottet for bevidsthed om; ja, som oftest kender de end ikke salig prins Knud!

Samtlige fraser fra 1876 (*gå på daudi*) og frem til 1922 (*se giraffen*) regner vi for ubevingede hos alle nulevende. Herefter kommer en kort

overgangsperiode, 1923-1926, med en blanding af bevinget og ubevinget. Hvorefter samtlige revyord på listen er bevingede for mange nulevende, med én eneste undtagelse: *koste det hvide ud af øjnene*, som i den grad er gledet ind i sproget, at den til sidst fordunklede mindet om Marguerite Viby.

Betydningsændring

Ca. en tredjedel af de 35 revyord har skiftet betydning på vejen fra revy til folkets nuværende læber. Ændringerne fremgår ved nærmere studium af den alfabetiske liste – forudsat, at læseren er bekendt med de aktuelle betydninger. Men det er nok værd at fremhæve de mest markante.

Gå på daudi udviser den størst mulige betydningsændring. Frasen rummede i 1876 slet ikke noget *gå på*. Der var tale om et rent tralleord (Brink 1998: 139), der optrådte som refræn: *di da daudi* med varianter. Visen handlede om, at et præstekonvent ønskede at lukke sangerindeknejpen »Aftenstjernen« (*Aftenstjernen* er et andet navn for Venus!), hvilket sangerinden (der kaldes »en krænket Aftenstjerne«) naturligvis modsætter sig. Der er altså trods alt en spinkel associativ forbindelse mellem 1876-visens refræn og nutidens betydning 'gå ud at more sig'. Forbindelsen mellem datidens og nutidens brug af ordet (*gå på daudi*) fremgår også af en visetekst fra en sommerrevy fra året efter, 1877, hvor *daudi* optræder i betydningen 'letlevende kvinde', en betydning, der kaldes sjældent i ODS 1921. – For øvrigt kaldes frasen allerede i 1895 for gammeldags! (Karl Larsen 1895: 65), men den vil åbenbart ikke dø. – Ordet *daudi* er ikke skabt i 1876. Der er tale om et lidt ældre ord, vistnok et tralleord og vistnok smædende, men dets korte forhistorie er dunkel og uden betydning for den nuværende brug, der udgår fra revyvisen.

I *en go' cigar* er der jo i dag tale om en veldrejet pige. Man skal ikke tænke for meget på cigarmetaforen, snarere – men vi blander os ikke i vore læseseres associationer – at hun er god at »ryge«, hvad dét så vil sige konkret. I visen fra 1922 passer metaforikken imidlertid perfekt. Der er tale om en pige med et uheldigt udseende: skeløjet, opstopper, fregnet, buttet over maven, korte »kommodeben« og (dermed) cigarformet, dvs. det modsatte af timeglasfigur. End ikke hendes ansigtsfarve er den rigtige, for den rigtige var i 1922 så lys som muligt, hvor hændes er cigaragtigt ubestemmelig, som »bøftatar«! Men hun er ikke desto mindre sangeren kær, for hun har dæksblad (frivolt, men dunkelt), hun har tilladt sangeren mangt et »sug«!, er ikke bleg for at optræde i peignoir (bemærk rimet), kommer let i »glød«, men allerbedst: Ingen andre har røget hende! Kort

sagt lige noget for tidsånden af i dag: uperfekt i det ydre, lidenskabelig og trofast i det indre!

At se giraffen betyder 'at se berømtheden', og heraf er langt senere afledt en morsom sammensætning: *girafbesøg*, der betegner, at studerende får lejlighed til at træffe en berømthed under en lektion. Men i 1922-revyen var giraffen slet og ret en giraf. Hans W. Petersen gik udklædt som halvstor dreng rundt i Zoologisk Have og råbte: »Jeg vil se giraffen!«. Det er svært at forklare, hvordan dette simple råb kunne kaste et bevinget – og siden ubevinget – ord af sig. Men skuespilleren skal – lille og tæt, som han var – have set yderst komisk ud og måske stået i morsom kontrast til forestillingen om det langhalsede afrikanske dyr. – I øvrigt fornemmer man, at tekstforfatteren gerne så, at *Jeg vil se giraffen!* blev en slags sommerens vrøvle-slagord, hvad også den kendte journalist Andreas Vinding fornåm i sin anmeldelse. Og sådan gik det også ifølge Niels Birger Wamberges far (f. 1873), som så forestillingen i 1922.

En anden drejning møder vi i *han har min sympati, men han har ikke noget at have den i* (1924). Den mand, Liva Weel sang om, var ganske vist »blændende«; hendes »Hjerte danser Jazz«, når hun ser ham for sig i pyja'mas (jf. peignoiret ovf.). Men han er lovlig spinkel og, værst af alt, han er kun seminarist! Han er altså ikke noget at samle på, men har dog gjort sig fortjent til sangerindens »lille sympati«. – I dag tager næsten ingen forsætningen om sympati med, og betydningen er derved kommet langt væk, hen til noget meget abstrakt, nemlig, at der bag et forhold ikke er bæreevne, format eller pålideligt grundlag (for at citere ODS-S' definition). Se i øvrigt vort nutids-citat.

Hen til kommoden og tebavs igen skal oprindelig ikke forstås som en unødvendig ulejlighed, men slet og ret som, at man danser hen til dette møbel langs væggen og tilbage igen til udgangspunktet. Bemærk, at ældre revyelskere udmærket kan huske (syngende og spille) den gamle 1936-verse med dens bogstavelige betydning af refrænet samtidig med, at de kender og bruger den senere betydning. – Teksten er en af de fikseste revyviser, der er skrevet; den var yderst populær i 1950'ernes Giro 413 (hvad der måske ikke borger 100 % for kvaliteten). Dens komik er det antimoderne, det pudsigt provinsielle.

Babs og Nutte er, for kendere, navnene på en kvindelig forsikringskundes to hundehvalpe. Forsikringsagenten tror imidlertid, at de benævner kundens prægtige højre henholdsvis venstre bryst. I dag bruger man ikke ordene sådan; *babs og nutte* betyder 'de to samhørende bryster hos en kvinde eller hos kvinder i almindelighed' og bør følges i overensstem-

melse med *Retskrivningsordbogens* §12 skrives med lille. (Fx *hun var stærkt dekolleteret, så man undgik ikke at blive distraheret af babs og nutte*). – Udviklingen er da den, at man i 1958 og lidt frem udelukkende hentydede til selve sketchen. Hvorefter en spasmager pludselig begyndte at bruge det i den nye appellativiske betydning. Den ene af os så forestillingen i 1958, men har ingen modstand følt imod *også* at bruge det i den nye betydning. – Arvid Müller skabte ikke udtrykket *Babs og Nutte*. Det gjorde *Politikens* »At Tænke Sig« i 1932, brugt om to dumme blondiner. En orddannelse, der naturligvis grundede sig på det barnlige *babs(er)*. Men igen: Frasen har revyoprindelse, for det er revyen (sketchen med Dirch Passer og Judy Gringer), der har udbredt den.

Så tager vi den én gang til for prins Knud. I 1. vers af visen fra 1959 er betydningsnuancen: 'gentagelse af en erotisk scene, fordi prins Knud ikke kan få nok'. I de to næste vers er nuancen: 'gentagelse, fordi prins Knud er tungnem'. I dag er betydningen ingen af disse, men slet og ret '(træt-tende) gentagelse'. – Baggrunden var, at der i 1958 opførtes en fransk erotisk ballet på Falkonerscenen i København. Blandt tilskuerne var kongens bror, arveprins Knud, med gemalinde. De sad så yderligt, at de ikke kunne se den særlig dristige badeværelsesscene. Da teaterdirektøren bagefter spurgte dem, hvad de syntes, svarede arveprinsessen ifølge et vidne, at de intet havde kunnet se. Direktøren tilbød da at gentage scenen for de kongelige gæster, nu bedre placeret. Det tog prins Knud imod. Der var altså på ingen måde tale om et kongeligt sexmonster, ej heller om nogen form for tungnemhed. Men sådan måtte folket med dets snavsede tankegang opfatte det. Og sådan fremstillede vidunderskønne Birgitte Reimer det i Erik Leths vise i Cirkusrevyen 1959.

Det er ikke mit bord og han rør' på sig fra samme sketch (1961) kan hurtigt afhandles. Af den alfabetiske liste fremgår det, at udtrykkene i Hans Alfredson og Tage Danielssons svenske tekst oprindeligt skal forstås helt konkret som den velkendte tjenerfrase henholdsvis som 'han bevæger sig'. Først hentydede man altid til sketchen (Dirch Passers »Urban Olsen«-sketch), hvorpå der gik små 10 år, før »bordet« rev sig løs og kom til at betyde 'ansvarsområde' (Sprognævnets ældste belæg herpå er fra 1971). Den anden frase står derimod på sit oprindelige stadium: Afsender tilkendegiver humoristisk og revyalluderende, at nogen stadig er i live.

Undertiden kan man i en gammel revytekst observere, at der eksperimenteres med et udtryks overførte betydning. Det er tilfældet i visen »Bobby, du maa ha' ondt i Haaret« fra Scalarevyen »Bobby« 1914. Her optræder frasen *den er lige oppe over byen* i forskellige versioner som sid-

ste linje i refrænet. Udtrykket i sin bogstavelige betydning har formentlig været brugt under københavnerbegivenheden den 18. september 1912, da luftskibet Hansa med selveste grev Zeppelin ved roret fløj over København. I de tre første vers har udtrykket varierende, men uklar betydning; i første vers fx bruges det som konkluderende bemærkning efter en nats udsvævelser med efterfølgende tømmermænd, måske ligefrem trang til opkast? Men i sidste vers er levemanden og charlatanen Bobby på besøg hos Kamilla; så bliver det nat: *men når mørket ruger; / hun mig voldsomt knuger: / ... Det er nat, / ikke en kat / aner, at / du, min skat / om en stund vil sige: / Nu er den lige oppe over by'n*. Betydningen er vel at »noget dramatisk (her orgasmen) er nært forestående«, den nuværende betydning. Det er i øvrigt betegnende, at verset er udeladt på den indspilning, der foreligger med Carl Alstrup (findes på cd'en, der er vedlagt Scala-bogen, Eigtved 2012). Det vers gik an på scenen, men ikke på en indspilning beregnet for sam- og eftertiden.

Poesi og prosa

Langt de fleste af revyfraserne stammer fra viser. Som nævnt under revyens historie var det »sommerens revyviser«, vore oldeforældre gik og længtes efter i den danske vinter. Viserne er revyernes slagnumre. Faktisk hidrører alle revyord skabt før 1955 fra viser (i alt 24), undtagen lige *se giraffen* 1922. Men så skifter billedet. Fra 1955 er det prosaen, der dominerer, og poesiundtagelser er kun: *så tager vi den én gang til ...* (1959), *det er ikke til at se det ...* (1963), *en grimasse ...* (1963) og *tjene ind på gyngerne ...* (1967), i alt 4 – versus 7 prosatekster. Der er ingen tvivl om, at dette afspejler en ændret smag og prioritering hos forfattere og revypublikum.

Revyforfatteren som ophavsmand?

Et bevinget ord behøver strengt taget ikke at være skabt af den, som det udgår fra. Brink & Farø 2007 nævner Bismarcks *Blut und Eisen* og Gorbatsjovs *glasnost* som eksempler på bevingede ord, der var etablerede i forvejen på henholdsvis tysk og russisk.

Hele 8 af vore 35 revyord er tyvstjålet fra andre sprog. Næmlig *se giraffen* (fra *I want to see the camelleopard*, som det hed i den tilsvarende engelske sketch), *din mund siger nej ...* (fra svensk), *her går det godt, fru kammerherreinde* (fra fransk: *Tout va très bien, madame la marquise*), *cigaretter, whisky og nøgne pi'r* (fra engelsk *Zigareets, whisky, and wild, wild women*; bemærk den lille danske forbedring), *men oven over alting ...*, *det er ikke mit bord, han rør' på sig* (alle tre fra svenske tekster af Povel

Ramel), *tjene ind på gyngerne ...* (fra engelsk *to gain on the swings and lose on the roundabouts*, via svensk *tjäna in på gungorna vad man förlorat på karusellen* af Karl Gerhard i en vise fra 1948). Lånene er tegn på, at revyens folk: direktører, forfattere, komponister og måske skuespillere også dengang fulgte med i, hvad der foregik på revy- og varietéscener i udlandet, rejste ud og overværede forestillinger, bl.a. i London, og studerede udenlandsk tekst- og nodemateriale.

Nogle fraser var allerede før tekstens affattelse kendte. Det gælder bl.a. *daudi*, se ovf. *Stå med håret ned ad nakken* var kendt, før frasen blev brugt i visen fra 1912. ODS-S har belæg for udtrykket allerede i 1909, og Vogel-Jørgensen og Scala-bogen fortæller hver sin historie om, at udtrykket cirkulerede i en snæver kreds, før det blev udbredt af visen, en tilblivelseshistorie, man godt kan tænke sig i flere tilfælde. Andre fraser, der eksisterede før revynummeret, men blev eksponeret og udbredt via revyen, er *vi er alle i samme båd* (belagt allerede i 1931 i ODS-S i formen *vi er i samme båd*) og *Babs og Nutte*, se ovf.

Herudover er der selvfølgelig tale om forskellige grader af kreativitet. Et godt eksempel på en ringe grad af kreativitet er *blus på lampen* ('fuldskab') fra 1887. For det første var *blus* meget almindeligere end i dag. Man talte fx fast om at få blus på alle slags lamper: olie-, petroleums-, gaslamper samt på essen, komfuret og temaskinen (ODS). En veletableret ordforbindelse var *få blus på noget*, jf. en herlig jysk frase som (oversat til rigsmål) *Lys i stagen og kortene på bordet ... blus på piben og gniden i hænderne* (Hammerum, *Jysk Ordbog*; man ser det for sig!). Men *blus* kunne også bruges overført, nærmest som *fut* eller *knald* i dag. Således har Wilhelm Rantzau i sin »Døgnflue« (skillingsvise) nr. 16:

*I fordums Tid var der Fut i Marinen,
det ka' nok hænd's, der var Blus paa Maskinen*

hvilket kan udlægges som, at der var »knald på«; med *Maskinen* tænkes vist på temaskinen. På denne baggrund er det klart, at *blus på lampen* tager sig meget mere original ud i dag, end den faktisk var for tekstforfatteren Axel Henriques i 1887.

Som et kuriosum kan det nævnes, at vi længe regnede med, at *koste det hvide ud af øjnene* havde været etableret i snævre kredse, før det fandt vej til Cirkusrevyen 1965 og blev folkeeje. Frasen står nemlig i Thorkild Hansens *Et atelier i Paris. Dagbog 1947-52*, 2. bind s. 51 under datoen 12. juli 1950, dvs. 15 år før Cirkusrevyen 1965. Imidlertid er disse dagbøger først

udgivet i 1990, så den mulighed bestod, at forfatteren, måske uafvidende, var kommet til at blande sit senere sprog ind i dagbogssproget. Dét kan verificeres, eftersom alle hans originale dagbøger nu beror på Det Kgl. Bibliotek. Det viser sig da, at alle de udgivne dagbøger er forfalskede som dagbøger betragtet. Hverken nærværende frase eller en lang, lang række andre står i dagbogsoriginalerne, ligesom hans oprindelige skrivestil er helt omkalfatret under den senere redigering. Dét bliver han ikke ringere af som kunstner, men nok som dokumentarist.

Stjernernes køn

I en megalomant kønsfikseret tid kan vi naturligvis ikke komme uden om revystjernernes køn. Der står et overvejende antal mandlige kunstnere bag revyordene indtil 1924, i alt 10 ud af 12. Det undrer ikke. Dels har mænd sikkert større revytalent end kvinder, sagt ganske uden lighedsfordom, og med tanke på giganter som Frederik Jensen, Carl Alstrup, Dirch Passer, Kjeld Petersen, Preben Kaas, Jørgen Ryg, Ulf Pilgaard, Claus Ryskjær. Dels var udvalget af kvindelige revykunstnere begrænset, eftersom kvinderne nok kunne være vildt beundrede, men ikke desto mindre på scenen var uønskede – af deres ægtemænd. Ingen brød sig om at se sin hustru kastet i grams.

Efter 1924 er den første kvindelige stjerne bag vore revyord Liva Weel (*han har min sympati* ...1924). Dernæst følger Clara Østø 1948 (*det er måden altså*). Herefter giver kønnenes kamp mening: 10 mandlige versus 3 kvindelige kunstnere.

Alfabetisk liste

babs og nutte FRA ABC Teatret 1958: Spræl, Sprællemænd, Spræl. Sketchen *Babs og Nutte* med Dirch Passer og Judy Gringer. Tekst: Arvid Müller. TEKST Kontorchefen: Jaha, De vil gerne tegne en dobbeltforsikring, kan jeg forstå? Kunden: Ja, for Babs og Nutte. Kontorchefen: For Babs og Nutte? Kunden: Ja, mine to små kostbare pussenusser. De har set dem, ikke? CITAT Sangerinden Aura er ikke en genert pige, så der var udkig til babs og nutte (*Se og Hør* 4/11 2010)

blus på lampen FRA Frederiksberg Morskabsteater: Fra Pjalttenborg til Rosenborg eller Sommerrevuen 1887. Visen *Fra Revuen*. Tekst: Axel Henriques og Johs. Buntzen. Melodi: Desormes. TEKST Aa bring en Bænk, jeg er saa svimmel, tænk, / jeg regnede paa Olaf og saa fik jeg et Stænk. /

Mit Syn si'er Pas, det er vist al den Gas. / det Blus paa Lampen var for stærkt paa Haubro-plads. CITAT Der var blus på lampen, da en patrulje fra Færdselspolitiet i Nykøbing F. torsdag klokken 08.10 standsede en 49-årig mand fra Stensved på Lindevej og bad ham blæse ballon. Testen var positiv (*Næstved Tidende* 19/8 2005)

cigaretter, whisky og nøgne pi'r FRA Hornbæk Revyen 1951. Visen *Fandens oldemor* sunget af Ove Sprogøe. Tekst: Poul Henningsen. Melodi: Tim Spencer. TEKST Cigaretter, whisky og nøgne pi'er. / Jeg ved godt, hvad der lurer i jer's fantasier. / Det der kradser og klør, og en pige, der vil, / det har fanden skabt. Men Vorherre hjalp til. CITAT Kristeligt Folkeparti vil andet end at fokusere på cigaretter, whisky og nøgne piger, sagde Jann Sjørnsen i sin tale [på landsmødet] (*Berlingske Tidende* 16/5 1992)

den må du længere ud på landet med FRA Frederiksberg Morskabsteater: Kjøbenhavn paa Ré-tour eller Sommerrevuen 1886. Visen *Gaa længer ud ad Landet*. Tekst: Axel Henriques og Johannes Buntzen. TEKST De der! Heraus begge to, / »Titania« venter, ja værsaago' / den Slags gaar inte min Ven, / Nei De maa gaa helt ud ad Landet med den. CITAT Der eksisterer (heldigvis) nogle markante borgerlige stemmer i det danske åndsliv, men et flertal? Den må I længere ud på landet med (*Politiken* 11/12 2012)

der er altid noget i vejen, når familien skal i skoven FRA Helsingør-revyen i perioden 1936-42. Visen *Familien skal i Skov'n* sunget af Gunnar Lemvig. Tekst: Anker Hansen. Melodi: Leo Svenstrup. TEKST Og saa starter lille Søster med et Indianerhyl, / det er li'som mit Kranie bliver stukket med en Syl. / Og saa er det altsaa sket med Natteroen i Alkov'n, / der er altid no'et i Vejen naar Familien skal i Skov'n. CITAT Der er altid noget i vejen, når familien skal i skoven. Hos Suzanne Brøgger er det den moderne familie som sådan, der er noget i vejen med (*Politiken* 16/1 2013)

det er ikke mit bord FRA ABC Teatret 1961. Monologen *Urban Olsen* med Dirch Passer. Tekst: Børge Müller efter H. Alfredson og T. Danielsson. TEKST Og så, mine damer og herrer, mit speciale, restaurantversionen: Er det ikke Urban Olsen der sidder derhenne? – Det er ikke mit bord. – Må jeg tale med overtjeneren? – Han er død. – Må jeg tale med kokken? – Han rør'. CITAT Vi har fået en stor accept for vore principper. Der er ingen som længere siger: dette er ikke mit bord. Alle opgaver løses i fællesskab (*Berlingske Tidende* 28/4 1991)

det er ikke til at se det, hvis man ikke lige ved det FRA Helsingør-revyen 1963. Visen *Opad eller nedad* sunget af Osvald Helmuth. Tekst: Erik Leth. Melodi: Sven Gyldmark. TEKST Men jeg elsker nu min kone, / selv om hun har lå'r i sko'ne. / Hun blev skønhedsdronning nitten hundred' syvogtyve. Tja! / Det er ikke til at se det, / hvis man ikke lige ve' det ... CITAT Det er ikke til at se det, hvis man ikke lige ved det: dette er ikke en trappe, men derimod en reol, der kan formes, som man vil, og bruges til lidt af hvert (*Bo Bedre* 1992)

det er lige oppe over (byen) FRA Scalarevyen 1914: Bobby. Visen *Bobby, du maa ha' ondt i Haaret* sunget af Carl Alstrup. Tekst: Alfred Kjærulf. Musik: Georg Steen-Jensen (frit efter Leo Fall). TEKST Åh, – kys mig en gang, / næ, mer' med tju og bang. / Det er nat, ikke en kat / aner, at du, min skat / om en stund vil sige: / Nu er den lige oppe over by'n. CITAT udligningen til 1-1 var aldrig sådan lige oppe over byen (*Bornholms Tidende* 8/4 2013)

det er måden altså FRA Frederiksberg Teater 1948: Sommerrevyen. Visen *Det er måden* sunget af Clara Østø. Tekst: Arvid Müller. Melodi: Kai Gullmar. TEKST der' aldrig nog'n mænd, der rejser sig op. (*refræn:*) Det er ikke det, at de bli'r sidd'nde, / det er måden altså, de bli'r sidd'nde på, / det er som om linie fem den tilhører dem CITAT jeg tænker her på reklamerne for kommende udsendelser, som begge kanaler excellerer i. For det er jo ikke det, de gør det; det er måden, altså. Og måden er farver, grafik og musik (*Berlingske Tidende* 16/4 1994)

din mund siger nej, men dine øjne siger ja FRA Scalarevyen 1925: Rosen blusser. Visen *Min mund siger nej, men* – sunget af Ingeborg Bruhn-Bertelsen. Tekst: S.S. Wilson. Melodi: Joseph H. Santly. TEKST Når du mig ser, og du mig be'r, / om du må kysse mig, / smiler jeg blot, men du ved godt, / jeg kun vil drille dig. / Min mund siger nej nej, / mine øjne siger ja. CITAT Er du ofte lidt forvirret, når det drejer sig om at læse ham, du prøver at score? Synes du måske, at hans mund siger nej, men hans øjne siger ja? (*Woman.dk* 13/5 2011)

en go' cigar FRA Scalarevyen 1922: Alle Veje fører til –! Visen *En lille go' Cigar* sunget af Carl Alstrup. Tekst: Alfred Kjærulf. Melodi: James Wilson. TEKST det var en lille go'e Cigar. / Jeg mangt et Sug mig nappet har. / Men jeg en Smule svimmel følte mig / saa snart hun var i Peignoir. / For hver Gang Damen kom i Glød, / var Barmen som et Skib i Nød.

CITAT Lisbet Dahl er en go' cigar. Det har man vidst længe. Så længe, at man måske endog kan tale om en årgangscigar (*Ekstra Bladet* 7/10 1993)

gå på daudi FRA Frederiksberg Morskabsteater: Rejsen til Maanen eller Sommerrevuen 1876. Visen *En krænket Aftenstjerne* sunget af Elisabeth («Lisbeth») Christensen. Tekst: Wilhelm Rantzaу. Musik: trad. TEKST saa vil dog Præsterne rydde os væk, / fordi vi synger daudi, daudi daudi daudi / di da daudi, er den ej fræk / fortrylled daudi daudi, daudi daudi daudi / di da daudi, vi har Talang. CITAT I maj i 2004 blev jeg dog en dag ringet op af en gårdejer fra Melby, der savnede to etårige kvier, som havde besluttet sig for at gå på daudi på den vestfynske prærie. Gårdejeren havde været ved at løсне de to unge damer nede ved folden, da de pludselig rendte fra ham (*Fyens Stiftstidende* 20/7 2012)

(han har min sympati,) men han har ikke noget at have den i FRA Scalarevyen 1924: Regnbuen. Visen *Han har min Sympati* sunget af Liva Weel. Tekst: Carl Arctander, Ludvig Brandstrup og Alfred Kjærulf. Melodi: Lauritz Howalt. TEKST Mit hjerte danser jazz ved ham i pyjamas, / han har min sympati, / men han har ikke no'et at ha' den i, / for han er slank som en hjorteskanke, / men han er god og from, / det kan man ikke komme udenom, / det er fordi, / han fik min lille sympati! CITAT Det var store ord, og vi havde ikke noget at have dem i. Vi anede ikke, hvordan vi skulle bære os ad (Peter Dürrfeld: *Appelsiner*, 1990)

han rør' på sig FRA ABC Teatret 1961. Monologen *Urban Olsen* med Dirch Passer. Tekst: Børge Müller efter H. Alfredson og T. Danielsson. TEKST Sig mig, er det ikke Urban Olsen, der sidder derhenne? – Nej, Urban Olsen er jo død. – Nej, det er han ikke. Han **rør'** jo på sig. CITAT taknemmeligheden er død. Næsten. Dog, den er kun skindød. Den rør på sig (*Weekendavisen* 28/8 2009)

have ondt i håret FRA Scalarevyen 1914: Bobby. Visen *Bobby, du maa ha' ondt i Haaret* sunget af Carl Alstrup. Tekst: Alfred Kjærulf. Musik: Georg Steen-Jensen (frit efter Leo Fall). TEKST Hvor var det hun bo'de, / åh mit stakkels ho'de! / Bobby, du må ha' ondt i håret, / hvis ikke, så skal du se, du får'et. CITAT Det er helt ok at skeje ud til julefrokosten, og for mange følger lige så naturligt en dagen derpå med ondt i håret (*Lokalavisen Frederikshavn* 21/10 2009)

henne om hjørnet, nede i kælder FRA Fønix Teatret: Fønixrevyen 1936. Visen *Henne om hjørnet* sunget af Osvold Helmuth. Tekst: Arvid Müller. Melodi: Aage Stentoft. TEKST Henne om hjørnet – nede i kæld'ren, / den er vel nok i top, / glider man ned der og får sig en bajser, / så glider humøret op CITAT den daglige bajer er basis for adskillig finkultur, samtidig med at man henne om hjørnet, nede i kælder, sidder og funderer over sentenserne på en flok højskoleøller (*Berlingske Tidende* 7/12 1990)

hen til kommoden og tebavs igen FRA Cirkusrevyen 1936. Visen *Hen te' kommoden og te'bav's igen (Hofballet)* sunget af Ludvig Brandstrup. Tekst: Alfred Kjærulf. Melodi: Axel Thingsted. TEKST En, to, tre! Ligeud! Og vend! / Maven må vi se at blive a'me'! / Hen te' kommoden og te'bav's igen / og herren vender ryggen til sin dame! CITAT Det danske obligationsmarked var onsdag præget af udsving i en ganske usædvanlig grad. Hen til kommoden og tilbage igen var temaet på en dag, hvor investorerne så småt er ved at miste interessen (*Ritzaus Bureau* 21/12 2011)

her går det godt, fru kammerherreinde FRA Hornbæk Revyen 1936. Visen *Her går det godt, Fru Kammerherreinde* sunget af Sigfred Johansen, indsunget af Gunnar Lemvig. Tekst: Mogens Dam. Melodi: Paul Misraki. TEKST Her går det godt, fru kammerherreinde! / Det går så godt, det går så godt! / En lille ting, som fru'en nok vil finde / er trist, er sket på Deres slot. / En bagatel – den nye skimmel / er død og vrinsker i sin himmel CITAT mens Skat har måttet vinke farvel til 900 millioner kroner, som var blevet forældet, skal Danske Regioner nu spare et tilsvarende beløb på vore hospitaler. Her går det godt, fru Kammerherreinde (*Ekstra Bladet* 31/5 2014)

konen, kællingen, madammen FRA Cirkusrevyen 1938. Visen *Konen, Kællingen, Madammen* sunget af Osvold Helmuth. Tekst: Poul Sørensen. Melodi: Aage Stentoft. TEKST Men der er én bestemt, / der altid helt bli'r glemt: / Hende, som trods alt jo dog er kvinden i ens liv. / Hende, konen, kællingen, madammen, / hun er ingen rosenknop i maj. CITAT Konen kællingen, madammen kært barn har mange navne. Stort tillykke med fødselsdagen d. 14/1. Elsker dig kærligst din mand (*Lokalavisen Egedal Weekend* 14/1 2010)

koste det hvide ud af øjnene FRA Cirkusrevyen 1965. Monologen *Den jazzende husmor* med Marguerite Viby. Tekst: Per Lekang. TEKST Og hvis I spørger om det er dyrt, så må jeg sige: Ja, ærlig talt, det koster det hvide

ud af øjnene, det gør det altså. CITAT Smartphones behøver ikke koste det hvide ud af øjnene. Du får overraskende meget mobil for omkring 1.000 kroner (*Søndagsavisen* 15/6 2014)

lige glad i begge ender FRA Nørrebro Teater 1894: Velkommen i det Grønne. Visen *Min Faders Ben er stift*. Tekst: Anton Melbye og Fr. Richard. Melodi: fransk folkemelodi. TEKST Hvis nogen spør'r Dem ad, / De nu familien kender. / Og jeg er lige glad / omtrent i begge ender. / Tjim-da-da-da-da, Tjim-da-da-da-da CITAT hvorfor så bruge tid, energi, serverplads og båndbredde på at formidle det videre til et publikum på nettet, som godt nok er enormt stort, men desværre også enormt ligeglade i begge ender (*Politiken* 9/9 1999)

lorteland! FRA Tv-satireprogrammet HOV HOV 1968-1970, sendt første gang 2/3 1968. Monologen *Lorteland* med Buster Larsen. TEKST Fyrværkeri kan de heller ikke lave. Lorteland! (sendt nytårsaften 31/12 1968) CITAT Nu mødte han en af sine gode venner, der også kæmpede sig vej igennem elementerne. Han genkendte godt denne fodgænger, men stampe bare videre på sin cykel, gryntende et enkelt ord i forbifarten: Lorteland! (*Dagbladenes Bureau* 17/9 1993)

men oven over alting stråler moder sol FRA ABC Teatret 1955. Visen og monologen *Moder Sol* med Dirch Passer. Tekst: Povl Ramel og Arvid Müller. TEKST Ja, jeg har skrevet en lille fuglesang. Jeg synes selv, jeg har fundet sådan en dejlig titel til denne her. Den hedder: Og oven over alting stråler moder sol. CITAT husk kun på, at oven over alting stråler Moder Sol. Også når det pisser ned (*Ekstra Bladet* 1/7 2004)

på med vanten! FRA Fønix Revyen 1926. Visen *Paa med Vanten!* sunget af Soffy Damaris. Tekst: Alfred Kjærulf. Musik: Raoul Marette. TEKST Paa med Vanten! Nu gælder det minsanden! / Paa med Vanten! Nu op i Vejr't med Panden! / Spyt i Næven og begynd paa en frisk, / vis, du ikke er en slap Suppevisk! CITAT Der er ikke andet at gøre end på med vanten og at komme ud over rampen med at diskutere politik i Danmark. Vi står i en svær økonomisk krise, og det handler om at levere løsninger (*Ritzaus Bureau* 24/3 2013)

se giraffen FRA Scalarevyen 1922: Alle Veje fører til –! Scene med Hans W. Petersen. Tekst: Paul Sarauw. TEKST ? CITAT Pia Kjærsgaard er jo en af

de mest magtfulde kvinder, og jeg må da indrømme, at jeg både var der for at holde mig orienteret – og så også for at se giraffen (*Fyns Amts Avis* 9/8 2004)

sikke han kan og så så længe FRA Scalarevyen 1919: Takt og Tone. Visen *Sikke han kan, og så så længe!* sunget af Carl Alstrup. Tekst: Carl Arctander og Alfred Kjærulf. Melodi: Georg Rygaard. TEKST Dengang som rekrut jeg lå, / var det jo forbudt at gå / op på Smedelinien, / men en snut jeg så, / og da vi kom hen ad stien, / ja, så kyssede jeg pi'en, / af og til kun afbrudt af et hvin: / Sikke du kan! Og så så længe! / Sikke du kan! Og så så længe! CITAT Her er en stor skuespiller på højden af sin formåen. Sikken han kan – og så så længe! (*Aktuelt* 28/11 2000)

strapudemaj FRA Cirkus Ib (Cirkusrevyen) 1953. Visen *Solitudevej* sunget af Elga Olga. Tekst: Poeten (Poul Sørensen). Melodi: Sven Gyldmark. TEKST Så vemodigt bedugger min rude sig / om manda'n, i regnvejr, på Solitudevej, / mens jeg sidder og syr på strapudemaj / om manda'n, i regnvejr, på Solitudevej CITAT Vore formødre broderede på livet løs, når de sad ved petroleumslampens skær med deres strapudemaj (*Berlingske Tidende* 8/8 1998)

stå med håret ned ad nakken FRA Scalarevyen 1912: Den Traadløse. Visen *Haaret ned ad Nakken* sunget af Olga Svendsen og Chr. Schrøder. Tekst: Alfred Kjærulf. Melodi: trad. TEKST Da xx han fyldte halvfjerds, / det kløed' ham voldsomt her i frakken. / Men han måtte nøjes med et telegram på vers. / Nu sitter han med håret ned ad nakken. CITAT da de fremmede forlod butikken og kassen blev gjort op, så stod personalet ikke alene med håret ned ad nakken, men også med et tab på 900 kroner (*Favrskov Posten* 6/6 2012)

så er det bal forbi FRA Nørrebros Teater 1893: Vinterrevyen Harper i Luf-ten. Visen *Nu er det Bal forbi* sunget af ?. Tekst: Axel Schwanenflügel (Svend Flue). Melodi: Olfert Jespersen. TEKST Politiet det er gi't de kan ikke li' Klubber, der har Bal om Natten, / mange Gange kommer de før Ballet er forbi og noterer hele Klatten. / Og Betjenten som er beleven be'r dem skrubbe a' med Rub og Stub, / skønt at Formanden siger dreven, »vi er bare en dramatisk Klub«. / Men Betjenten be'r, la' vær', la' os være fri for Scener her! / Nu er det Bal forbi, nu kan Musiken gaa hjem. CITAT Det tager et år at skrive en symfoni. Derefter bliver den spillet en gang af det orkester, der uropfører den – og så er det bal forbi (*Politiken* 30/3 2011)

så er det om at finde en grimasse, der kan passe FRA Helsingør-revyen 1963. Visen *En grimasse* sunget af Osvald Helmuth. Tekst: Erik Leth. Melodi: Sven Gyldmark. TEKST Hvis pludselig svigermor kommer, ja De kan sige hvad De vil, / så er det om at finde en grimasse der kan passe CITAT Det er tydeligvis svært for mange turister at finde en grimasse, der kan passe, når de står foran Den lille Havfrue på Langelinie i København. »Var det bare det«, synes de at tænke (*Århus Onsdag* 14/5 2014)

så tager vi den én gang til for prins Knud FRA Cirkusrevyen 1959. Visen *Så ta'r vi den en gang til for Prins Knud* sunget af Birgitte Reimer. Tekst: Erik Leth. Melodi: Sven Gyldmark. TEKST Ballet med seksuel tendens / behager Danmarks arveprins. / Når al folket har kigget sig mæt / på såd'n en uartig ballet, / (*refræn:*) så ta'r vi den én gang til for Prins Knud, / han elsker at se, når jeg spjætter ud. CITAT Lad os gentage en gang til for prins Knud: Gode undervisere kan ikke puttes ned i rigide Excel-regneark (*Jyllands-Posten* 5/3 2014)

tjene ind på gyngerne, hvad man har mistet på karrusellen FRA Tivoli Varieté 1967. Visen *Gyngerne og karrusellen* sunget af Preben Uglebjerg. Tekst: Ulrich Ravnbøl. Melodi: Herbert Steen (Kai Stighammar). TEKST Da Tivoli sku' åbne, sagde kunderne farvel / og gik med både veteranbil og børnekarrusel. / Den stakkels direktør sagde: Nu går vi da fallit! / For folk, de elsked' det der gamle skidt. (*refræn:*) Men hva', så ta'r vi vari'téen med en kunstner, hvis kunst er sjælden, / så vi ka' tjene ind på gyngerne, hvad vi har mistet på karrusellen CITAT Den med at tjene ind på gyngerne, hvad der er mistet på karrusellen, går ikke længere. SAS' milliard-underskud skal hentes ind på besparelser overalt i koncernen (*BT* 11/9 1991)

vi er alle i samme båd FRA Hornbæk Revyen 1944. Visen *Vi er alle i samme båd* sunget af Helge Kjærulff-Schmidt. Tekst: Holger Bech. Melodi: trad. TEKST Adel og borger, præster og bønder, / glæder og sorger og dyder og synder! / Mågerne fly'er, taber de no'et? / Vi er alle i samme båd! CITAT Den ferske krisestemning har rystet folk sammen. Der er sket noget. Vi er alle i samme båd (*Jyllands-Posten* 26/4 1998)

være nede og lufte hundene FRA Helsingør-revyen 1964. Visen *Jeg gider ikke* sunget (og talt) af Osvald Helmuth. Tekst: Epe. Melodi: Amdi Riis. TEKST Anna! Kommer du, Anna? Hvor er du henne, Anna? Nå, hun er nok

nede og luften hundene. Hun er nede og luften hundene. CITAT (udtrykket er næsten udelukkende mundtligt traderet)

ølhunden glammer FRA Nørrebro Teater 1929: På Hodet. Visen *Ølhunden glammer* sunget af Osvald Helmuth. Tekst: Poul Henningsen. Melodi: Ernesto de Curtis. TEKST når din drøvel er stor som en brioche, / så'r det o'ganet, der er løvet tør, / så'r det ølhunden, der glammer, / så'r det bajere-rens time, min ven CITAT Så glammer ølhunden igen, og dørene smækkes op til ølsmagning lørdag den 31. januar i Valhal i Frederikssund (*Frederiksborg Amts Avis* 29/1 2009)

Litteratur

- Brink, Lars 1998: »Onomatopoietika – når udtalen maler betydningen«, i: Hansen, Erik & Jørn Lund (red.): *Det er korrekt*. København 1998.
- Brink & Farø 2007 = Brink, Lars & Ken Farø: »Bevingede ord? I anledning af *Bevingede ORD*, 7. udgave«, i: *LexicoNordica* 14, s. 163-188. Oslo 2007.
- Eigtved, Michael: *Scala – den spektakulære storbyrevy*. København 2012.
- Jarvad 2006 = Jarvad, Pia (red.): *Bevingede ord* (grundlagt af T. Vogel-Jørgensen), 7. udgave. København 2006.
- Jespersen, Otto 1915: artiklen »bevingede Ord« i bind 3 af *Salmonsens Konversationsleksikon*, 2. udgave 1915.
- Jørgensen, Finn (red.): *Blandt ølhunde og månestråler*. København 2012.
- Larsen, Karl 1895: »Om dansk argot og slang«, i: *Dania*, tredje bind. København 1895-1896.
- Lystige Viser* 1-10, fællesregistret i bind 10. København 1985.
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog*. 1919-1955.
- ODS-S = *Ordbog over det danske Sprog, Supplement*. 1992-2005.
- Plenov, Leif: *Dansk revy 1850-2000: Et uhøjtideligt tilbageblik*. København 2000.
- Politikens Revyhistorie fra Erik Bøgh til Jesper Klein fortalt af Erik Hvidt*. København 1981.
- Vogel-Jørgensen 1990 = *Bevingede Ord* (ved T. Vogel-Jørgensen og Poul Zerlang), 6. reviderede udgave. København 1990. (1. udgave 1940).

Ska det vær nu? Verbale kortformer i regulerede og ikke-regulerede genrer

Af Marianne Rathje

In the 1970s, Allan Karker (1976) noticed that verbal short forms like *gir*, *ku*, *sku* and *ha* were more frequently used in Danish than their long forms, and he therefore suggested to The Danish Language Council that these abbreviated forms should be allowed in the official dictionary of Danish standard orthography – a suggestion that was not accepted. In new media, such as text messages and Facebook, the verbal abbreviations are used once more as a general reduction (White 2014, 2015) in the language of these genres. This article investigates whether these verbal short forms are more frequently used in certain genres, and whether there is a renewed basis for considering whether or not the verbal abbreviations should be allowed in the official dictionary. The data of this study are composed of texts from various Danish newspapers (1990–2014), the text corpus KorpusDK, comments from the online tabloid newspaper *ekstrabladet.dk*, text messages and Facebook messages written by young people, school essays, and interviews with the same young people – the latter to illustrate present attitudes to and functions of the short forms as well.

Indledning

For næsten 40 år siden, i 1976, skrev den daværende formand for Dansk Sprog­nævn, Allan Karker, en artikel med titlen »Blir det til noget?« om verbale kort­former som *blir*, *gir*, *ku* og *ha* (Karker 1976). Anledningen var den store afstand mellem retskrivning og udtale i dansk, og at de omtalte verbale kortformer er et eksempel på dette: De udtales med én stavelse, men skrives med to. Karker havde noteret sig en øget brug af de verbale kortformer i skriftsproget og stillede derfor med artiklen spørgsmålet om hvorvidt det mon ville være en anledning til at ændre på retskrivningen så den svarede bedre til udtalen på dette punkt.

De verbale kortformer som omtales af Karker, beskrives helt præcist som verber der i skriften er afkortet efter følgende princip: 1) ved »bort­fald af verbalstammens udlydende konsonant plus et efterfølgende tryk­svagt *e* (*ha*, *ta*, *sku*, *ku*)«, 2) ved »bortfald af præsensmorfemet *-er* efter verbalstamme på *-r* (*rør*)« (Karker 1976: 240). Type 2, konstaterede Kar­ker, er ikke almindelig i dansk (i modsætning til i svensk); det er derimod type 1. Denne type omfatter 12 verber (ibid.: 241):

- 6 stærke verber: *bede*, *blive*, *give*, *lade*, *lide* ('synes om'), *tage*
- 4 svage verber: *have*, *klæde*, *rede*, *spæde*
- 2 modalverber: *kunne*, *skulle*

For nogle af verberne er det infinitivformen der afkortes (fx *have* – *ha*), for andre er det præsensformen der afkortes (fx *bliver* – *blir*), og for atter andre er det præteritumsformen der afkortes (fx *kunne* – *ku*, hvor man altså ikke kan skelne denne fra infinitivformen).

Karkers artikel mundede ud i et forslag om ændring af retskrivningen så de nævnte verbale kortformer kunne skrives som de udtaltes. Dette forslag blev fremlagt for Sprognævnet i forbindelse med redigeringen af *Retskrivningsordbogen* (h.v. 1986- og 1996-udgaven), og i en forkortet udgave af 1976-artiklen skriver Karker i 1997, i artiklen med den sigende titel »Det tar sin tid«, at Sprognævnet har indset at reformen »ville kræve en meget vågen pædagogisk styring for at lykkes«, og at planen blev »hastigt og i fuld enighed skrinlagt« (Karker 1997: 11). Det fremgår ikke hvad årsagen til »skrinlægningen« var, men Karker afslutter artiklen således: »Naturligvis kan ideen om kortformerne tages op til drøftelse igen« (ibid.) – spørgsmålet er om det tidspunkt er nu?

Nye kommunikationsmedier som sms, Facebook, Twitter, Messenger og debatforummer på internettet har givet skriftsproget nye betingelser. Et af de nye forhold er at teksterne i de nye medier ikke er redigerede i samme omfang og på samme måde som de bliver det i de traditionelle medier som fx de fysiske papiraviser. Sebba (2003, 2007) inddeler tekster i *regulated* og *unregulated spaces*. I de regulerede »rum« befinder sig tekster som har fået pålagt standardskriftsprogsnormen enten direkte i form af fx korrekturlæsere i tekster til publicering eller indirekte i fx skoletekster (Sebba 2003: 155; 2007: 43). I den anden ende af kontinuummet finder vi de ikke-regulerede tekster som fx private breve og dagbogstekster, selvom disse tekster i praksis sjældent gør brug af friheden til at skrive ikke-standardnært. Mellem disse to poler af fuldt regulerede tekster og fuldt ikke-regulerede tekster befinder tekster fra de nye medier sig (dvs. sms og sociale medier) ifølge Sebba (2003: 155; 2007: 44). Tekster fra de nye medier er med andre ord mindre »regulerede« end traditionelle »regulerede« tekster som fx avisartikler og bøger, og tekster fra de nye medier kaldes derfor i artiklen her for modsætningens skyld »ikke-regulerede« tekster.

Den øgede demokratisering af sproget i de nye medier gør at kravene til at holde sig til standardskriftsprogsnormen ikke længere håndhæves. Dette gør sammen med det øgede tidspres på kommunikationen, den deraf øgede økonomiseringstendens (Hougaard 2014) og det deraf simplificerede sprog (Murray 2000) at man i disse genrer ser en øget tendens til nye skrivemåder. Disse nye skrivemåder indbefatter bl.a. reduktioner på forskellige niveauer: fx subjektellipser (fx *kommer i morgen*, se også

Rathje 2013a og submitted), akronymer (fx *FYI* 'for your information', White 2014), reduktioner af individuelle ord (fx *coz* 'because', Lee 2002: 8 ff.), sammentrækninger («contractions», fx *cant* 'can not', Ling & Baron 2007) og afklipninger («clippings», fx *pl* 'please' og *thx* 'thanks', White 2014: 108 ff.). Det er derfor en plausibel antagelse at de verbale kortformer som *ha*, *blir* og *ku* har fået gode betingelser med de nye medier og måske er blevet så udbredte at det er værd at tage op til overvejelse om Karkers forslag skal have en chance mere.

Formålet med denne artikel er at undersøge:

- om de verbale kortformer er blevet hyppigere i dag end tidligere – det er min hypotese at de med de nye mediers demokratisering af ortografi og øgede brug af reduktion er blevet hyppigere i skriftsproget.
- om de verbale kortformer er hyppigere i ikke-regulerede tekster (som sms og på Facebook) end i regulerede tekster (som dansk stil i skolen) – det er min hypotese at kortformerne er hyppigere i de ikke-regulerede tekster. Dette kan synes indlysende, men nyere undersøgelser påpeger at de mange afvigende former man i starten så i de nye medier, med tiden er blevet sjældne (fx Hougaard 2014).
- om det stadig er de samme verber der afkortes i dag som det var i 1970'erne, eller der er kommet andre verber til og faldet nogle fra – min hypotese er at der er faldet nogle fra eftersom det fx ikke er mit indtryk at kortformen af *rede* (*re'/rer'*) bruges i dag.
- om reduktionen af verberne også omfatter apostrofferne i øget omfang – Karker antog i 1976 at »apostroffen er på retur« (Karker 1976: 243), så en hypotese der skal undersøges, er om der er en øget tendens til at droppe apostroffen ved afkortning af verberne.
- om man ud fra de forhåndenværende data kan sige noget om kortformernes funktion og sociale betydning.

Hvilken slags reduktion er de verbale kortformer?

Verbale kortformer er som nævnt en form for reduktion. White (2014) deler reduktioner op i syntaktisk reduktion, som fx subjektellipser, og morfologisk/ortografisk reduktion, og de verbale kortformer tilhører den sidste kategori. White (2015) deler videre morfologisk/ortografisk reduktion op i 3 kategorier: *clipping*, *phonetic respelling* og *homophone respelling*. Jeg

benævner de tre kategorier 1) afklipping, 2) fonetisk omstavning og 3) homofon omstavning. 1) Afklipping (»clipping«) betyder at en del af et ord er »afklippet«, fx *tom* for *tomorrow* (Lopez Rua 2005), og White (2015) deler yderligere afklipping ind i »bagklipping«, dvs. afklipping af den bageste del af ordet (»back-clipping«, fx *tom* for *tomorrow* og *mess* for *message*), »forklipping«, dvs. afklipping af den forreste del af ordet (»fore-clipping«, fx *'cause* for *because*) og »midterklipping«, dvs. afklipping af den midterste del af ordet (»middle-clipping«, fx *plse* for *please*).¹ 2) Fonetiske omstavninger er ortografi der repræsenterer en udtale, fx *evryone* for *everyone* og *tru* for *through* (White 2015). Dette omtales også af White som »oral stylisation«, altså efterligning af en mundtlighed eller oralitet. 3) Homofone omstavninger er stavning der bruger lyden af et bogstav eller et tal, fx *4* for *før*, *4ever* for *forever*, *u* for *you* og *r* for *are* (ibid.).

Ift. Whites typeinddeling af reduktioner kan de verbale kortformer der optræder i infinitiv og præteritum, karakteriseres som afklipping, mere specifikt som bagklipping, fordi et stykke af verbets endelse er afklippet, fx *-nne* i *ku* og *-ve* i *have*. De verbale kortformer der optræder i præsens, kan til gengæld karakteriseres som midterklipping, fordi det er i verbets midte der er afkortet, fx *-ve-* i *bliver* og *-ge-* i *tager*. De verbale kortformer kan dog også ses som en slags fonetisk omstavning, fordi man med de verbale kortformer nærmer sig udtalen af verbet når man reducerer i ordet.

White (2014) opererer med endnu en (overordnet) inddeling af reduktioner, nemlig *kontekstspecifikke reducerede former* og *højfrekvente reducerede former* (*context-specific reduced forms* og *high frequency reduced forms*, White 2014: 109 f., 114, 120). De kontekstspecifikke reducerede former er kendetegnet ved at være reduktioner som opstår pga. konteksten, dvs. med en sproglig »forgænger« i teksten: Fx bruges ordet »Ministers« ('ministre') for derpå efterfølgende i den samme tekst at blive reduceret (vha. midterklipping) til »Mins«. I modsætning hertil findes højfrekvente reducerede former (White 2014) der er reduktioner som ikke har en sproglig forgænger i konteksten, men er så højfrekvente at de uden videre kan forstås selvom de er afkortede, fx *pl* for *please*, *thx* for *thanks* og *cos* for *because*. De kontekstspecifikke reduktioner er altså en slags ad

1 I Whites (2015) undersøgelse er det bagklipping (»back-clipping«) der er det mest almindelige: Næsten halvdelen af alle afklippinger kan karakteriseres som bagklippinger. White (2015) henviser til Hamans (1996, 1997) og Fisiak & Hamans (1997) der konstaterer at bagklippinger er det mest almindelige i romanske og germanske sprog, ligesom White henviser til at Johnson & Eisner (2012) har forklaret denne hyppighed med at det er begyndelsen af ordet der er vigtigst i genkendelsen af et ord.

hoc-konstruktioner lavet til lejligheden, mens de højfrekvente reduktioner er mere konventionaliserede, selvom White (2014) bemærker at den sidste type ikke behøver at være standardiseret: Der kan være og er ofte variation, så fx *please* afkortes *pl*, *pls*, *plse* osv.

Verbale kortformer må siges at tilhøre kategorien højfrekvente reducerede former, eftersom de verbale kortformer er så standardiserede at der ikke forekommer variation. Dette gælder i hvert fald de verbale kortformer som er nævnt af Karker (1976). Nedenfor anskueliggør jeg at nyere kortformer dog kan indebære ortografisk variation.

Data og metodologi

Undersøgelsen af de verbale kortformer vil fortrinsvis være kvantitativ og korpuslingvistisk, eftersom jeg undersøger de verbale kortformer i forskellige tekstsamlinger:

- 1) en tekstsamling af avistekster fra 1990 og fra 2014,
- 2) KorpusDK,
- 3) et korpus af kommentarer fra kommentarfelter på debatforummet *Nationen* på ekstrabladet.dk,
- 4) et korpus af unges fritidstekster fra nye medier, dvs. sms'er, Facebookopdateringer/-kommentarer og Facebookbeskeder,
- 5) de samme unges danske stile.

Herudover består data i den del af undersøgelsen der omhandler kortformernes funktioner og sociale betydning, af en kvalitativ analyse af brugen af verbale kortformer i den omtalte avistekstsamling (1) og af en holdningsundersøgelse, hvor data udgøres af

- 6) interviews fra 2013 med de unge som jeg har både fritidstekster og skoletekster fra (se 4 + 5).

Kortformernes frekvens før og nu

Som nævnt konstaterede Karker (1976) for næsten 40 år siden at kortformerne var blevet hyppigere, og det er artiklens hypotese at kortformerne med de nye mediers demokratisering af ortografi og brug af reduktion (se

fx Bieswanger 2013: 472 ff. for en oversigt over forskningsresultater på dette område) er blevet hyppigere i skriftsproget. Jeg undersøger ikke om kortformerne er blevet hyppigere i de nye medier, eftersom disse for det første kun har været tilgængelige i ca. 10 år, og man dermed ikke kan gå ret langt tilbage i tiden når de skal undersøges, og for det andet undersøges de nye mediers *påvirkning* af skriftsprogsnormen ikke ved at undersøge de nye medier. Der må man undersøge »gamle« medier, dvs. traditionelle, »regulerede« (*regulated*, Sebba 2003, 2007) genrer som er underlagt standardnormen og fx er blevet korrekturlæst. Dette er fx karakteristisk for avismediet.

Verbale kortformer i danske avisartikler har jeg undersøgt før og nu med udgangspunkt i avisdatabasen Infomedia. Infomedia kan ikke karakteriseres som et korpus, bl.a. fordi det ikke er stabilt, dvs. det ikke er sikkert at man får samme resultat hvis man søger på Infomedia på forskellige tidspunkter. Man kan derfor blot kalde undersøgelser i avisdatabasen for en stikprøve i en tekstsamling. I 2014 foretog jeg søgninger i Infomedia i hhv. 1990 og 2014. Avisteksterne fra 2014 repræsenterer nutiden med den indflydelse fra de nye medier dette måtte afstedkomme, og 1990 repræsenterer fortiden: Infomedias tekster går tilbage til 1990, som er et godt tidspunkt at teste om kortformerne var mere eller mindre frekvente end nu, eftersom de nye medier først blev allemandseje i slutningen af 90'erne (sms) og i starten af 00'erne (Facebook og debatforummer).

Der er søgt i *Berlingske*, *Politiken* og *Ekstra Bladet* på kortformerne *ha* (for *have*), *ku* (for *kunne*), *blir* (for *bliver*), *sku* (for *skulle*) i perioden 19.7.-19.8. i hhv. 1990 og 2014. Der er søgt på de 4 kortformer der viste sig at være hyppigst i ekstrabladet.dk-korpusset (se nedenfor), og søgeperioden er valgt tilfældigt en måned tilbage fra det tidspunkt jeg foretog undersøgelsen. I 1990 er *Politiken*, *Berlingske* og *Ekstra Bladet* de eneste landsdækkende aviser man kan søge i, og det er for sammenligningens skyld derfor også disse tre aviser der er søgt i i 2014. Jeg har for hver kortform også søgt på den tilsvarende »langform«, dvs. *have*, *kunne*, *bliver*, *skulle*, for at afdække hvor mange mulige forekomster af kortformerne der potentielt kunne have været (i alt indgår 16.567 avisartikler).² Resultatet af stikprøveundersøgelsen kan ses i tabel 1.

2 Alle kortformer er gennemgået manuelt for at jeg kunne være sikker på at der ikke var tale om fejlformer, som fx *ha* i betydningen 'latter' eller *sku* som imperativ af *skue* eller fejlstavning af *sgu*. Derimod har jeg haft for mange forekomster af langformen *have* til at jeg kunne gennemgå disse, hvorfor substantivet *have* kan forekomme blandt de optalte forekomster af *have*. Dette er afhjulpet i KorpusDK hvor jeg har brugt ordklasseopmærkningen, se note 4.

Form	% artikler med kortformer 1990	% artikler med kortformer 2014
ha (have)	3,1 % (N=43) (96,9 %, N=1328)	0,6 % (N=20) (99,4 %, N=3114)
ku (kunne)	1,2 % (N=17) (98,8 %, N=1349)	0,2 % (N=6) (99,8 %, N=2697)
blir (bliver)	1,3 % (N=19) (98,7 %, N=1406)	0,2 % (N=8) (99,8 %, N=3300)
sku (skulle)	1 % (N=9) (99 %, N=932)	0,05 % (N=1) (99,95 %, N=2078)

Tabel 1: Forekomsten af 4 verbale kortformer i *Berlingske*, *Politiken* og *Ekstra Bladet* i 1990 og 2014 opgjort som % af artikler med verberne i enten langform eller afkortet form.

Som det fremgår af tabel 1, er andelen af artikler med en eller flere afkortede former fra 1990 til 2014 reduceret. Hypotesen om at de nye medier har medført flere verbale kortformer i regulerede tekster som avistekster, er med resultatet i tabel 1 afkræftet.

Som nævnt er Infomedia ikke et regulært korpus, og KorpusDK er derfor også undersøgt for verbale kortformer. KorpusDK er tilvejebragt af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, og det består af 56 mio. ord fordelt på delkorporuserne Korpus90 og Korpus2000 (jf. ordnet.dk/korpusdk). Korpus90 består af tekster fra 1983-1992, og Korpus2000 af tekster fra 1998-2002. Teksterne er en blanding af aviser, blade, bøger, tekster fra virksomheder og privatpersoner, og i Korpus2000 er der også tekster fra hjemmesider. KorpusDK kan altså karakteriseres som dels en ældre tekstsamling end den fra Infomedia, dels et korpus som er mindre reguleret end avisteksterne fra Infomedia.

Jeg har i KorpusDK søgt på samtlige verbale kortformer som er fundet i de øvrige data (fx *ha*, *ku*, *blir* og *sku*, se nedenfor),³ og holdt dette tal op imod de tilsvarende langformer (fx *have*, *kunne*, *bliver* og *skulle*, se nedenfor).⁴

3 Dog er former som kunne forveksles med et tilsvarende substantiv, som fx *bær* og *hop*, og imperativformer af verber, fx *spørg* og *mob*, frasorteret.

4 Ved langformerne *have* og *klæder* har jeg brugt KorpusDK's ordklasseopmærkning til at skelne verbum og substantiv.

Form	% forekomster Korpus90	% forekomster Korpus2000
Kortformer (fx ha, ku, blir, sku)	0,99 % (N=4633)	0,33 % (N=1599)
Langformer (fx have, kunne, bliver, skulle)	99,1 % (N=462.490)	99,77 % (N=477.998)

Tabel 2: Fordelingen af kortformer og langformer i KorpusDK (Korpus90 og Korpus2000).

Som det fremgår af tabel 2, ser vi atter en reduktion af kortformer fra før til nu, dvs. fra Korpus90 til Korpus2000: Der er signifikant færre forekomster af verbale kortformer ift. verbale langformer i Korpus90 sammenlignet med Korpus2000 ($\chi^2 = 1567.703$, frihedsgrad = 1, p-værdi < 0.000001).⁵ Avisteksterne fra Infomedia viste at der er sket en reduktion fra 1990 til 2014 i ikke-regulerede tekster, hvor de nye medier har haft mulighed for at påvirke brugen af verbale kortformer i en årrække. Med undersøgelsen af verbale kortformer i KorpusDK kan vi fastslå at reduktionen i antallet af kortformer allerede fandt sted før de nye medier rigtigt slog igennem, selvom der dog indgår data fra hjemmesider, dvs. internetdata. Hvad reduktionen skyldes, kan vi med de forhåndenværende data ikke bestemme (se dog afsnittet om funktion nedenfor), men det må konstateres at de nye medier ikke har haft en effekt i retning af øget brug af verbalformer – i de traditionelle, regulerede medier i hvert fald.

Kortformernes frekvens i regulerede og ikke-regulerede tekster

Med de nye mediers fremkomst er der som nævnt kommet andre betingelser for skriftsproglige praksisser. De mindre regulerede tekstrum (Sebba 2007) fylder mere end tidligere, eftersom vi læser flere tekster herfra og

5 Der er anvendt en χ^2 -test (chi i anden), nærmere bestemt Pearsons chi i anden-test med Yates' kontinuitetskorrektion (Howell 2002: 142, 151). Denne type test er anvendt igennem hele artiklen, og der er også anvendt Bonferronikorrektion (Howell 2002: 384).

skriver flere tekster heri, og dermed udsættes vi for flere afvigelser fra retskrivningsnormen (fx Bieswanger 2013: 472 ff. og Rathje 2013b). Det rejser spørgsmålet om hvorvidt der dermed findes flere verbale kortformer i de nye medier (*ikke-regulerede* medier/tekster) end i de traditionelle (*regulerede*) tekster, og som nævnt er det min hypotese at man finder flere verbale kortformer i de ikke-regulerede tekster. Imod denne hypotese taler fx Hougaards (2014) konstatering af at de afvigelser fra retskrivningsnormen der var hyppige i de nye mediers første leveår, ikke længere er særligt udbredte.

Data

Undersøgelsen af kortformer i de nye, ikke-regulerede medier består af to delkorpusser: ekstrabladet.dk-korpusset og et korpus af unges fritidstekster.⁶ Ekstrabladet.dk-korpusset udgøres af kommentarer fra kommentarfeltet på ekstrabladet.dk, der også kaldes *Nationen*. Jeg har indsamlet kommentarfelter igennem 1 måned, fra 14. juni-14. juli 2012. Det er blevet til 4674 kommentarer, 175.019 ord (se en mere udtømmende beskrivelse af genren og korpusset i Rathje submitted). Vi har med kommentarerne fra kommentarfelterne mulighed for at få indblik i og for at få dokumenteret hvordan danske voksne (vi kender ikke deres identitet, men må gå ud fra at der er tale om voksne) skriver når de er »uden filter«, dvs. når de ikke bliver »reguleret« (Sebba 2007) af redaktører, ikke er blevet korrekturlæst, og ikke mindst hvordan de skriver når de ikke skal stå til ansvar for det fordi de er anonyme.

Korpusset af unges fritidstekster består af unges sms'er (367 sms'er, 3964 ord), deres Facebookopdateringer/-kommentarer (1373 opdateringer/kommentarer, 10.207 ord) og Facebookbeskeder (60 beskeder, 975 ord). De unge er født i 1996-98, og da data er indsamlet i 2013, er de altså 13-15 år gamle og går i 8.-9. klasse. Der er i alt data fra 10 unge. Halvdelen er vokset op i og bor i en mindre østjysk by, halvdelen er fra en mindre midtsjællandsk by. Halvdelen er piger, og den anden halvdel drenge. Med de unges fritidstekster får vi indblik i hvordan unge i dag skriver i ikke-regulerede (Sebba 2007) genrer.

6 Indsamlingen af unges fritidstekster og skoletekster og interviews med de samme unge er finansieret af Kulturministeriets Forskningspulje i et forskningsprojekt lavet for Dansk Sprognavn med titlen »R de nye medier 1 trusl mod skriftsprågd? Nye mediers påvirkning af det konventionelle skriftsprøg«. Se også Kristiansen & Rathje 2014 for en tidligere publikation om dette forskningsprojekt.

De ikke-regulerede tekster kan vi sætte op imod et korpus af regulerede tekster, nemlig de unges danske stile. Der er i alt 53 stile, som tilsammen består af 45.603 ord. Ved at have forskellige teksttyper, der repræsenterer regulerede og ikke-regulerede genrer, produceret af de samme informanter, kan vi undersøge sprogbrugen i nye medier, samtidig med at vi måske kan få et indblik i om de nye medier påvirker en traditionel genre som skolestilen hvor de unge forventes at overholde retskrivnings- og standard-sprogsnormen.

Frekvens

I tabel 3 kan resultatet af frekvensanalysen for verbale kortformer i regulerede og ikke-regulerede tekster aflæses. Eftersom der ikke var en eneste kortform i de indsamlede sms'er, er disse ikke talt med.⁷

Korpus	Forekomster af kortformer	Forekomster af langformer
Ikke-regulerede tekster	1,72 % (N=99)	98,28 % (N=5666)
Regulerede tekster	0,46 % (N=7)	99,54 % (N=1517)

Tabel 3: Forekomster af verbale kortformer i regulerede og ikke-regulerede tekster.

Som det fremgår af tabel 3, er hyppigheden af kortformer i de nye, ikke-regulerede medier næsten 4 gange så høj som i de regulerede tekster, og forskellen på de 2 teksttyper hvad verbale kortformer angår, er da også signifikant ($\chi^2 = 12.4462$, frihedsgrad = 1, p-værdi < 0.0005). Hypotesen om at kortformerne er hyppigere i de nye medier end i traditionelle medier, som danske stile udgør, har altså vist sig at blive bekræftet i undersøgelsen her.

Men den gennemsnitlige frekvens for forekomster af kortformer i de nye medier dækker over forskelle på de forskellige typer af genrer (se tabel 4):

⁷ Måske skyldes fraværet af verbale kortformer i sms at det med den intelligente ordbog i smartphones i dag er mere besværligt at afvise telefonens forslag om langformen, end det er at reducere til kortformen: Der er på telefoner altså måske ikke mulighed for at økonomisere i samme grad længere.

Korpus	Forekomster af kortformer	Forekomster af langformer
Ekstrabladet.dk	1,63 % (N=90)	98,37 % (N=5437)
Unge Facebook-kommentarer og -opdateringer	2,94 % (N=8)	97,06 % (N=196)
Unge Facebookbeskeder	3,92 % (N=1)	96,08 % (N=33)
Unge stile	0,46 % (N=7)	99,54 % (N=1517)

Tabel 4: Forekomster af verbale kortformer i regulerede og ikke-regulerede tekster fordelt på undergenerer.

Størst andel af kortformer er der i Facebookkommunikation. Der er også på Facebook signifikant flere kortformer end på den anden type ikke-reguleret tekst på ekstrabladet.dk ($\chi^2 = 20.8863$, frihedsgrad = 3, p-værdi < 0.0002). Til gengæld har en tidligere undersøgelse vist at skribenterne på ekstrabladet.dk generelt ikke i særlig høj grad orienterer sig efter en retskrivningsnorm, eftersom der er et meget højt antal af afvigelser fra retskrivningsnormen i kommentarerne (Rathje 2013b), og der viser sig da også signifikant flere verbale kortformer på ekstrabladet.dk end der er i de regulerede tekster som skolestilene ($\chi^2 = 11.1871$, frihedsgrad = 1, p-værdi < 0.0001).

Sammenlignes antallet af forekomster i de unges ikke-regulerede tekster (fritidstekster) med de samme unges regulerede tekster (skoletekster), ser vi at der er væsentligt færre i stilekorpuset: Der er signifikant færre verbale kortformer i skolestilene ift. de samme unges Facebooktekster ($\chi^2 = 21.6924$, frihedsgrad = 1, p-værdi < 0,00001). Man kan altså med dette resultat konstatere at de unge netop orienterer sig mod standardnormen i stilene hvad angår kortformerne, selvom der dog findes eksempler på verbale kortformer i denne regulerede genre også (se nedenfor).

Varianter

Et af de spørgsmål der undersøges i artiklen her, er hvorvidt de kortformer som Karker (1976) nævnte som hyppige i 1976, nemlig kortformerne

af verberne *bede*, *blive*, *give*, *lade*, *lide*, *tage*, *have*, *klæde*, *rede*, *spæde*, *kunne*, *skulle*, stadig er de kortformsvarianter vi ser i dag.

I ekstrabladet.dk-korpusset er kortformen *ha* af infinitivformen *have* den mest anvendte. *Ha* udgør 34 % af det samlede antal kortformer i dette korpus. Herefter kommer *ku* med 12 % af kortformerne i dette korpus, *blir* (8 %) og *sku* (8 %). I Facebookkommentarer/-opdateringer er *ha* også den mest anvendte variant (40 % af alle kortformer), mens der i Facebookbeskederne kun er en enkelt kortform, nemlig *gir*. I stilekorpusset er den hyppigste variant netop *gir* (29 % af kortformerne), og *ha* er slet ikke repræsenteret. Vi ser altså at varianterne *ha*, *ku*, *blir*, *sku* og *gir* er de hyppigste i de ikke-regulerede nye medier, mens det er *gir* der er den hyppigste kortform i den regulerede genre som den danske stil er. Måske er *gir* altså en særlig tilladt variant i reguleret skriftsprog, eller en kortform der særligt let smutter med over i de traditionelle medier fra de nye medier.

Den relative hyppighed for de mest frekvente kortformsvarianter kan belyse hvor almindelige kortformerne er sammenlignet med de fulde former af varianterne, og dermed hvor mange gange ud af potentielt mulige et verbum er afkortet. De 5 hyppigst afkortede verber har denne relative frekvens: *Have* er i ekstrabladet.dk-korpusset afkortet til *ha* i 8 % af tilfældene, i Facebookkommentarerne/-opdateringerne er den tilsvarende andel af afkortninger 27 % for *have*. *Kunne* bliver kun afkortet i 3 % af tilfældene i ekstrabladet.dk-korpusset, og slet ikke i de øvrige korpusser, mens *skulle* og *giver* ligeledes afkortes i 3 % af tilfældene, og *bliver* i 2 % af tilfældene i det samme korpus. *Giver* bliver afkortet i 22 % af tilfældene i Facebookopdatering/-kommentar-korpusset og i 100 % i Facebookbeskædkorpusset, men i de sidste to korpusser er der så få tilfælde at man må være varsom med konklusionerne. Når korpusserne er små, bliver kortformerne altså slet ikke brugt eller også vægter kortformerne så meget at tallene bliver upålidelige.

De hyppigst anvendte kortformer i de undersøgte data er alle repræsenterede på Karkers liste over verbale kortformer (1976). Herudover har jeg også fundet kortformer af Karkers varianter *lade* (*la*), *lide* (*li*), *tage* (*ta/tar*) og *klæde* (*klær*) i de ikke-regulerede korpusser, dog kun *lide* (*li*) i det regulerede korpus. Til gengæld findes kortformer af varianterne *bede*, *rede*, *spæde* ikke i nogen af korpusserne. Dette skyldes muligvis at disse varianter ikke bruges som kortformer, men der er på den anden side heller ikke nogen langformer af disse varianter i materialet, så vi kan med de forhåndenværende data ikke afgøre om det er kortformerne eller verberne i sig selv der ikke anvendes så hyppigt (mere). Udtalen har i hvert fald ikke

ændret sig ift. *be'/be'r* eller *re'/re'r*, mens *spæde* dog i dag udtales med *d'* et i infinitiv og præsens, jf. DDO.

I de nævnte korpusser har jeg dog også fundet verbale kortformer som Karker (1976) ikke behandler – enten fordi de ikke var hyppige dengang, eller fordi de ikke fandtes. I de ikke-regulerede tekster, dvs. på ekstrabladet.dk og Facebook, finder vi *sys* og *syns*⁸ (*synes/syntes*), *behøvs* (*behøves*), *mob* (*mobbe*) og *stop* (*stoppe*) (jeg har markeret de verbale kortformer med **fed**):

- (1) Eller **sys** jeg faktisk den er rimeligt grim (ekstrabladet.dk, 2.7.2012, nr. 5-95)
- (2) **syns** den er meget sjov. Men et godt råd ha en brækpose klar til de sidste 30 sekunder. :-P (Facebookkommentar, nr. 753)
- (3) I **behøvs** ikke tænke på mig – jeg skal nok tænke på jer (ekstrabladet.dk, 28.06.12, nr. 4-74)
- (4) Haha ik' **mob!** Ej jeg har faktisk allerede noget aftersun ;-) men tusinde tak :)<3 (Facebookkommentar, 542)
- (5) Fuck gider ikke a tabe mig !!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!! Må **stop** med at spise kage om morgen -.- (Facebookkommentar)

I de regulerede tekster, dvs. skolestilene, finder vi også verbale kortformer som ikke nævnes af Karker (1976, 1997), nemlig varianterne *være* (*vær*), *hoppe* (*hop*), *klippe* (*klip*), *spørge* (*spørg*):

- (6) ... og jeg kan slet ikke lade **vær** med at smile i lang tid efter et kikk-smilet fryser fast. (stil, nr. 32)
- (7) Skyld jer at **hop** på tidsmaskinen og rejs tilbage i tiden (stil, nr. 37)
- (8) Her ser du en fra fristet der skulle **klip** sit hår af (stil, nr. 45)
- (9) En halv time senere **spørg** jeg om hun vil have noget at drikke ? (stil, nr. 52)

Varianten *spørge* i præsens, *spør*, nævnes af Karker (1976, 1997) som en variant der findes, men ikke er almindelig, men i eksemplet fra data er det stumme *g* dog med.

8 Mht. *sys* og *syns* kan man bemærke at der er variation i skrivemåden for den samme verbale kortform. Ovenfor har jeg nævnt at de verbale kortformer som omtales af Karker (1976), er karakteristiske ved ikke at variere ortografisk, men mht. verbet *synes*, der muligvis som noget nyt afkortes, findes der altså variation hvad kortformer angår.

Der er ingen bemærkelsesværdig forskel på de to typer af korpuser, regulerede og ikke-regulerede, ift. hvilke varianter der bruges, og i begge typer af tekster bruges kortformer efter mønstret »bortfald af (kun) den ene dobbeltkonsonant« udoover tryksvagt *e*, så kortformen ligner imperativen. Måske er dette altså et nyt mønster som de verbale kortformer dannes ud fra. Stadig er tilnærmelsen til udtalen⁹ dog forbilledet.

Der er dog en forskel på nye varianter i ekstrabladet.dk-korpusset og data fra de unge: Der er ikke nævneværdigt mange nye former i ekstrabladet.dk-korpusset, kun 2 varianter ud af 17, mens de unges tekster indeholder 7 nye varianter ud af 14. Ekstrabladet.dk-korpusset må forventes skrevet af voksne skribenter, mens de unges tekster er skrevet af unge 13-15-årige, så de unge bruger altså flere varianter som ikke er nævnt af Karker, og som må siges at være mindre konventionaliserede. Vi kan ikke udelukke at disse ukonventionaliserede verbale kortformer er udtryk for en manglende skriftsproglig kompetence blandt de unge.

Apostrof

Som nævnt antog Karker at brugen af apostrof ved kortformer, fx *bli'r*, var »på retur« (Karker 1976: 243). Jeg undersøger derfor om data indeholder færre kortformer med apostrof som angivelse af at et antal bogstaver er udeladt, end kortformer med retskrivningsmæssigt påkrævede apostroffer. Særligt antager jeg at de ikke-regulerede genrer indeholder færrest apostroffer, eftersom man her må forvente at tilnærmelsen af standardskriftsprognormen sker i mindre grad end i regulerede tekster.

I tabel 5 ses en oversigt over brugen af apostrof i de undersøgte korpuser:

Korpus	Kortformer med apostrof	Kortformer uden apostrof
Ikke-regulerede tekster	39 % (N=42)	63 % (N=69)
Regulerede tekster	14 % (N=1)	86 % (N=6)

Tabel 5: Fordelingen af kortformer med og uden apostrof i regulerede og ikke-regulerede tekster.

⁹ Det ville måske være mere præcist at skrive »en udtale« eller »den mest almindelige/udbredte udtale«, eftersom der findes meget distinkte udtaler, og fx *bliver* i visse jyske dialekter udtales med *v*'et.

Som antaget er der flere kortformer uden apostrof i de ikke-regulerede, nye medier, end kortformer med apostrof.¹⁰ Selv i de regulerede tekster, dvs. de danske stile, er der flest kortformer uden apostrof, hvilket strider mod retskrivningsnormen. Der er dog meget få forekomster i alt i de danske stile, så for at kunne sige noget om apostrofbrugen i regulerede tekster, også over tid, har jeg valgt at supplere med en undersøgelse af apostrofbrugen i KorpusDK, som altovervejende består af regulerede tekster også.

Korpus	Kortformer med apostrof	Kortformer uden apostrof
Korpus90	64 % (N=2965)	36 % (N=1668)
Korpus2000	64,7 % (N=1035)	35,3 % (N=564)

Tabel 6: Fordelingen af kortformer med og uden apostrof i KorpusDK fordelt på Korpus90 og Korpus2000.

Som det fremgår af resultatet i tabel 6, er der flest kortformer med apostrof i KorpusDK, og der er ikke forskel på frekvensen af apostroffer i Korpus90 og Korpus2000 (den lille forskel der er, er ikke signifikant: $\chi^2 = 0.2451$, frihedsgrad = 1, p-værdi = 0.6205). Dette resultat leder frem til to konklusioner: 1) Det er – som forventet – mest almindeligt *med* apostrof ved kortformer i regulerede genrer (repræsenteret ved KorpusDK), og mest almindeligt *uden* apostrof i ikke-regulerede genrer, og 2) apostroffen ved kortformerne i de regulerede genrer (repræsenteret ved KorpusDK) er ikke på retur: Forholdet mellem med/uden apostrof har ikke ændret sig i løbet af de næsten 20 år korpuset spænder over. Man kunne derfor godt fristes til at konkludere at apostroffen ikke er på retur. Men for det første kan det konstateres at apostroffen netop er på retur i de nye medier, for det andet kan Korpus2000 kun i ringe grad siges at være påvirket af de nye medier eftersom de nyeste tekster er fra 2002. Vi må derfor konkludere ift. kortformer med og uden apostrof at apostroffen ikke bruges så meget

10 Squires (2007) har undersøgt udeladelse af apostrof ved sammentrækninger («contractions») som *can't* i engelsk og fandt at apostrofferne blev udeladt i 43 % af tilfældene i det ikke-regulerede medie Instant Messenger. Ling & Baron (2007) fandt at apostroffen i sammentrækninger blev udeladt i 69,1 % af tilfældene i sms og i kun 6,1 % af tilfældene i Instant Messenger. Selvom sammentrækninger og verbale kortformer er to forskellige sproglige konstruktioner, tilmed på to forskellige sprog, er der altså i højere grad udeladelse af apostrof i de ikke-regulerede korpuser jeg undersøger, sammenlignet med Squires (2007) og Ling & Baron (2007).

i de nye medier, og på denne måde er på retur. Man må se den anvendte apostrof som et udtryk for at skribenten orienterer sig mod en standardnorm, og omvendt kan man se den manglende apostrof ved de verbale kortformer som et udtryk for at der ikke tages hensyn til retskrivningsnormen (Squires 2007).¹¹ Det må derfor konstateres at brugen af apostrof afspejler forskellen i synet på retskrivningsnormen i hhv. regulerede og ikke-regulerede genrer.

Kortformernes funktion og sociale betydning

I denne sidste del af artiklen har jeg undersøgt de verbale kortformers funktion og sociale betydning, dels i brugen af kortformerne i et reguleret medie som aviserne, dels i italesættelsen af verbale kortformer i interviews med de nævnte unge om deres skriftsproglige praksisser.

I avisteksterne fra 1990 og 2014 (se ovenfor) finder man verbale kortformer anvendt i en form for »stilisering« (*stylization*, fx Bakhtin 1981: 362, Coupland 2007: 150 ff.) af forskellige sproglige træk. Hyppigt forekommer de verbale kortformer som et forsøg på efterligning af talesprog, oftest i form af gengivelse af en interviewets tale (eks. 10 og 11):

- (10) - Forlade Afghanistan? Hvorfor sku' jeg det. Jeg kan li' min gade, jeg kan li' mine børn [interview] (*Politiken*, 29.7.1990)
- (11) »Det ku' ligeså godt ha' været mig«, sagde musikeren Lotte Rømer. (*Berlingske*, 9.8.1990)

Androutsopoulos (2011: 149) nævner »oralitet« (*orality*) som en af de funktioner man har tilskrevet reduktioner i de nye medier, og med avisdataene fra 1990 ser vi at oraliteteten også var på spil i regulerede medier længe før de nye mediers opkomst. Hertil kan føjes at man i ODS under opslagsordet *have* (betydning IV) oplyses om at dette også skrives *ha* eller *ha'e*, især i gengivelse af daglig tale, og dette eksemplificeres bl.a. med et værk af Holberg helt tilbage fra 1725. Oralitet som stilmarkør i forbindelse med verbale kortformer er altså ikke et nyt fænomen.

11 Squires (2007) nævner også »casualness« og hastighed som begrundelser for at udelade apostroffen, og hun konstaterer at der dertil kan føjes prædikatet »maskulinitet«, eftersom det fortrinsvis er mænd som udelader apostrof, og i øvrigt generelt sprogligt set er dem der afviger fra standardnormen.

En anden form for stilisering i avisteksterne finder man i efterligning af dialekt, her jysk:

(12) Sku' så'n et par bette løver vær' nowet? (*Ekstra Bladet*, 11.8.2014)

Her bruges de verbale kortformer (og andre kortformer) altså til at illudere en bestemt form for talesprog, nemlig jysk. Thurlow (2003) kalder dette for *accent stylisation*.

Andre former for stilisering ved hjælp af verbale kortformer finder man i gengivelse af titler/sangtekster (eks. 13) og slogans (eks. 14) – begge dele med et talesprogligt forlæg.

(13) Som i nummeret 'Hva' blir' det næste' (*Politiken* 18.8.2014)

(14) »Det ta'r kun fem minutter, men vi vil så gerne have, at du bli'r lidt længere,« lyder et slogan – men ærlig talt, det gider vi ikke. (*Berlingske*, 2.8.2014)

Endelig bruges de verbale kortformer i overskrifter i avisteksterne (eks. 15 og 16). Her er det ikke indlysende hvad funktionen er. Måske er der tale om endnu en form for illudering af talesprog (oralitet), måske er der tale om en form for økonomisering, dvs. at man sparer på pladsen, som bl.a. kendes ifm. avisernes spisesedler (jf. også Fjeldstad 2000 og Eide & Sollid 2011: 333 om reduktioner i overskrifter, herunder subjektellipse (som i eks. 16)).

(15) Men så bli'r det oktober [overskrift] (*Ekstra Bladet*, 31.7.2014)

(16) Ku' ikke knalde sig til toppen [overskrift] (*Ekstra Bladet*, 24.7.2014)

De verbale kortformers funktion i de nye medier har jeg undersøgt i et datasæt der i stedet for sprogbrugen kaster lys over sprogholdninger til verbale kortformer i de nye medier, nemlig i interviews (fra 2013) med de unge 8.-9.-klasses-elever som jeg også har fritidstekster og skoletekster fra. Hvert interview (10 stk.) har en varighed på ca. 30 min., og i det tidsrum spørger jeg bl.a. til de unges skriftsproglige praksisser og ikke mindst deres holdninger til sproget i de nye medier (se også Kristiansen & Rathje 2014). På et tidspunkt i interviewet viser jeg de unge en konstrueret tekst med forskellige afvigelser fra retskrivningsnormen og giver dem følgende instruktion: »Denne besked er skrevet af en anden. Er der noget du lægger mærke til i denne besked? Kunne du selv skrive sådan i en sms eller på

Facebook?« Der er i den konstruerede besked 2 eksempler på verbale kortformer, nemlig *ku* og *sku*. I løbet af alle 10 interviews kommer vi ind på om de unge selv kunne producere de verbale kortformer, enten ved at de unge selv bemærker kortformerne i den konstruerede besked, eller ved at jeg spørger direkte til det. De unges holdninger til verbale kortformer kan deles op efter om de a) *ikke* selv ville bruge kortformen i de nye medier, eller b) selv ville bruge kortformen i de nye medier.

Pia hører til dem der ikke ville bruge kortformerne (ord som bruges materialiter er skrevet med *kursiv* i eksemplerne, og med **fed** er det vigtigste i udsagnet fremhævet):

(17)

Pia:¹² i stedet for *ska* og *ku* ville jeg nok sætte bogstavet bag på (...)

Interviewer: hvorfor ville du sætte endelserne på? Det er jo hurtigere det der

Pia: ja, men det andet er **mere rigtigt**

For Pia vejer hensynet til standardnormen tungere end den økonomisering, dvs. hastighed og pladsbesparelse, som Hougaard (2014: 49) foreslår som de verbale kortformers funktion i de nye medier.

Lærke angiver i eks. 18 frygten for at blive stigmatiseret som begrundelse for ikke at bruge de verbale kortformer:

(18)

Lærke: Jeg kan heller ikke finde på at skrive *køre*¹³ sådan der og **ku**. Tror jeg ikke

Interviewer: Hvad er det du tænker om det?

Lærke: At øh- igen det der med at øh- at modtageren tænker nok »åh hun er **ikke lige så god til det der**«

Det er ikke tydeligt om frygten for at blive sprogligt stigmatiseret går på at fejlskrive *kører* eller at skrive *ku* i afkortet form. Senere (eks. 19) kom-

12 Alle navne er anonymiseret.

13 Ordet *køre* har ikke noget med de verbale kortformer at gøre. *Køre* er derimod med i det konstruerede eksempel for at undersøge de unges holdninger til afvigende brug af nutids-*r*: På ordet *køre* mangler der et nutids-*r* for at ordet er i overensstemmelse med retskrivningsnormen.

mer det da også frem at Lærke alligevel tror hun kunne finde på at bruge kortformerne i en besked:

(19)

Lærke: Det der *ska*, det- jeg tror også det er sådan noget **hurtignoget**

Interviewer: Mm

Lærke: Ligesom *ku*

Interviewer: Mm. Og det kunne du heller ikke finde på?

Lærke: Det kunne jeg faktisk ikke, nej. Men hvis det skal gå hurtigt så kunne jeg sagtens finde på det

Interviewer: Okay

Lærke: Men hvis jeg har tid til det, så vil jeg gerne have at det skal være sådan **ordentligt**

Interviewer: Men hvis du har **travlt**, så kan du godt finde på at skrive *ska*?

Lærke: Ja, det kunne jeg godt

Her inddrages altså økonomisering som begrundelse for at bruge kortformerne.

Også Mia (eks. 20) er inde på økonomiseringen som verbalkortformer-nes funktion:

(20)

Mia: **Ku**? Huh (griner)

Interviewer: Det kunne du ikke finde på at skrive?

Mia: Jo, det kunne jeg godt

Interviewer: Ja? Hvorfor?

Mia: Fordi det er jo bare sådan lige **hurtigt ku**. Altså **det er jo sådan man siger det**. I stedet for at skrive *kunne* (siges vrængende)

Interviewer: Bliver det for overkorrekt hvis man skriver *kunne* eller?

Mia: Nej, det er fint nok, men det går bare- **altså man skal jo skrive 4 bogstaver mere** end- end- nej, okay 3

Igen nævnes økonomisering som en funktion, men også oralitet, dvs. skriftens tilnærmelse til talesproget, nævnes. Desuden afviser Mia at den lange form er overkorrekt, og der er altså ikke fundet belæg for at tillægge de verbale kortformer nogen social betydning, som fx »in-group identity« (Randall 2002) eller »familiarity and intimacy between users« (Lee 2002: 210) som reduktioner generelt er blevet tilskrevet.

Konklusion

Karkers (1976) verbale kortformer er ikke blevet hyppigere i dag end de var det for 25 år siden. Tværtimod er mængden af kortformer reduceret, i hvert fald i aviserne. I dag er de verbale kortformer hyppigere i ikke-regulerede tekster som tekster i de nye medier, end de er i regulerede tekster, og det er altovervejende stadig de samme verber der afkortes i dag som da Karker skrev sin artikel for 40 år siden. Dog afkortes *rede*, *bede* og *spæde* tilsyneladende ikke længere, men til gengæld er der kommet et nyt mønster for afkortning af verber, hvor man kun fjerner den sidste dobbeltkonsonant og *e*-endelsen. Apostroffen der skal vise at et verbum er afkortet, er som Karker (1976) antog »på retur«, men ikke som han havde forestillet sig det: Apostroffen er på retur i de nye, ikke-regulerede medier, mens det stadig er mest almindeligt at bruge den i regulerede medier. Mht. de verbale kortformers funktion har det vist sig at kortformerne bruges til at illudere forskellige former for oralitet i aviserne, mens de i de nye medier bruges til at økonomisere med.

Der kan være gode grunde til at lade de verbale kortformer indgå i Sprognævnets retskrivningsordbog på lige fod med den lange form, bl.a. af hensyn til at det gør det nemmere at stave et ord når man må stave det som det udtales, men Karkers forslag (1976) kan ikke på baggrund af øget hyppighed anbefales at tages op til genovervejelse.

Litteratur

- Androutsopoulos, Jannis: »Language change and digital media: A review of conceptions and evidence«, i: Tore Kristiansen & Nikolas Coupland (eds.): *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*, s. 145-159. Oslo 2011.
- Bakhtin, M.M.: *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Red.: Michael Holquist. Oversættelse: Caryl Emerson & Michael Holquist. Austin/London 1981.
- Bieswanger, Markus: »Micro-linguistic structural features of computer-mediated communication«, i: Susan C. Herring, Dieter Stein, Tuija Viratnen (eds.): *Pragmatics of Computer-Mediated Communication*, s. 463-485. Berlin 2013.
- Coupland, Nikolas: *Style: Language Variation and Identity*. Cambridge 2007.
- DDO = *Den Danske Ordbog*, <http://ordnet.dk/ddo>, besøgt maj 2015.
- Eide, Kristin Melum & Hilde Sollid: »Norwegian main clause declaratives: variation within and across grammars«, i: Peter Sigmund (ed.), *Linguistics Universals and Language Variation*, s. 327-361. Berlin 2011.
- Fisiak, J. & C. Hamans: »Memento for a lefto«, i: A. Ahlqvist & V. Čapková (eds.): *Dán Do Oide: Essays in Memory of Conn R. O'Cleirigh*, s. 157-163. Dublin 1997.

- Fjeldstad, Marthe: »Drept av krimlige«. *En syntaktisk og pragmatisk analyse av fragmentariske avisoverskrifter i norsk*. Masteroppgave. Trondheim 2000.
- Hamans, C.: »A lingo of abbrevs«, i: *Lingua Posnaniensis* 38, s. 69-78. 1996.
- Hamans, C.: »Clippings in modern French, English, German and Dutch«, i: R. Hickey & S. Puppel (eds.): *Language History and Linguistic Modelling*, s. 1733-1741. Berlin 1997.
- Hougaard, Tina Thode: »Sproglige forandringer i de nye medier – fra chatstil til hashtagpoesi«, i: *NyS – Sprogbrugen i nye medier*, s. 39-66. 2014.
- Howell, David C.: *Statistical Methods for Psychology*. 5th edition. Pacific Grove 2002.
- Johnson, R.L. & M.E. Eisler: »The importance of the first and last letter in words during sentence reading«, i: *Acta Psychologica* 141(3), s. 336-351. 2012.
- Karker, Allan: »Blir det til noget? Om ortografiske kortformer af nogle verber i dansk«, i: Lars Svensson, Anne Marie Wieselgren & Åke Hansson (red.): *Nordiska Studier i Filologi och Lingvistik. Festskrift tillägnad Gösta Holm på 60-årsdagen den 8 juli 1976*. 1976.
- Karker, Allan: »Det tar sin tid. Om kortformer af nogle danske verber«, i: *Nyt fra Sprognævnet*, 1997/1, s. 6-11.
- Kristiansen, Anna & Marianne Rathje: »»Det kommer an på hvilken stavefejl det er«. Unges holdninger til stavefejl i nye medier«, i: *NyS 46 – Sprogbrug i nye medier*, s. 103-131. 2014.
- Lee, Carmen: »Literacy practices in computer-mediated communication in Hong Kong«, i: *The Reading Matrix* 2(2), s. 1-25. 2002.
- Ling, Rich & Naomi S. Baron: »Text Messaging and IM: Linguistic Comparison of American College Data«, i: *Journal of Language and Social Psychology*, 26, s. 291-298. 2007.
- López Rúa, P.: »Shortening devices in text messaging«, i: *Neuphilologische Mitteilungen* 106(2), s. 139-155. 2005.
- Murray, D.: »Protean communication: The language of computer-mediated communication«, i: *TESOL Quarterly* 34(3), s. 397-421. 2000.
- ODS = *Ordbog over det Danske Sprog*, <http://ordnet.dk/ods/>, besøgt maj 2015.
- Randall, Neil: *Lingo online: A report on the language of the keyboard generation*. 2002. <http://arts.uwaterloo.ca/~nrandall/LingoOnline-finalreport.pdf>
- Rathje, Marianne: »Dropper lige subjektet. Subjektellipser i kommentarfeltet på ekstrabladet.dk«, i: Simon Borchmann, Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard, Ole Togeby & Peter Widell (red.): *Gode ord er bedre end guld. Festskrift til Henrik Jørgensen*, s. 399-414. Aarhus 2013a.
- Rathje, Marianne: »»sku alligevel ha købt penis forlænger creme :-)«. Afvigelser fra retskrivningsnormen i kommentarfeltet på ekstrabladet.dk«, i: Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard & Peter Widell (red.): *14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, s. 333-354. Aarhus 2013b.
- Rathje, Marianne: »Just dropping the subject. Subject ellipsis in Danish comments columns on ekstrabladet.dk«, i: *Language@internet*. Submitted.

- Sebba, Mark: »Spelling rebellion«, i: Jannis Androutsopoulos & Alexandra Georgakopoulou (eds.): *Discourse Constructions of Youth Identities*, s. 151-172. Amsterdam 2003.
- Sebba, Mark: *Spelling and Society*. Cambridge 2007.
- Squires, Lauren: »Whats the Use of Apostrophes? Gender Difference and Linguistic Variation in Instant Messaging«, i: *American University TESOL Working Papers*, 4. 2007. Tilgængelig online.
- Thurlow, Crispin: »Generation txt? The sociolinguistics of young people's text-messaging«, i: *Discourse Analysis Online* 1(1). 2003. Tilgængelig online.
- Werry, C.C.: »Linguistic and interactional features of Internet Relay Chat«, i: Susan C. Herring (ed.): *Computer-mediated Communication: Linguistic, Social and Cross-cultural Perspectives*, s. 47-63. Amsterdam 1996.
- White, Jonathan R.: »Standardisation of reduced forms in English in an academic community of practice«, i: *Pragmatics and Society*, 5(1), s. 105-127. 2014.
- White, Jonathan R.: »Processes and Variations in Language Economisation«, i: *Ampersand* 2, s. 72-82. 2015.

Oluf Friis' litteraturhistoriske torso – 70 år efter

Af Flemming Conrad

This article deals with a history of Danish literature (*Den danske Litteraturs Historie*) by Oluf Friis. It was published in parts from 1937 and should according to the contract between the author and his publisher be finished within eighteen months. It was obviously meant to be a short and popular presentation. The author, however, lost himself in his work, it swelled beyond all bounds, and in 1945 only one volume, comprising Danish literature up to about 1615, was published. Two more volumes were planned, but none of them saw the light of day. Although it remained a torso, Oluf Friis' book is an interesting contribution to Danish literary historiography. In particular, his account of the sixteenth century is a scholarly work of value. Here, more than elsewhere, he succeeds in realising his ideal of literary historiography: to describe men of learning as well as poets of a certain period as expressions of the same intellectual current.

Tilblivelseshistorien

At markere 70-året for udgivelsen af Oluf Friis' *Den danske Litteraturs Historie* bind 1 her i 2015 indebærer lidt af en tilsnigelse, idet værket faktisk udkom hæftevis fra oktober 1937 til august 1945 og forelå samlet i ét bind i oktober 1945.¹ Der knytter sig – som det forhåbentlig vil fremgå af det følgende – en vis interesse til at følge dette udgivelsesforløb, idet aftaler og kontrakter mellem forlag og forfatter måtte revideres flere gange uden at det realiserede værk dog på noget tidspunkt kom til at svare til de trufne aftaler, hverken hvad udgivelsesrytme eller omfang angår. Kildematerialet tillader ikke at følge det problematiske forløb i alle dets faser, men hovedlinjen synes klar nok.²

Den tidligste dokumenterbare forbindelse mellem Oluf Friis og forlæggeren Herbert Hirschsprung er efter min erfaring sidstnævntes brev af 13. maj 1936 hvori han inviterer Friis til en samtale om »en forlagsmæssig Plan« – muligvis det første signal om den kommende litteraturhistorie.³

1 Der henvises til Oluf Friis: *Den danske Litteraturs Historie* bind 1 (Kbh. 1945) – og kun den – ved s. + arabertal i rund parentes. Interne henvisninger markeres ved p. + arabertal i rund parentes.

2 Oluf Friis' Efterladte Papirer ligger i Det Kongelige Biblioteks Håndskriftafdeling (Acc. 1979/135), i alt 89 kapsler. Papirer vedrørende Friis' relation til H. Hirschsprung's Forlag ligger i kps. 80: »Eksamenpapirer og forlagskontrakter«. Forlagets arkiv er eftersøgt uden held. Oplysninger i *Dansk Bogfortegnelse* ugelister er mangelfulde.

3 Kps. 1.

Kontrakt om en sådan udgivelse blev i hvert fald sluttet 24. november samme år; det skulle blive en samlet dansk litteraturhistorie på 42 trykark (dvs. 672 sider) og ligge færdig efter 18 måneder. Der måtte altså være tale om en populært anlagt fremstilling, baseret på den allerede foreliggende forskning. Det første hæfte a 32 sider udkom 1. oktober 1937, sidst i 1938 var sidetallet oppe på 232 hvorpå tempoet sank, så der ved årsskiftet 1940/41 kun forelå 360 sider eller ca. halvdelen af de for hele værket aftalte tryksider, og endda var Friis kun nået til et sted i 1500-tallets sidste årtier, idet han blandt andet manglede at behandle periodens naturvidenskab og historieforskning såvel som dens digtning.

Da arbejdet mildest talt ikke gik efter aftalen, må der have været en og anden konfrontation mellem Friis og Hirschsprung der jo havde forlagets abonnenter og deres rimelige krav at tænke på. I et brev til Friis (30. maj 1941) omtaler Hirschsprung sig selv som et menneske der »efter at have gjort alt, hvad der stod i dets Magt, for at faa et andet Menneske til blot at opfylde en lille Del af sine Forpligtelser og Løfter, opgiver Ævret«. Han foreslår nu Friis at indgå i en art samarbejde med Kai Flor der havde kontrakt med Hirschsprung om en dansk litteraturhistorie fra Holberg til nutiden der udkom året efter som led i serien *Dansk Kultur gennem halv-andethundrede Aar*.⁴ Denne redningsplan, der jo indebar at Friis skulle gøre holdt ved Holberg, synes dog (rimeligt nok!) ikke at have vundet forfatterens bifald; tiden var altså inde til radikale indgreb. Resultatet blev indgåelsen af en ny kontrakt, dateret 2. september 1941. Der tales nu om et værk i tre bind på i alt 88 trykark (dvs. 1.408 sider), altså mere end en fordobling i forhold til den oprindelige aftale. Der skal fremtidig med seks ugers mellemrum afleveres to trykark (32 sider), og også på anden vis stilles Friis nu over for skærpede arbejdsbetingelser. Samme år redegøres der i forlagsskrivelsen »Til Abonnenterne paa Oluf Friis: Den danske Litteratur Historie« (1941) for både forsinkelsen (stoffets vanskeligheder, de særlige forhold under krigen, sygdom) og for det voksende omfang (hensynet til det videnskabelige niveau, som jo roses af alle kompetente bedømmere). I samme skrivelse detaljeres omfanget af de tre bind således: Bind 1: Fra runerne til Holberg (20 hæfter a 32 sider). Bind 2: Fra Holberg til det moderne gennembrud (16 hæfter a 32 sider, hvoraf 7 til 1700-tallet og 9 til 1800-tallet). Bind 3: Fra det moderne gennembrud til »vore Dage« (10 hæfter a 32 sider, med hovedvægt på tiden 1900-1930). Abonnenterne får nu løfte om at bind 1 »vil være afsluttet inden September

4 Kps. 80. Kai Flor: *Dansk Litteratur fra Ludvig Holberg til Kaj Munk* (Kbh. 1942).

1942«, hvorefter de følgende to bind vil »blive fremskyndet mest muligt«. Endelig fik abonnenterne valget mellem at fortsætte deres abonnement under den nye ordning eller at tilbagelevere de modtagne hæfter (de »velbehandlede«, vel at mærke) mod ombytning med andre forlagsartikler eller godskrivning. Medfølgende rosede udtalelser fra professorerne Ejnar Thomsen og Ernst Frandsen om de foreliggende dele af værket taler så klart til gunst for den første valgmulighed.⁵

September 1942 passeredes imidlertid uden at de aftalte leveringer fra Friis' hånd havde fundet sted. Først i august 1945 forelå 19 ark der tilsammen kunne udgøre bind 1, dog ikke frem til Holberg, kun til ca. 1615.⁶ Den 19. oktober 1945 indgås så en supplerende forlagskontrakt ifølge hvilken Friis hver måned skal have udbetalt 100 kroner a conto frem til 1.11.1947, hvor bind 2 skal foreligge. Samtidig får abonnenterne løfte om bind 3 i 1949, idet det samlede sidetal nu sættes til ca. 1700 sider, altså en vækst på ca. 300 sider eller godt 20 % i forhold til aftalen i september 1941.⁷ Da der imidlertid i foråret 1947 ikke var modtaget noget fra Friis' hånd, måtte man endnu en gang – 17. maj 1947 – supplere kontrakten: For en a conto betaling på 450 kroner skal Friis nu levere to trykark hver anden måned og senest 1. juni 1947 fremsende disposition for bind 2 til en gymnasielektor, der bistod forlaget »ved Kontrollen med Arbejdets Fremadskriden«. Friis får samtidig pålæg om ikke at påtage sig andet arbejde (bortset fra timer på Danmarks Lærerhøjskole og udsendelser i radioen) før *Den danske Litteraturs Historie* foreligger fuldt færdig.⁸

Den resterende historie er hurtigt fortalt. Der foreligger ingen sikre vidnesbyrd om Friis' videre arbejde med sin litteraturhistorie. Ganske vist underviste han som lærer på Danmarks Lærerhøjskole i 1944-45 i 15- og 1600-tallets danske litteratur, og i de første år efter ansættelsen som professor ved Københavns Universitet 1957 stod 1600-tallet ligeledes på programmet, men det er ikke til at sige, om det skete med henblik på at videreføre litteraturhistorien eller om han blot benyttede notemateriale som han havde liggende fra tidligere faser af arbejdet med sin litteraturhi-

5 »Til Abonnenterne paa Oluf Friis: Den danske Litteraturs Historie« (1941). Det Kongelige Bibliotek: Småtryksafdelingen. Ved udgivelsen af bind 1 i 1945 ytrede også professorerne Paul V. Rubow (*Politiken* 14.11.1945) og Paul Krüger (*Orbis Litterarum* IV, Kbh. 1946, s. 305-07) sig positivt om Oluf Friis' litteraturhistorie.

6 Tak til dr.phil. Carl Henrik Koch for lån af et eksemplar i den efterhånden sjældne hæfteform.

7 *Nyt fra H. Hirschsprungs Forlag*, 10. Aargang Nr. 5, oktober 1945. Det Kongelige Bibliotek: Småtryksafdelingen.

8 Kps. 80.

storie.⁹ I midten af 1950'erne kom restoplaget på det årlige bogudsalg og blev tilsyneladende udsolgt, og i 1963 ophørte H. Hirschsprungs Forlag at eksistere. På det tidspunkt, fra i hvert fald 1960, må enhver tanke om at videreføre litteraturhistorien formodes at være opgivet; det gjaldt nu monografien over Christian Winthers *Hjortens Flugt* (1961 på Hirschsprungs Forlag) og siden det store værk om *Den unge Johannes V. Jensen* (1974).¹⁰

Midt i 1970'erne har Friis tilsyneladende søgt at få Aschehoug Dansk Forlag til at genudgive den nu udsolgte bog, men det blev Gads Forlag der mod et engangshonorar til Oluf Friis på 6000 kroner påtog sig at udsende et fotografisk optryk der udkom i 1975.¹¹ Samtidig opstod ideen om at tilvejebringe et *Bibliografisk Supplement til Oluf Friis Den Danske Litteraturs Historie Bind I* der blev udarbejdet af en kreds af yngre fagfolk inden for værkets forskellige emneområder og som forelå sidst på året 1977, ca. 40 år efter udsendelsen af det første hæfte.

Det kan være vanskeligt at forestille sig de tanker forfatter og forlægger gjorde sig under det langvarige og vanskelige forløb. Herbert Hirschsprung havde høje tanker om værdien af Friis' arbejde, og et ven-skabeligt forhold synes fastholdt, fra Hirschsprungs side garneret med galgenhumor. I sine erindringer beretter han hvordan han i sin nød fik en urmager til at udskifte cifrene på en urskive med bogstaverne i ordet »Hirschsprung« og sendte uret til Oluf Friis vedlagt et rim: »Hver gang De ser på dette ur, / Det bringer Dem in mente, / at færdig bli'r vor litteratur / uden jeg skal vente!«. ¹² Da Friis' bog udkom, blev det fejret med en fest på »Bakkehuset«, på forlagets regning og med fru Hirschsprung som aftenens værtinde. Hirschsprung påtog sig udgivelsen af Oluf Friis' monografi om Chr. Winthers *Hjortens Flugt* (1961), han deltog i fejringen af Friis' 75-års fødselsdag i 1969 og fik selv først i 1970'erne hjælp af denne ved udarbejdelsen af sine erindringer.¹³

Vigtigere at forstå i vores sammenhæng, men formentlig umuligt at komme til en sikkert underbygget forståelse af, er Oluf Friis' bevæggrunde

9 Et righoldigt materiale (noter, fragmenter af forelæsninger) vedrørende renæssancen og barokken hvoraf dele stammer fra de første år ved Københavns Universitet 1957ff., findes i kps. 31-33.

10 *Hjortens Flugt. Bidrag til studiet af Christian Winthers digtning* (Kbh. 1961), *Den unge Johannes V. Jensen I-II* (Kbh. 1974).

11 Breve fra Aschehoug Dansk Forlag 7. februar 1975 og fra Gads Forlag 3. april 1975 (begge kps. 80).

12 Herbert Hirschsprung: *Arven. En Forlæggers Erindringer* (Kbh. 1975) s. 110.

13 Smst. s. 110f.; breve fra Herbert Hirschsprung 4. og 5. marts 1975 (Kps. 1).

til sin liberale omgang med kontraktmæssige aftaler. Mit gæt er at Friis, der efter 10 år som lektor i dansk sprog og litteratur ved Uppsala Universitet (1924-34) stod uden fast ansættelse, nærede ønske om en universitetsstilling. Han havde uden held søgt docenturet i dansk litteraturhistorie ved Aarhus Universitet 1929 og professoratet i nordisk litteratur ved Københavns Universitet 1935 og kunne selvfølgelig se at næste (og formentlig i en længere årrække den eneste) chance for en universitetsansættelse var professoratet i dansk litteraturhistorie der ville blive ledigt i 1940 eller 1941 ved Hans Brix' forudselige afgang. I den situation kunne en aftale om udarbejdelse af en (ganske vist kort og populær) dansk litteraturhistorie benyttes som dække over et mere omfattende og egentlig videnskabeligt meriterende arbejde. Visse træk i Friis' litteraturhistorie synes at underbygge denne antagelse.

Oluf Friis' litteraturhistoriografiske profil

Lad os i den forbindelse se nærmere på det forord som Friis lod trykke i det først udsendte hæfte i efteråret 1937. Det falder i to afsnit, dels »Om at læse litteraturhistorisk«, der såmænd godt kunne have stået i en populær vejledning i litteraturlæsning eller litteraturforståelse, dels »Om at skrive en dansk Litteraturhistorie«, der anslår en anderledes faglig tone og med sine tre sider rummer den fyldigste programmerklæring i nogen dansk litteraturhistorie siden N.M. Petersens i 1850'erne.¹⁴ Friis nævner her i al korthed et par af den danske videnskabelige litteraturhistorieskrivnings hovedstationer siden N.M. Petersen og afstikker rammerne for sit kommende arbejde i forhold hertil. Kravet om en kortere fremstilling skal, hævder han, ikke klares ved at bortskære det stofområde (nemlig det brede litteraturbegreb, jf. nedenfor) som havde været dominerende i litteraturhistorieskrivningen siden midten af 1800-tallet, men ved at »skrive *tættere* ind til det *egentlig litterære*« (s. 10, mine fremhævelser) samtidig med at digtningen ses i »sin Sammenhæng med Aandslivet og den almene Kultur og Historie«, dvs. at digtningen skal ses »i dens Sammenhæng med Helheden« (s. 11). Dette princip der indgår i Friis' kritik mod forgængerens tilbøjelighed til at skildre litteraturens enkelte områder som parallelle fænomener hver for sig uden indbyrdes forbindelse, ses nu som udtryk for »vor Tids Fordring om syntetisk Fremstilling, om Stoffets Indordning under idéhistoriske Synspunkter« (smst.). Dette ideal for litteraturhisto-

14 N.M. Petersen: *Bidrag til den danske Literaturs Historie* II (Kbh. 1854) s. 3-14.

rieskrivning benævnes også »det idé- eller aandshistoriske Princip«, idet ordet »Idé« skal forstås »i almen Betydning som Livsanskuelse, hele den aandelige, moralske Indstilling« (smst.).

Efter formuleringen af disse idealer for moderne litteraturhistorieskrivning, hvor centrale udtryk som »tættere« (der optræder flere gange, således s. 11) og »det egentlig litterære« nok kunne trænge til en nøjere bestemmelse, går Friis over til at redegøre for de synspunkter som litteraturhistorien skal anlægge. Her nævnes i al korthed den psykologiske belysning (»Litteraturhistorien er som al Videnskab om det menneskelige dybest set psykologisk«, s. 11) og herefter den sociologiske, den nationale og den komparative. Især er litteraturhistorien dog skildringen af digtningens historie, idet de enkelte digterværker er »i sig selv sluttede Helheder, egne Verdner, som Ordene har givet varig Eksistens« (s. 13). Oluf Friis fremstår således som en bredt favnende forsker der giver sociologien og strukturalismen hver sit, men dog især bekender sig til den syntetiske, idé- og åndshistorisk baserede litteraturhistorieskrivning. Det kan imidlertid på denne baggrund forekomme overraskende at han lader sit forord munde ud i en fremhævelse af den æstetiske analyse og vurdering som »Litteraturhistorikerens fineste Instrument. Han maa aldrig slippe det af Hænde« (s. 13).

Ved det møde (16.10.1945) hvormed Selskab for Nordisk Filologi markerede udgivelsen af Oluf Friis' danske litteraturhistorie, satte Friis i sit foredrag med titlen »Syntetisk Litteraturbetragtning« entydigt fokus på litteraturhistorien som en åndshistorisk videnskab. »Den sammenfattende Syntese, Grundsynspunktet, maa blive aandshistorisk ikke æstetisk, fordi de skiftende Tidsaldres Kunststopfattelse er Funktioner af deres aandshistoriske Synteser, ikke omvendt«, hedder det.¹⁵ Hvad angår den ikke-digteriske litteratur der næppe i særlig grad kunne kalde på litteraturhistorikerens »fineste Instrument«, skal også den behandles ud fra et åndshistorisk synspunkt der vel at mærke afviger fra videnskabshistoriens. Den polemiske brod, der dog ikke fremgår eksplicit af årsberetningens referat, er selvfølgelig rettet mod docent F.J. Billeskov Jansen der 27. marts samme år havde forelæst i Selskab for Nordisk Filologi over emnet »Om den danske Digtekunst at beskrive« og her netop havde fremhævet litteraturhistorien som en æstetisk videnskab.¹⁶

Oluf Friis får med udsendelsen af *Den danske Litteraturs Historie* og de dertil knyttede programformuleringer sin plads i den gruppe af danske litte-

15 Selskab for Nordisk Filologi: *Aarsberetning 1944-45* (Kbh. 1945) s. 19.

16 Smst. s. 15-16.

raturforskere der især under indtryk af tysk barokforskning var fortalere for den syntetiske litteraturbetragtning.¹⁷ Vigtig i denne sammenhæng er professoren i tysk sprog og litteratur ved Københavns Universitet Carl Roos der i sin tyske litteraturhistorie fx taler om baroktidens disharmoniske oplevelse af verden (Weltgefühl) og om biedermeier som »eine geistige Strömung«.¹⁸ En central skikkelse er også Carl Roos' elev, den senere Aarhus-professor Erik Lunding, der i 1936 vandt Københavns Universitets guldmedalje på en afhandling som i 1938 blev trykt under titlen *Tysk Barok og Barokforskning*; heri ofres et kapitel på en principiel drøftelse af »Synteseforskningens Væsen«. Endnu en af Carl Roos' nærtstående elever skal nævnes her: den senere socialdemokratiske politiker Frode Jakobsen, der efter bestået skoleembedseksamen i 1939 drømte om en fremtid som litteraturforsker indtil de politiske forhold ændrede hans livs retning.¹⁹ I 1941 publicerede han en artikel om »Litteraturhistorie som Aandshistorie«, der præsenterer en række gængse måder at studere litteratur på, men underkender dem alle, undtagen den åndshistoriske metode, der afdækker »hvorledes Mennesker gennem Aarhundreder har tænkt«.²⁰ Det gælder om at forstå digteren som »Udtryk for Tanker og Følelser, der har bevæget en Tid, et Folk, en Gruppe«. Imidlertid skal litteraturhistorien ikke indskrænke sig til at behandle den digteriske litteratur. På linje med Oluf Friis finder Frode Jakobsen, at »Litteraturhistorie som Aandshistorie indskrænker sig ikke til Skønlitteraturen. Historisk og filosofisk Litteratur er for en aandshistorisk Betragtning af Vigtighed«.²¹

Tanken om at forstå en given digtning som udtryk for sin tids dominerende livsfølelse kom imidlertid ikke kun til udtryk blandt danske germanister, men ytrede sig også i forskningen af dansk litteratur. Igen skete det i forbindelse med en relativt ny interesse for baroktiden og dens digtning, som var inspireret af tysk forskning. Ved den konkurrence om et professorat i Nordisk Litteratur der førte til ansættelsen af Ejnar Thomsen i 1935, fik dens deltagere til opgave at indlevere en afhandling om »Barokken i dansk Digtning«.²² I Ejnar Thomsens afhandling der foreligger trykt som

17 Jf. den fyldigere fremstilling i Torben Jelsbak: »Barokken i dansk digtning. En receptionshistorie«, *Danske Studier 1999* (Kbh. 1999) s. 86-119, især s. 106-10.

18 Carl Roos: *Kleine deutsche Literaturgeschichte* (Kopenhagen 1937) s. 25, 90.

19 Frode Jakobsen: *Jeg vil være en fugl før jeg dør* (Kbh. 1979) s. 16, 35.

20 Frode Jakobsen: »Litteraturhistorie som Aandshistorie«, *Gads danske Magazin*, (Aarg. XXXV, 1941), s. 429-35, specielt s. 433.

21 Smst.

22 Oluf Friis afleverede ingen besvarelse af denne opgave (*Aarbog for Københavns Universitet 1935-36* (Kbh. 1939) s. 32).

Barokken i dansk Digtning (1971), er forestillingen om barokkens antitetiske livsfølelse et hyppigt tilbagevendende fænomen. Tidligt i fremstillingen ledsages den af et vist skeptisk forbehold, når der fx tales om »den antitetiske livsfølelse, hvori de nyeste tyske barokforskere har villet se noget særlig karakteristisk for det 17. århundredes psyke. Dette får nu indtil videre stå ved sit værd«.²³ Men efterhånden luftes denne antagelse uden forbehold undtagen når Thomsen en enkelt gang betror sin læser, at han »har tillid til litteraturbeskrivelse og litteraturanalyse, men føler sig på gyngende grund, når der doceres litteraturfilosofi«.²⁴

Uden at der er tale om markant ændrede standpunkter, kan man nok i Friis' programformuleringer konstatere en glidning fra en litteraturvidenskabelig position med flere strenge på buen i 1937 til en mere entydig satsning på ånds- og idéhistorien i 1945. Han deltog vistnok ikke i den litteraturhistoriske studiekreds, hvor strukturalismens bannerførere i 1940'erne under Billeskov Jansens ledelse især diskuterede litteraturvidenskabens ahistoriske former; men referater fra en del af kredsens møder findes blandt hans papirer.²⁵ Det er for så vidt symptomatisk at han fremlagde sine principper som litteraturforsker til drøftelse i det i metodespørgsmål liberale Selskab for Nordisk Filologi.

Hvis man i tilbageblik fornemmer at Paul V. Rubows genrebevidste elever med F.J. Billeskov Jansen som talsmand gjorde sig stærkest gældende i mellem- og efterkrigstidens litteraturvidenskabelige metodediskussioner, er det næppe ganske forkert. Men den mødtes som her antydtes af en stærk åndshistorisk retning hvor Oluf Friis fandt sin plads i geledet – indtil nykritikere og marxister for en tid gjorde sig heftigt gældende. Men læg dog mærke til at Oluf Friis' danske litteraturhistorie blev genoptrykt midt i 1970'erne.

Litteraturbegrebet

Som det kan udledes af det foregående, føler Oluf Friis sig forpligtet over for det litteraturbegreb der havde været gældende i næsten al dansk litteraturhistorieskrivning siden N.M. Petersen, omfattende såvel den digteriske

23 Ejnar Thomsen: *Barokken i dansk Digtning*, udg. Erik Sønderholm (Kbh. 1971) s. 22.

24 Smst. s. 207.

25 Kps. 73.

som den ikke-digteriske litteratur.²⁶ Man skal imidlertid ikke af bemærkningen i hans forord om at litteraturhistorien »Først og sidst er (...) Skildringen af Digtingens Historie« (s. 12), drage den slutning at digtningens historie optager hovedparten af fremstillingen. Tværtimod må man konstatere at den ikke-digteriske litteratur fylder godt og vel halvdelen af den samlede tekst, den digteriske litteratur tilsvarende mindre.

Sådanne beregninger vanskeliggøres imidlertid (til det nærmest umulige) af at Friis – i sit dog relativt fyldige forord – ikke formulerer noget poesibegreb; heller ikke i sin hovedtekst kommer han en begrebsbestemmelse nærmere end udtryk som »en Litteratur i egentlig Betydning af Ordet« (s. 19). Man kan i den forbindelse notere en tendens til at sætte tekster der samtidig benævnes »Digte«, i relation til institutioner. Det gælder fx Andreas Sunesøns *Hexaëmeron*, der uagtet sin metriske form afhandles i kapitlet om »Kloster og Kirke« (s. 56f.), bl.a. under henvisning til at »Versformen har ikke digterisk, men pædagogisk Øjemed« (s. 57). Saxos status som digter eller historiker er som så ofte for litteraturhistorikerne vanskelig at afgøre. Han omtales udførligt i kapitlet om »Fædreland og Historie« (s. 62ff.), men med blik for at han i sin »kombinerende Genskabelse af Stoffet er (...) mere Digter end Forsker«. Det er dog umuligt, noterer Friis, at bedømme i hvilken grad han har været »digterisk medskabende« (s. 70). Få sider længere fremme, i kapitlet om »Digting paa Latin og paa Modersmaalet«, sættes såvel Sunesøn som Saxo ganske kortfattet i relation til den middelalderlige latindigtning med bemærkning om at den foregående behandling af denne digtning skete »ud fra dens danske Indhold«, men »som Digting forstaas den først ved at ses i sin Sammenhæng med de Genrer indenfor den europæiske Latindigtning, der har været dens Mønstre« (s. 78f.). Lignende betragtninger kan anstilles i forbindelse med medicinprofessoren Hans Frandsens digt om øjets indretning og farve fra 1565. Det omtales i afsnittet om forfatterens liv og værk i kapitlet om »Medicin og Naturvidenskab« (s. 362), men ikke i det senere afsnit om »Humanistisk Digting: Latinpoesi og Skolekomedie« (s. 444ff.).

Imidlertid ses også dele af den dansksprogede digtning primært som udtryk for en institution. Det gælder som så ofte i litteraturhistorieskrivningens historie reformationstidens salmedigtning der overordnet indran-

26 Ved henvisninger til dansk litteraturhistoriografi 1800-ca.1920 se evt. Flemming Conrad: *Smagen og det nationale. Studier i dansk litteraturhistorieskrivning 1800-1860* (Kbh. 1996) og samme: *For læg og lærd. Studier i dansk litteraturhistorieskrivning 1862-ca. 1920* (Kbh. 2006).

geres i kapitlet om »Den danske Kirke«, altså en slags praktiseret teologi, og først i en underrubrik præsenteres som digtning. Derimod placeres det sene 1500-tals salmer som digtning (s. 525ff.).

Til sådanne funderinger om forskellige teksters tilhørsforhold til den poetiske eller den fagrelaterede litteratur og den bagvedliggende forestilling om at en videnskab skal kunne definere sit objekt, kunne Oluf Friis måske replicere at med A.G. Baumgartens etablering af begrebet æstetik i 1750'erne og digtningens dermed sammenhørende ændrede stilling i det kulturelle og sociale system er det slet ikke så enkelt at nærme sig en fjern fortids digtning med nutidens briller på næsen.²⁷ Man havde i givet fald gerne set et par ord om dette problemfelt i hans forord.

Den fremtrædende plads som Oluf Friis tilstår den ikke-digteriske litteratur, placerer ham som nævnt i en dominerende tradition inden for dansk litteraturhistorieskrivning, knyttet til fremtrædende navne som N.M. Petersen og i Friis' egen tid Carl S. Petersen samt hans lærere på Københavns Universitet Julius Paludan og Vilhelm Andersen. Imidlertid er det næppe uberettiget i forbindelse med en bestemmelse af hans faglige ståsted også at inddrage de impulser som Friis modtog under sin ansættelse som lektor i dansk sprog og litteratur ved Uppsala Universitet i årene 1924-34. I Henrik Schücks tid dér som professor i litterære fag samt kunsthistorie (1898-1917) og senere i *Litteraturhistoria med poetik* (1917-20) fik litteraturstudiet i Uppsala en kraftigt historiserende orientering der holdt sig også efter hans tid. Blandt Schücks yndlings elever var Johan Nordström (1891-1967) der i december 1924, altså kort efter Oluf Friis' ankomst til Uppsala, vakte overordentlig positiv opsigt i den akademiske verden med sin disputats der havde form af en indledning (27 + 361 sider!) til en udgave af Georg Stiernhielms filosofiske fragmenter.²⁸ Med basis i en overordentlig belæsthed tegner han her hovedtrækkene af de filosofiske og religiøse strømninger op gennem 1500-tallet som Stiernhielm formentlig kom i berøring med. I de kommende år som docentstipendiat rettede Nordström i stigende grad sine studier mod den videnskabelige litteratur, anskuet i et kultur- og idéhistorisk perspektiv som led i en tidsalders samlede intellektuelle liv. I 1932 udnævntes han til professor i lærdoms- og idéhistorie og tillægges æren for at dette område blev en selvstændig videnskabelig di-

27 Jf. Klaus Weimar: *Geschichte der deutschen Literaturwissenschaft bis zum Ende des 19. Jahrhunderts* (München 1989) s. 76f., 193ff.

28 Georg Stiernhielm: *Samlade Skrifter*, Andra delen, första bandet (Stockholm 1924).

sciplin i Sverige.²⁹ Til Nordströms disputats henviser Friis gentagne gange i forbindelse med sin omtale af de aristoteliske og platoniske strømninger i dansk 1500-tal, i den første henvisning med bemærkning om at den »indeholder ypperlige Skildringer af Hovedstrømningerne i det aandelige og lærde Europa c. 1600« (s. 584, jf. 585, 587, to henv.).

Den markante drejning Oluf Friis giver sin danske litteraturhistorie i retning af en lærdoms historie, viser sig naturligvis især i de fyldige afsnit om skole og universitet samt det videnskabelige livs indretning (fx s. 329ff.). Den ses imidlertid også af at lærde folk som Hans Philipsen Pratensis og Peder Sørensen hvis litterære produktion omtales som ganske minimal, dog får deres plads i litteraturhistorien (s. 365f.). Tilsvarende forlyder det om Jon Venusin at han kun har »efterladt sig faa Spor i Litteraturen«, men at der til gengæld »er bevaret en frodig Tradition om hans høje Dannelse, hans Veltalighed og skarpe, spottende Ord« (s. 390). Hvad englænderne benævner en forfatters »life« overskygger her hans »letters«.

Dansk digtning på latin er ovenfor berørt som led i belystningen af Oluf Friis' behandling af digteriske tekster under en faglig eller åndshistorisk synsvinkel. I øvrigt kan det konstateres at han følger dette hjørne af Danmarks litteratur tæt op gennem den ældre middelalder til ca. 1300. Derefter – og kan man tilføje: i takt med at den dansksprogede litteratur fik et sådant omfang at den kunne afgive stof til en nogenlunde fyldig fremstilling – nedtones omtalen af latindigtningen. Men Friis holder »et Udkig aabent til Latinlitteraturen, hvor det bliver nødvendigt at inddrage denne til Sammenligning og til at fuldstændiggøre Billedet af Tidsalderens litterære Virksomhed og aandelige Liv« (s. 140). Hvordan denne hensigts-erklæring skulle praktiseres i senere dele af fremstillingen, hvornår det altså ville blive »nødvendigt« at inddrage latinpoesien, kan jo ikke afgøres. Men man kan konstatere at Friis' fremstilling af denne digtning videre frem til ca. 1600 ligger meget tæt på Carl S. Petersens og Julius Paludans og altså ikke giver den fyldige behandling af dette stof som en selvstændig del af dansk litteraturhistorie der nogenlunde samtidig fremlægges i Billekskov Jansens *Danmarks Digtekunst*.³⁰

29 Bo Lindberg & Ingemar Nilsson: »Sunt förnuft och historisk inlevelse. Den nordströmska traditionen«, Tomas Förser (red.): *Humaniora på undantag? Humanistiska forskningstraditioner i Sverige* (Stockholm 1978) s. 79-107. Bengt Landgren: »Konsolideringens tid«, Claes Ahlund & Bengt Landgren: *Från etableringsfas till konsolidering. Svensk akademisk litteraturundervisning 1890-1946* (Uppsala 2003) register: Nordström.

30 Jf. Flemming Conrad: »Omkring Danmarks Digtekunst«, *Danske Studier 2009* (Kbh. 2009) s. 106-39, især 115f.

Værdibegreber

Forordets bemærkninger om den æstetiske analyse og vurdering som »Litteraturhistorikerens fineste Instrument« sammenholdt med den samtidige bekendelse til »vor Tids Fordring om syntetisk Fremstilling«, dvs. »det idé- eller aandshistoriske Princip« og i den sammenhæng erklæringen om »de skiftende Tidsaldres Kunstopfattelse [som] Funktioner af deres aandshistoriske Synteser« i foredraget om »Syntetisk Litteraturbetragtning« (jf. ovenfor p. 60 ff.) rejser spørgsmålet om de bærende værdibegreber i Oluf Friis' litteraturhistorie og disses formulering.

Kvalitetsbedømmelser der bærer præg af at være baseret på en litterær æstetik, forekommer, men er fåtallige. Om de (muligvis) senmiddelalderlige romanviser hedder det således at de tilfører folkevisen »en tungere, omstændeligere Stofmasse, end den lille, i sit Væsen lyriske Strofe kan bære. De sprænger Genrens naturlige Begrænsning og betegner saaledes et Forfald« (s. 129) – og man aner omridset af en genreæstetik, der siden kom til rigere udfoldelse i Friis' monografi over Christian Winthers *Hjortens Flugt*.³¹ Også den fine analyse af 1500-talsvisen *Lad fare min sell din høye attraa* bærer med sin fremhævelse af antitesen som visens kompositoriske princip præg af en faglig terminologi (s. 483). Den bemærkelsesværdigt udførlige analyse af Peder Hegelunds *Calumnia* med sin præcise kritik af tekstens tilbøjelighed til i nogle tilfælde at lade detaljer svulme op skal ligeledes nævnes i denne sammenhæng (s. 501f.), og enkelte andre kunne anføres. Det er min fornemmelse at sådanne passager bliver lidt hyppigere i værkets senere partier.

Men de er som sagt få. Langt de fleste af Oluf Friis' værdidomme afsiges i et sprog der ikke forudsætter studier af den litterære æstetik i noget videre omfang, men som giver læseren et ofte medrivende indtryk af forfatterens glæde ved sit stof. Om Morten Børups forårsviser hedder det således at »Vi har i Danmark godt med Foraarsdigte og panteistisk Naturlyrik. Det er en Rigdom mere at kunne skønne paa Børups *carmen vernale* i dens Egenart: en kostelig Draabe af Middelalderens universelle Latinlyrik« (s. 183f.). Eller som afslutning på en fyldig gennemgang af *Rimkrøniken*, herunder skiftende tiders vurdering af denne: »Nu holder vi igen af de gamle Rim« (s. 193). Oluf Friis glæder sig over den »smukke Menneskelighed« i spillet om Knud Lavard (s. 197) og finder i Palladius' prosa »Ord, der gaar til Hjertet« (s. 285). Hans Christensen Sthens bryllupssalme fremhæves

31 Se note 10.

som sit århundredes »smukkeste Skildring af Forholdet mellem Mand og Kvinde, en frydefuld Indrømmelse til det naturligt menneskelige«, »en sund, varm Menneskelighed og Hjertens Glæde« (s. 538). Trods sin til-egnelse af bogen til »de Dansk- og Litteraturstuderende ved Københavns Universitet og Aarhus Universitet« som Friis lod trykke i sit værks 19. og sidste hæfte, var det ikke en lærebog af de strenge han fremlagde. At et lignende engagement kunne præge hans undervisning, fremgår af Thomas Bredsdorffs erindringsbog hvori det hedder at Oluf Friis kunne »tale om digte han kunne lide, så varmen steg i lokalet. Men metodisk, det kunne man ikke kalde hans begejstrede tale«. ³²

Der er to træk i de gamle tekster Friis især fremhæver for det gode: det danske og det jævne, almueprægede. I den særdeles fyldige gennemgang af Niels Hemmingsens liv og værk (knap 20 sider) fremhæver han således som »en umistelig Kvalitet« ved dennes dansksprogede tekster »den personlige Farve« og konkluderer: »Først naar Tanken er bragt i Form paa Modersmaalet, er den tilegnet til Bunds og blevet personlig Ejendom, dansk i Sind og Skind« (s. 351). Fra samme tidsrum fremhæver han A.S. Vedels sprog som »en Sundhedsbrønd, hvortil dansk Sprog altid maa søge tilbage« (s. 426) og lidt senere, i Lyschanders digtning, »en egen lyrisk Tone, der føles som særlig dansk« (s. 521). Derimod nyder »knudrede latinske Konstruktioner og (...) Germanismer« ikke Friis' bifald (s. 297).

Hertil kommer så opvurderingen af det jævne og ukunstlede, det folkelige og almueprægede. Mariaviserne med deres »lærde Snørkler« får »en vis naturlig, folkelig Tone ved Visernes sangbare, lyriske Digtform«, men er dog »kun Kunstleri« (s. 168, min fremhævelse). 1500-tallets metriske digtning, bl.a. dens lejlighedsdigte, har Friis' sympati idet »den folkelige Visetone giver dem et vist Præg af Tilforladelighed og Ærlighed« (s. 490); det er med ord som »ligetil og simpelt« (smst.) eller »den lyriske Viser trohjærtige, vemodigt-følsomme Tone« (s. 533) at Friis giver sin positive bedømmelse af disse tekster. På tærskelen til 1600-tallets kunstdigtning noterer Friis med anerkendelse at Sthen ligesom Lyschander viser »hvor langt man kunde naa, naar man blev paa den folkelige Digtning Grund« (s. 541), og kan med sådanne betragtninger minde om N.M. Petersen der stiltfærdigt beklagede at det blev modernisten Holberg og ikke traditionel-isten Chr. Falster der førte den danske litteratur ind i den nye tid efter 1700. ³³

32 Thomas Bredsdorff: *Gør hvad du vil – men sig hvad det er* (Kbh. 2013) s. 196f.

33 N.M. Petersen: *Bidrag til den danske Litteraturs Historie IV* (Kbh. 1858) s. 486.

Kombinationen af det jævnt folkelige og det særligt danske forekommer hyppigt. Stabat Mater-oversættelsen tillægges således »en egen inderlig Jævnhed, der føles som en særlig dansk Tone« (162), og Eufemiaviserne der er påvirket af »Kæmpevisernes djærve Stil«, er »virkelig danske i Udtrykkene og hele Sprogføringen« (s. 187). Med sine folkelige talemåder og anskuelige udtryk skaber Herman Weigere i *En Ræffue Bog* »en munter dansk Tone« (s. 491). Lyschanders *Den grønlandske Chronica* »er i sin Kerne et folkeligt, nationalt Digt« (s. 519). Med denne kobling af en positivt opfattet jævnhed i det poetiske udtryk og forestillingen om noget karakteristisk dansk skriver Oluf Friis sig ind i en litteraturhistoriografisk tradition der kan spores tilbage til det tidlige 1800-tal og måske er blevet bekræftet af forholdene i Danmark 1940-45 hvor væsentlige dele af hans værk blev til.

Fortidsbilledet. Den historiske komposition

Periodisering: Også Oluf Friis' billede af den litterære fortid bærer præg af den litteraturhistoriografiske tradition der havde udviklet sig siden midten af 1800-tallet. Tiden frem til ca. 1700 disponerer han således på overskriftniveau i tre store afsnit: Før ca. 1100 ligger »Oldtiden« med sit germansk-nordiske samt hedenske åndspræg. Derefter følger »Middelalderen« (ca. 1100-1520) der betegner mødet med og integreringen i det europæiske åndsliv, dvs. den katolske kristendom, kirken og dens latinsprogede litterære kultur, men også med den nyere europæiske digtning på folkesprogene (s. 135). Endelig ses årene fra 1520 til ca. 1700 som én samlet periode under overskriften »Det XVI. og XVII. Aarhundrede«. De store skel er således markeret ved overskrifter hentet fra den almindelige historiske kronologi. Samtidig afspejler de tre vigtige religionshistoriske stadier, nemlig den nordiske hedenskab, den katolske kristendom og den Lutherske kristendoms etablerings- og storhedstid, indtil 1700-tallets sekularisering gav anledning til endnu et periodeskel; så langt nåede Oluf Friis som bekendt ikke, men at hans tanker er gået i den retning, tør man slutte ud fra hans bidrag til en kortfattet dansk litteraturhistorie i *Litteraturen i Danmark – og de øvrige nordiske Lande* (1954).³⁴

34 Henning Fønsmark (red.): *Litteraturen i Danmark – og i de øvrige nordiske lande* (Kbh. 1954) s. 7-125.

Oluf Friis' forhold til den litteraturhistoriografiske tradition er imidlertid ikke entydigt. Hans påstand om eksistensen af en dansk oldtidslitteratur som man (trods mangel på overleverede tekster fra perioden i større omfang) kan vide noget bestemt om, peger med stor sikkerhed på Axel Olrik virke som en vigtig inspirationskilde. Olrik havde netop i årene umiddelbart før Oluf Friis' studietid undervist universitetets danskstuderende i den ældre danske litteratur og i den forbindelse genoplivet forestillingen om en dansk oldtidslitteratur; den havde ellers været forvist fra den videnskabeligt ambitiøse litteraturhistorieskrivning af især N.M. Petersen og Julius Paludan. Nu fik altså med Olrik ideerne om en dansk oldtidsdigtning en renæssance, også i skriftlig form.³⁵

I sin afgrænsning og beskrivelse af middelalderen og dens delperioder lægger Friis sig derimod tættere på N.M. Petersen, og det samme gælder fremstillingen af 15- og 1600-tallet som én samlet periode (jf. Petersens »Det lærde Tidsrum« 1560-1710) idet han altså ikke følger den efterhånden mærkbare tendens til at sætte et skel af første rang ca. 1620-30 til markering af ortodoksiens sejr og den europæiske kunstdigtnings indtog og magtovertagelse. En sådan periodisering havde Julius Paludan argumenteret for i afhandlingen *Om Periodedeling i den danske Literaturs Historie* (1894) og derefter gennemført i praksis i sin lærebog til universitetsbrug.³⁶

Oluf Friis fastholder altså sit åndshistorisk-syntetiske synspunkt, også når det gælder periodiseringen. Men det hindrer ham ikke i at gøre iagttagelser der kunne tages til indtægt for en æstetisk baseret periodisering. Flere gange (fx s. 200) noterer han således at »først i Løbet af det sekstende Aarhundrede naar en Række af de middelalderlige Genrer deres Højdepunkt«, hvorved periodeskellet ved 1520 under en æstetisk synsvinkel bliver problematisk. Og opsummerende anfører Friis at

Det er Renæssancehumanismens afgørende Betydning i den danske Digtningens Udviklingsgang, at den paa tværs af Reformationsbruddet førte Arven fra Middelalderen over i den ny Tid og frem til Mødet med den europæiske Renæssancepoesi i det syttende Aarhundrede (s. 547).

35 Axel Olrik: *Danmarks Heltedigtning I-II* (Kbh. 1903-10).

36 Julius Paludan: »Om Periodedeling i den danske Literaturs Historie«, *Historisk Tidsskrift* 6. Rk. V (Kbh. 1894-95) s. 274-94; samme: *Danmarks Literatur mellem Reformationen og Holberg, med Henblik til den svenske. Som Grundlag for Universitetsundervisning* (Kbh. 1896).

Det er som om Oluf Friis her ved slutningen af første bind, hvor han altså ikke – trods planen fra 1941 (jf. ovenfor p. 57) – var nået frem til Holberg og hans tid, dog gerne vil hævde overensstemmelsen mellem overgangen til et nyt bind og et periodeskel. Idet han konstaterer en udvikling der over H.P. Resens parafraser af nogle David-salmer fører frem til Arrebos gendigtninger i 1627, fastslår han: »Med denne staar vi ved Indgangen til den ny Periode, der betyder paa engang Ortodoksiens Sejr over Niels Hemmingsens Retning og Renæssancepoesiens Frembrud« (smst.). Oluf Friis er nu helt på linje med Julius Paludans ovennævnte ideer om periodiseringen af dansk litteraturhistorie. Men allerede langt tidligere i fremstillingen havde han konstateret et epokalt skel ved 1615, her dog alene åndshistorisk begrundet: »Med Resens endelige Sejr i 1615 var Filippismen og Calvinismen slaaet til Jorden og en ny *Epoke* begyndte: Ortodoksien« (s. 325, min fremhævelse). Og i de allersidste linjer af bind 1 stemmer han tonen alvorligt op, nu alene med tanke på digtningen, når han citerer fra Hans Stephanius' berømte brev fra 1606 om moderne metrik og kommenterer: »Disse Ord, hvori der ligger gemt et nyt Syn paa Digtekunsten og den skabende Digter, kan staa som Renæssancehumanismens sidste Ord til det syttende Aarhundrede og til den ny Poesi, som skulde komme« (s. 552). Adventstonen er slået an, men Friis' periodisering forekommer knap så konsistent som man får indtryk af ved læsning af hans foredrag i Selskab for Nordisk Filologi i efteråret 1945 (jf. ovenfor).

Hvis man nu spørger til hvad der ifølge Oluf Friis fremkalder de store periodeskel i litteratur- og åndshistorien, giver hverken forordets principerklæringer eller den løbende tekst overvættets entydige svar. Mødet med det fremmede er dog en gennemgående bestanddel i denne sammenhæng, således når det ved overgangen fra oldtid til middelalder pointeres at det drejer sig om »Skildringen af en Dannelsesproces, en stadig Vækst, hvorved folkelige og kirkelige, nordiske og antike Elementer arbejdes sammen og skaber en fremadskridende Række af Kultur- og Aandsformer, der i Litteraturen danner de store Epoker« (s. 42; jf. s. 403 om tiden ca. 1600). Derimod har den politiske historie, fx den politiske nedgangstid i første del af 1300-tallet, ikke nogen nødvendig indflydelse på det kulturelle liv (DLK s. 138). Og så kan man dog midtvejs i Friis' tekst støde på en passage så man et øjeblik tror sig hensat til et marxistisk grundkursus:

Ændringer i Samfundslivets materielle Vilkaar indvirker paa Aandslivet med samme stadige og nødvendige Kraft som Bølgeslaget, der

slaar mod Kysten. Ideerne bevæger Aandslivets store Vande, der rejser Nationerne og Masserne. I Menneskehedens Udviklingsgang sætter Ideerne de høje og dybe Skel (s. 258).

Friis kan næppe have interesseret sig voldsomt for periodeskel og deslige, men havde nok mere blik for de glidende overgange og for træk i en tidlig periode der kan ses som spirer til disses rigere udfoldelse i en senere (se fx s. 54 om religiøse understrømme i middelalderen eller s. 329 om H.P. Resens kamp for ortodoksien). Især var han dog optaget af at afdække de forskellige tidsaldres tankesæt og kom her til at øve en bemærkelsesværdig indsats. Afsnittet om oldtiden er ganske vist, som allerede nævnt, mindre selvstændigt, og noget lignende kan hævdes om hovedparten af middelalder-kapitlet, herunder de i øvrigt smukt skrevne sider om folkevisen hvis dateringsproblemer, for at nævne et enkelt desideratum, dog ganske forbigås. Men vistnok fra et sted i kapitlet om den yngre middelalder og helt tydeligt i kapitlet om 1500-tallet bærer teksten præg af Oluf Friis' nu langt mere selvstændige fordybelse i stoffet. Man kan således konstatere en sammenhæng mellem den ovenfor (p. 56 ff.) skildrede udgivelsesrytme og værkets tiltagende præg af original forskning og samtidig fornemme baggrunden for det voldsomt voksende pladsforbrug der jo sprængte alle kontraktbundne forhåndsantagelser. Set under den synsvinkel leverede Friis (efter de første 32 sider primo oktober 1937) hen over ca. 14 måneder yderligere 191 sider (hovedparten af »Middelalderens Frembrud« og til et stykke ind i »Humanismens Frembrud«), men derefter i de følgende to år frem til årsskiftet 1940/41 kun 128 sider (hovedparten af »Humanismens Frembrud«, »Reformationen« og en del af afsnittet om medicin og naturvidenskaber i »Renæssancehumanismen«). Endelig tog det ham små fem år at færdiggøre de sidste 191 sider (diverse videnskaber samt digtningen i 1500-tallets sidste halvdel frem til ca. 1615); et lignende sidetal havde få år tidligere taget ham mindre end den halve tid.

Af disse mange sider om 1500-tallet er langt over halvdelen viet den ikke-digteriske litteratur og altså mere lærdoms- og åndshistorie end litteraturhistorie, hvis man ved litteratur forstår den digteriske. Jeg skal ikke gøre mig til dommer over holdbarheden af Oluf Friis' bidrag til ånds- og lærdomshistorien, men noterer at flere af hans anmeldere i samtiden var teologer og ytrede sig positivt om Friis' redegørelse for deres fagområde. Det gælder i det store og hele Vagn Riisager (*Kristeligt Dagblad* 15.2.1946) og Sven Gundel (*Jyllands-Posten* 2.5.1946), men i særdeleshed professor i kirkehistorie Hal Koch (*Berlingske Tidende* 29.1.1946) der rosede

fremhæver Friis' indlevelse i såvel katolsk som reformatorisk kristendom og hævder at »Afsnittet om Reformationen er saa godt, at det burde gøres til Lærebog for Teologerne«. Også afsnittet om Niels Hemmingsen vandt Hal Kochs bifald. Senere har filosofihistorikeren Carl Henrik Koch i sin og Sten Ebbesens danske filosofihistorie flere henvisninger til Friis' gennemgange af emner fra 1500-tallets tænkning og nævner dennes afsnit om Peder Sørensen (Petrus Severinus) som en af et par »korte, men præcise omtaler«.³⁷

Stykket om 1500-tallet falder i tre kronologisk ordnede afdelinger. Først møder vi (1) »Humanismen« som et kortvarigt, overvejende finkulturelt indslag i åndslivet i årene omkring 1520. Humanismen kan imidlertid ikke trives i de urolige kampår under (2) »Reformationen« (1526-60) hvor den lutherske kirke introduceres og efterhånden konsoliderer sig. Med sit almuepræg indebærer den (med Friis' mærkbare sympati) »en mægtig Indrømmelse til det naturligt-menneskelige« (s. 266), i den senere fase med Peder Palladius – »den kaldede og gudbenaadede Grundlægger af en dansk folkelig Kirke« (s. 288) – som den centrale skikkelse. Med lutherdommens konsolidering og den økonomiske opgang efter den nordiske syvårskrigs ophør i 1570 vinder humanismen atter frem, nu i form af (3) »Renæssancehumanismen« (1560-1615). Som en art hjælpevidenskaber bliver de siden antikken dyrkede videnskaber hermed knyttet til (og underordnet) teologien, og samtidig indgår studiet af antikken i en intensiveret dyrkelse af den nationale fortid og i en folkelig (borgerlig) dannelse. Med denne beskrivelse af 1500-tallet i tre faser skabte Oluf Friis et overblik over dette tidsrum af hidtil ukendt overskuelighed. Derimod bærer afsnittet om middelalderen med sin underinddeling i en »ældre« og en »yngre« fase ikke et tilsvarende originalt præg.

Genrehistorie: I niveauet under perioderne dominerer genrehistorien over forfatterportrættet, især hvis man betragter gennemgangen af lærdommens litteratur disponeret efter fag som en art genrehistorie; på dette punkt kan man mene at Oluf Friis knytter an til den anden af sin samtids nyere litteraturvidenskabelige retninger, kredsen af Paul V. Rubows genrebevidste elever som især Hakon Stangerup, F.J. Billeskov Jansen og Alf Henriques samt Jens Kruuse, men genrehistorien var jo også dyrket af forgængere som N.M. Petersen, Julius Paludan og Vilhelm Andersen. Man kan i denne forbindelse pege på Friis' relativt meget omfattende gennem-

37 Sten Ebbesen og Carl Henrik Koch: *Dansk filosofi i renæssancen* (Kbh. 2003) s. 33, 39, 42 og specielt 250.

gang af 1500-tallets visedigtning (s. 480-87) som han yderligere inddeler i lyriske viser (herunder elskovsviser), skæmteviser osv., med selvfølgelig afsæt i H. Grüner Niensens da nylig afsluttede udgave af *Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530-1630* (1912-31). Vedrørende denne genre ytrer han, i lighed med sin tidligere nævnte forestilling om en dansk oldtidsdigtning (jf. ovenfor p. 69 f.), men mere forsigtigt, sin støtte til Ernst Frandsens teori om eksistensen af en nu tabt lyrisk visedigtning gennem middelalderen frem til 1500-tallet (note til s. 480, jf. s. 169 og 547f.).

Yderligere et smukt eksempel på genrehistorie ses i det fyldige kapitel om skolekomedien, af omfang ca. det dobbelte af Carl S. Petersens tilsvarende afsnit i *Illustreret dansk Litteraturhistorie* (1916-29) og vistnok det mest omfattende i nogen dansk litteraturhistorie. Det overordnede synspunkt er her som andetsteds den hjemlige, dvs. middelalderlige, traditions møde med det antikke dramas mønstre (s. 450f.), ligesom et bredt europæisk udblik illustrerer værkets komparative dimension (s. 451f.). Genrehistoriens sociologiske aspekter vises i det teaterhistoriske afsnits fremhævelse af genrens appel til det fremvoksende borgerskab. Først derefter inspiceres de enkelte forfatterskaber i en overvejende kronologisk orden – dog med Sthens *Kort Wending* stillet efter Hegelunds *Susanna* – som belyser genrens udvikling fra de middelalderlige former frem mod bl.a. en karakterkomedie der peger videre frem mod den holbergske dramatik. Den genrehistoriske synsvinkel understreges yderligere af en i forhold til den litteraturhistoriografiske tradition helt usædvanlig gennemgang af Hegelunds *Calumnia*, der hos Friis ikke blot får en hidtil uset fyldig omtale (s. 499-506), men som, stik mod de vante belysninger af dette værk som et »mellemspil« i *Susanna*, analyseres og (NB) placeres i Friis' komposition som »Hovedværket i det sekstende Aarhundredes danske Læredigtning« (s. 499).

Blandt andre eksempler på genresynspunktets dominans kan nævnes omtalen af H.C. Sthens allerede nævnte skolekomedie *Kort Wending* (s. 460ff.) løsrevet fra det øvrige forfatterskab, og af Tycho Brahes *Urania Titani* i afsnittet om latinpoesi (s. 448ff.) afsondret fra hans øvrige lærdomsprægede forfatterskab, men dog med tydelig fremhævelse af forfatterskabets indre sammenhæng (»Digtet er Blomsten af Uraniborgs antikbegejstrede Skønhedsverden« s. 449). Tilsvarende gælder gennemgangen af Niels Hemmingsens salmedigtning uafhængigt af det øvrige forfatterskab (s. 335ff./525f.) og af Lyschandens virksomhed som henholdsvis historiker og episk digter (s. 436f./514ff.). Men som ofte hos Oluf Friis finder man også eksempler der peger i den modsatte retning. Ranchs *Fugleviser*

omtales således som optakt til hans øvrige (dramatiske) forfatterskab (s. 462f.), og Vedels *Pavekrønike* må søges i kapitlet om dennes øvrige forfatterskab (s. 417), ikke i gennemgangen af tidens episke digtning (s. 507f.).

Forfatterportræt: Trods denne indbyrdes vægtfordeling i kompositorisk henseende af genre og forfatterportræt spiller biografisk-psykologiske synsmåder en betydelig rolle i Oluf Friis' tekst. Det forfatterpsykologiske islæt må ses i sammenhæng med hans bemærkning i forordet om at »Litteraturhistorien er som al Videnskab om det menneskelige dybest set psykologisk« (s. 11), men ikke mindst med hans ord om den syntetiske litteraturforskning (smst., jf. ovenfor p. 60 ff.). Først og fremmest er det nemlig karakteristisk for fremstillingens psykologiske betragtninger at de i mindre grad tager sigte på det individualpsykologiske. Dette er vel ikke usædvanligt ved litteraturhistorisk beskæftigelse med forfatterskaber i ældre tid hvor kildematerialet oftest er mangelfuldt. Vigtigt er det derimod at notere at Friis bestræber sig på at fremholde den enkelte forfatter som udtryk for en given tids åndstype. Det gælder fx abbed (senere biskop) Gunner i Øm, hvis jævne værdighed i omgangsform og varetagelse af sit embede beskrives detaljeret med den konklusion at »I det danske Bondeland er det en central Kulturtype« (s. 55). Den kan, konstaterer Friis, iagttages længere op i tiden, således hos den lærde humanist og teolog Niels Hemmingsen hvis stemme man hører overalt, »selv naar man fra Teologien bevæger sig ind paa de andre Omraader af Tidens Videnskab« (s. 356); men samtidig har han »endnu det sekstende Aarhundredes djærve Kropslighed i Behold« (s. 348). Til denne sammenhæng hører også sammenstillingen af Anders Sørensen Vedel og Tycho Brahe i hvis (og andres) arbejde tidens videnskab(er) bliver »dybt beslægtet med Kunsten« (s. 328); Vedel og Tycho Brahe er »Børn af Anslagenes og de store Planers lykkeligt-smertefulde Tidsalder« (smst.). Udtryk for beslægtede tidsbestemte tendenser finder Friis også ved at sammenholde juristen Erik Krabbes bestræbelser med Niels Hemmingsens, men tillige med Vedels (s. 360). Om Vedel læser man endvidere at også han formåede at forbinde »det sekstende Aarhundredes Folkelighed og fromme Lærdom i eet« (s. 415).

Set i forhold til denne betoning af en tidsalders ensartede prægning af enkeltindivider er forekomsten af individualpsykologiske iagttagelser forsvindende få. Vi erfarer at Hans Tausens »stærke indre Spændinger« er afgørende for hans forkyndelse, men får så straks den supplerende oplysning at han er »Barn af sin urolige Tidsalder« (s. 247). Siden hører vi også om udviklingen i Hans Christensen Sthens salmedigtning og dennes »Forbin-

delse med en personlig indre Udvikling« (s. 541), men må fastslå at den individualpsykologiske tilgang tydeligvis ikke har Friis' interesse – og da heller ikke ville være i god samklang med hans overordnede ideer om en syntetisk litteraturhistorieskrivning.

Omvendt kan man notere at den biografisk orienterede litteraturforskning lades uomtalt i Friis' forord, men dog har sin ikke ubetydelige plads i forfatterportrætterne. Det gælder selvfølgelig især centrale forfattere som fx Niels Hemmingsen, Tycho Brahe, Anders Sørensen Vedel og Hans Christensen Sthen, hvis barndom, opvækst, uddannelsesforløb med tilhørende rejser samt endelig deres karriereforløb og eventuelle dertil knyttede kriser opregnes udførligt. Men også deres boligforhold kan have Friis' bevågenhed, således den detaljerede redegørelse for H.C. Sthens præstebolig i Malmø, rummenes placering i huset, møbleringen, hans bogsamling og udsigt til haven fra studereværelset (s. 528); læg dertil den detaljerede skildring af Uraniborgs indretning (s. 379). Vi hører endvidere om deres ægteskabelige tilværelse, fx om Sthens tre ægteskaber med tilhørende 23 børn (s. 528f.) og om Niels Hemmingsens skilsmisse som følge af den første hustrus utroskab (s. 336 med fyldigt supplerende note hertil). Man kan her og der fornemme et misforhold mellem den plads der afsættes til det biografiske stof, set i forhold til den der ofres på den litterære produktion, fx når Erasmus Lætus' biografi, herunder hans økonomiske forhold og landsted i Rødovre, fylder en del mere end den i øvrigt fåmælte gennemgang af hans dog ganske omfattende digtning på latin (446ff.). Noget lignende kan man mene om omtalerne af Niels Krag (s. 426ff.), Jon Jacobsen Venusin (s. 428f.) og Sten Bille (s. 544) med flere. Måske har Friis kviet sig ved at forholde sin læser den store viden han fik samlet i sine kollegiehæfter. Og man kan undre sig desto mere over hans vægtning af biografiske data når man næsten ikke ser dem sat i relation til den biograferede persons litterære produktion; vi har just noteret hvordan Hans Christensen Sthens sene salmedigtning tolkes psykologisk og kunne yderligere pege på forbindelsen mellem Niels Hemmingsens belæring om gejstliges ægteskabelige forhold og hans egne bitre erfaringer på området (s. 341); men den slags forekommer som sagt meget sjældent.

Tekstgennemgang: Det nederste niveau i Oluf Friis' komposition, tekstgennemgangene, gør sig bemærket ved en usædvanlig fylde og rigidom på synspunkter. De rummer nogle af værkets mest vellykkede passager og omsætter forordets vue over litteraturhistoriske synsvinkler i praksis. Analysen af Ranchs *Karrig Niding* (s. 466-70) kan tjene til eksempel: Efter kombineret referat og kompositionsanalyse belyses tidens muligheder for

scenisk realisering samt tekstens antikke mønstre og nyere stofkilder; der er blik for tekstens genrepræg (karakterkomedien) og dens psykologiske aspekter samt »Morale«, men også for at »Komedien har sin egen Verden, hvor denne Moral ikke naar ind« (s. 469). Man kunne også pege på den korte og præcise analyse af stilpræget i Lyschanders kronikedigtning (s. 522f.), herunder dennes kilder i *Rimkrøniken* og middelalderballaden. Flere af Friis' tekstanalyser har karakter af små specialafhandlinger, fx den store gennemgang af Hegelunds *Calumnia* (s. 499-506), men også af Palladius' *Visitatsbog* (s. 280-88) og *Tabor-prædikener* (s. 291-94). Også den ultrakorte analyse af H.C. Sthens *Den liuse Dag forgangen er sammenholdt med den tilsvarende tekst i Tausens salmebog og med fokus på Kristus i vor Hiertis Hus* (s. 537) vidner om værkets høje tekstanalytiske niveau. En nøjere granskning ville formentlig vise at i særdeleshed de lyriske tekster åbner sig for Friis' evner på dette felt.

Tekstanalysernes kvalitet beror ikke mindst på Oluf Friis' øjensynlig nære forhold til de gamle tekster. I en forbemærkning takker han Universitetsbiblioteket for langmodig »Forstaaelse« for hans behov for hjemlån af de gamle bøger »gennem lange Tider, saa jeg ved daglig Omgang har kunnet blive fortrolig med dem« (upag.). Hvor vidt bibliotekets forståelse har rakt, får stå hen; her må vi fremholde den udbredte forekomst af citater som et sikkert resultat af – og ikke mindst vidnesbyrd om – Friis' førstehåndsforhold til stoffet. Hans citeringspraksis har to former: Dels gengivelse af samlede tekststykker der ofte fylder omkring en fjerdedel og undertiden over halvdelen af klummen (se fx s. 159, 216, 499, 515f.); der citeres i tekstkildens sprogform, stedvis med oversættelse eller anden forklaring i parentes (fx s. 267). Dels – og særlig oplysende om Friis' fortrolige forhold til teksterne – er der de i den løbende tekst indflettede citatstumper, der ikke blot ville være umulige at levere uden nøje kendskab til teksterne, men også tjener til at give referater heraf et troværdigt præg (se fx s. 281, 293, 299, 468f., 499f.).

Komparatisme: På alle de nævnte niveauer i Oluf Friis' litteraturhistorie spiller komparative synspunkter en væsentlig rolle og er også lejlighedsvis berørt i det foregående. Perioderne indledes således med fyldige udblik til Europa med redegørelse for europæiske strømningers veje til Danmark. Det sker i forbindelse med middelalderen (s. 35ff.) og især i kapitlet om »Humanismens Frembrud« (s. 201ff.) med omhyggelig redegørelse for kulturvejene fra Paris via Tyskland og (vistnok som en ny iagttagelse) Holland (s. 207).

I genrehistorisk sammenhæng har komparatismens rolle allerede været berørt ovenfor. Her kan yderligere nævnes fremhævelsen af folkebøgernes

rolle som importør af den »internationale Roman- og Novellelitteratur« (s. 477) samt af folkevisen som et »fælleseuropæisk Fænomen« (s. 81) idet det betones at påvirkningen på sidstnævnte område ikke blot går til, men også udgår fra Danmark (s. 133), dog med bemærkning om Frankrigs afgørende rolle i forløbet. Kapitlet munder ud i en konstatering af hvorledes dansk kultur evner at »præge det fremmede nationalt« (s. 136).

Også de enkelte forfatterskaber sættes lejlighedsvis i europæisk ramme. Påvisningen af Erasmus' betydning for Poul Helgesen (s. 230ff.) og Niels Hemmingsen (s. 353) og af et bredt spektrum af antikke forfatteres rolle i Kurt Aslaksens forfatterskab (s. 403) viser at komparative betragtninger ikke kun bringes i anvendelse i forbindelse med skønlitterære forfatterskaber. I sagens natur forekommer de komparative påvisninger dog hyppigere som led i tekstanalyser end knyttet til hele forfatterskaber. Her må atter den bemærkelsesværdige analyse af Hegelunds *Calumnia* nævnes (s. 503ff.), men også gennemgangen af fx *Broder Rus' Historie* (s. 272) og af *Dødedansen* der byder på en større europæisk genrehistorie (s. 274f.), viser os komparatisten Oluf Friis – for så vidt på linje med den unge Paul V. Rubow og hans elever. Her som så ofte går komparatisme og genrehistorie smukt hånd i hånd. Han må i denne egenskab have sendt sin lærer og forgænger Julius Paludan en tanke, men går tættere på teksterne end denne.

Slutning

Denne sene anmeldelse af Oluf Friis' store litteraturhistoriske torso blev indledt med et vue over værkets kriseprægede tilblivelse, herunder dets tiltagende omfang ud over alle aftalte grænser, og munder nu ud i en fremhævelse af værkets indre kvaliteter. Den krisefyldte tilblivelse og værkets indre gehalt synes indbyrdes forbundne i en art årsagsforbindelse.

Som opslagsværk – og sådan benyttes litteraturhistorier jo desværre ofte – har det selvfølgelig sine mangler, især ved at savne registre af enhver art. På den anden side må så bibliografien og supplementet hertil fremhæves som meget værdifulde bestanddele, både i kraft af de mange henvisninger og de lejlighedsvis hertil knyttede annotationer; det var ved sin fremkomst den største indsats på dette område, langt større end Carl S. Petersens tilsvarende indsats i *Illustreret dansk Litteraturhistorie*, men nok med Julius Paludans solide indsats i hans universitetslæreboer som en betragtelig konkurrent. Til gengæld leverede Oluf Friis en prægtig læsebog, indrettet til – og særdeles velegnet til – læsning forfra i lange stræk,

hvad lejlighedsvisе vendinger af typen »som vi har set« (fx s. 399) er med til at vise.

Den læser der under fordybelsen i Oluf Friis' litteraturhistorie føler sig i gode hænder, kan efter mit skøn gøre det med god grund. Så længe lærdomshistorien betragtes som en naturlig del af litteraturhistorien, i hvert fald en rum tid, vil den antagelig kunne nyde anseelse som en solid fremstilling af den ældre danske litteratur. Og så har den som nævnt den charme at lyse af glæde ved sit stof, hvad der næppe kan hævdes om enhver litteraturvidenskabelig afhandling.

»Vi er alle metaforer for hinanden«

En hegeliensk læsning af Inger Christensens *det*

Af Markus Floris Christensen

In Danish literary criticism, there has for some time now been a tendency towards post-structuralist or ideology critical readings of the poets of the 1960s. Here, I offer an alternative reading by interpreting Inger Christensen's *det* (1969) in light of the idealistic conception of consciousness that originates from Hegel's *Phenomenology of Spirit*. In the course of the article, I show that there are several, extensive similarities in the way in which both Christensen and Hegel represent phenomena of consciousness and world. It is also shown that both systems, rather than being hermetic wholes, are constantly expanding.

I receptionen af de bevægelser, der fandt sted i 1960'ernes danske lyriklandskab, lyder fortællingen ofte, at vi med digtere som Hans-Jørgen Nielsen, Kirsten Thorup, Johannes L. Madsen, Per Højholt og Inger Christensen, kunne konstatere et radikalt brud med den form for centrallyrisk, helhedssøgende digtning, der gjorde sig gældende med *Heretica*-dominansen op gennem 1950'erne.

I den litterære kritik har der således været tendens til at betragte 60'erdigtningen under vingerne af særligt to teoretiske hovedspor i det 20. århundredes vestlige tænkning. Der er tale om det, man fejlagtigt, men nyttigt, har betegnet den franske poststrukturalisme med Roland Barthes og Jacques Derrida som nøglefigurer i en dansk kontekst – og den tyske ideologikritik repræsenteret ved Adorno/Horkheimer og Walter Benjamin.¹ Blandt de første og primære eksponenter for den poststrukturelle og skrifttematiske vinkling står Steffen Hejlskov Larsen, der i klassikeren *Systemdigtningen. Modernismens tredje fase* (1971) hævdede, at Inger Christensen var den »mest formalistiske« blandt systemdigterne (Hejlskov Larsen 1971: 109).

1 Ideen om en fællesbetegnelse for de tankestrømninger, der udgår fra de filosoffer og teoretikere, der sædvanligvis henregnes under den poststrukturalistiske paraply, er behæftet med tvivlsspørgsmål, eftersom det som regel er en central pointe hos disse tænkere (Foucault, Blanchot, Kristeva, Derrida, Deleuze, Lyotard, Barthes, Lacan), at det ikke længere er muligt at opstille en samlet filosofisk teori, en bestemt metode eller et særligt analytisk format i og for tænkningen. Endvidere er det værd at bemærke, at betegnelsen stammer fra den amerikanske forskning – ikke fra den kontinentale tradition, som ovennævnte har deres ophav i – både hvad angår nationalitet og fagligt tilhørsforhold.

I 1976 formulerede Marie Louise Svane det således, at Inger Christensen med udgivelsen af *det* (1969) videreførte nogle essentielle temaer fra det tidligere forfatterskab, samtidig med at hun skiftede sin »modernistiske poetik ud med en ny skriftteoretisk praksis« (Svane 1976: 294). Den poststrukturelle belysningstendens nåede imidlertid sit højdepunkt i artikelsamlingen *Sprogskygger – læsninger i Inger Christensens forfatterskab* (1995), hvor tænkere som Blanchot, Derrida og Kristeva er at finde i seks af de i alt ni læsninger.² Nævnes skal her også Tue Andersen Nexø, der i sit forslag til en »systemdigtningens typologi«, anslog, at det poetologiske standpunkt bag systemdigtningen i 60'erne først og fremmest har en »afslørende, ideologikritisk funktion – de afslører fiktionen om subjektet og digtningens forankring i en før-sproglig verden, og kobler sig i den forstand til hele neo-avantgardens projekt« (Andersen Nexø 1998: 87).

En af hensigterne med denne artikel er at bryde med den teoretiske horisont, som 60'er-digtningen traditionelt er blevet underlagt. Hermed ikke sagt, at der er noget forkert eller urimeligt i at forbinde 60'er-digterne med de tankestrømninger, der var dominerende i deres egen tid (og lang tid fremefter). Snarere tværtimod. Det forekommer mere end plausibelt at betragte visse dele af fx Højholts eksperimenterende forfatterskab som et udtryk for en skrifttematisk optik med rødder i Derridas grammatologiske tænkning, lige så vel som det ikke er umuligt at registrere et ideologikritisk potentiale hos Inger Christensen, når hun bl.a. tematiserer »atombomben« eller anfægter »udbyttedelingens sunde fornuft« (Christensen 2005: 214).

Måske er tiden imidlertid inde til at undersøge 60'er-digtningen på nogle andre præmisser – og med udstikkere til nogle andre subjekt- og

2 Mads Dupont Heidemann inddrager således Derrida og Kristeva i artiklerne »Bernardinos himmelrum« og »Poesiens supplerende bevægelse«, mens Anne Munch Terkelsen trækker på de selvsamme i »En puls uden krop«. Ligeså gør Kim Forum Jacobsen i »Stopped flow«, mens Annette Bøgh og Mads Fedder Henriksen knytter an til Blanchot i hhv. »Vingeslag« og »Blikket i fokus – projektioner på og fra Inger Christensens sonetkrans«. Det er dog vigtigt at understrege, at 60'er-digtningen og særligt Inger Christensen ikke alene er blevet belyst fra en poststrukturel eller ideologikritisk synsvinkel. Det er en overordnet tendens og ikke en entydig tilbøjelighed, jeg mener at kunne spore i receptionen. Af eksempler på divergerende belysningsrammer skal her fremhæves Svend Erik Larsens læsning af *det* fra 1997, hvori Inger Christensen sættes i relation til Leibniz og dennes monadelære fra 1715 samt Anne Gry Haugland, der i 2012 færdiggjorde ph.d.-afhandlingen *Naturen i ånden – om naturfilosofien i Inger Christensens forfatterskab*. Også Henning Fjørtofts afhandling om Inger Christensen fra 2013, hvori forfatterskabet betragtes fra et økologisk perspektiv, anstiller en radikalt anden vinkel end den poststrukturelle eller ideologikritiske.

sprogopfattelser end dem, der kom til udtryk i skrifttænkningen og ny-marxismen.

I denne artikel vil jeg derfor belyse Inger Christensens *det* ud fra den idealistiske bevidsthedsforståelse, der grundlagdes i G.W.F. Hegels hovedværk *Phänomenologie des Geistes* (1807). Hvad jeg nærmere bestemte vil undersøge, er, hvilke former for bevidsthedsniveauer der kommer til syne på tværs af de sektioner, der optræder i værket, og hvordan disse kan beskrives filosofisk. Det drejer sig om at nå frem til en bestemmelse af, hvordan forholdet mellem bevidsthed og verden udspiller og udvikler sig – fra Prologos til Epilogos.

Endvidere vil jeg anstille nogle betragtninger over, hvorvidt Christensen skal afgrænses som traditionalist eller modernist samt komme ind på hendes brug af systemet som formmotor. Også her vil der blive trukket en forbindelse til Hegels metafysisk-spekulative system og den opfattelse, der ligger bag brugen af systemet hos ham, for måske har systemet ikke alene den funktion at henvise læseren til et negativt »poetologisk«, dvs. betydningsudtømmende standpunkt, sådan som Andersen Nexø anfører i sin skitse. Måske er der noget andet at hente i systemet.

At sammenholde digteren Christensen med filosofen Hegel kan umiddelbart forekomme dubiøst. At sammenholde litteratur med filosofi er i det hele taget ikke en procedure, der lader sig udfolde problemfrit, selvom grænserne indimellem kan være svære at få øje på. Inddragelsen af Hegel og den absolutte idealisme kalder på en begrundelse. Hvorfor netop Hegel – og hvorfor netop *Fænomenologien*?

Hertil skal det præliminært anføres, at Hegel og *Fænomenologien* gennem tiden ofte er blevet sat i forbindelse med litteraturen. Således er det gådefulde og sprogligt knudrede værk blevet læst som en dannelsesroman, en revideret version af *Den guddommelige komedie*, en tragedie og en komedie i mere traditionel forstand (Pinkard 2002: 222). Hvad Hegel og litteraturen mere overordnet angår, er der tillige fremsat en række tydinge. Fx har Richard Rorty bedyret, at man med udgivelsen af *Fænomenologien* kunne konstatere en litterær vending indenfor filosofien (Gröschner m.fl.: 97). Rorty hævder således, at filosofien blev en litterær genre med Hegel, og at Hegel var den første egentlige litterære kritiker, idet dialektikken lagde grundlaget for enhver litteraturkritik. Ydermere har Alan Speight i *Hegel, Literature and the Problem of Agency* (2001) søgt at udrede det revolutionerende og opbyggelige potentiale, som Hegel finder i litteraturen. Speight lægger vægt på den af Hegel fremsatte tese, at litteraturen gi-

ver privilegeret adgang til handling, og hævder ydermere, at litteraturen i alle dens forskellige former er af afgørende betydning for Hegels samlede agensfilosofi (Speight 2001: 6-7).

Som det fremgår, er indslusningen af Hegel i det litterære (eller omvendt) ikke en ny opfindelse, en kobling uden ræson. Det skal endvidere vise sig, hvorfor netop Hegel i denne artikel inddrages som et supplement til forståelsen af Christensens værk.

I denne artikel vil det hegelianske aftryk vise sig på to planer: et formelt og et indholdsmæssigt. Med det formelle plan forstår jeg alt, der knytter sig til henholdsvis Christensens og Hegels brug af systemet i udfoldelsen af deres respektive projekter. Med det indholdsmæssige forstår jeg alt det, der har med bevidsthedsanalysen at gøre, dvs. med undersøgelsen af de stemmer, der taler på tværs af værkets tre hovedsektioner. Det skal i denne sammenhæng pointeres, at det ikke er en narratologisk forankret bevidsthedsanalyse, jeg ønsker at fremstille. Der er ikke tale om et forsøg på at rubricere Christensens fortællerstemmer i et udsigelsesdiskursivt register. Hvad der i denne kontekst sigtes efter er en filosofisk belysning eller en stille opklaring – ikke en stramt, afgrænset afklaring.

Systemet

Inger Christensen har i flere interviews givet udtryk for, at hun betragtede prædikatet »systemdigter« med stor skepsis.³ For hende havde systemerne altid været noget sekundært, noget, der skulle tjene til at »afsløre dét lillebitte felt som er sproget« (Skyum-Nielsen 1982: 93), noget der var kommet til hende mere eller mindre tilfældigt. At systemet i *det* skulle være ankommet til digteren i en raptus under tilfældets herredømme, er umiddelbart svært at forestille sig, når man kaster et blik på værkets udformning. *det* er ikke et værk, der emmer af kontingens og kompositionel rundhåndethed. Således er værket inddelt i tre hovedafsnit (Prologos, Logos,

3 I et interview fra 1992 udtalte Christensen: »Jeg har selv ikke nogen særlig lyst til at blive kaldt systemdigter, bare fordi jeg har brugt tal som inddelingsprincip i flere af mine digtsamlinger« (her citeret efter Fjørtoft 2011: 27). Adspurgt om systemernes betydning for hendes forfatter-skab af Peter Øvig Knudsen i 1995: »Emnet trætter mig, så det behøver vi kun at springe over. Al den snak har været med til at placere mig som en systemsærling ovre i et hjørne. I hvert fald her i Danmark« (Øvig Knudsen 1995: 232). I det sidste interview, Christensen medvirkede i, fortalte hun journalisten Birgitte Tollan, at systemerne var kommet til hende mere eller mindre tilfældigt (se litteraturliste for web-link).

Epilogos), hvor den midterste sektion står som den mest fyldige med tre underafdelinger (SCENEN, HANDLINGEN, TEKSTEN), der hver især består af otte afsnit med hver sine otte digte, der refererer til hinanden indbyrdes. Eller man kan sige, at værket består af tre akter, hvor den midterste akt er spaltet i yderligere tre, der igen er underopdelt.⁴ Som det fremgår, er værket gennemkomponeret fra ende til anden. Inger Christensen var imidlertid ikke selv af den overbevisning, at selve systemet var det afgørende. Men hvorfor så benytte sig af det, kunne man fristes til at spørge? Hvad kan det systemisk-skematiske tilbyde, som det løsrevne-umiddelbare ikke kan? Her kan filosofien og rekursen til Hegel måske hjælpe på vej.

I den tyske idealisme, der normalt henregnes til perioden efter Kant med Fichte, Schelling og Hegel som hovedpersoner, opfattes videnskaben som en systematisk udlagt totalitet af den højeste og mest essentielle form for viden.

Videnskaben skal her forstås ud fra Fichtes »Grundsatz«: at vi ikke har at gøre med en særegen logik eller en bestemt teori om viden, men snarere med en videnskab, i hvilken filosofien udfolder sig selv som den *absolutte viden*, dvs. en viden, der indbefatter »det hele« – på tværs af alle faggrænser, kunne det udtrykkes i senmoderne vendinger. For de tyske idealister udgør filosofien videnskaben uden sidestykke. Filosofien opfattes ikke som fundamentet – som det bagvedliggende – for de forskellige videnskaber. Filosofien *er* videnskaben, sådan som den bliver til i et begrebsligt system. I det berømte forord til *Fænomenologien* hedder det: »Die wahre Gestalt, in welcher die Wahrheit existiert, kann allein das wissenschaftliche System derselben sein« (PhG: 14/ÅF: 6).

Når Hegel mener, at sandheden alene kan eksistere i det videnskabelige system, beror det på en overbevisning om, at ethvert filosofisk begrebssystem har muligheden for at udtrykke – om ikke andet – så dog *noget*, der er sandt. Ikke nødvendigvis »hele« sandheden, men ikke desto mindre »noget af den«. Hegel opfatter de præ-hegelianske systemer som forudsætninger for sit eget. Det er med andre ord det processuelle aspekt i den filosofiske systemopbygning, som Hegel hæfter sig ved.

Herom handler de første sider i forordet, hvor Hegel også redegør for, hvorfor han ikke indleder hele værket med at afgrænse dets formål og dets

4 Endvidere er det værd at bemærke, at de otte underafsnit alle låner titler fra Viggo Brøndals *Præpositionernes Theori* (1940). Herom skriver Iben Holk i »Det egentlige/Det usigelige«, hvorfor jeg henviser til denne artikel for en mere fyldestgørende udlægning af Brøndals betydning.

resultater. For Hegel er spørgsmålet om sandheden et spørgsmål om tilblivelse – ikke i teologisk, men i erkendelsesteoretisk forstand: Sandheden er noget, der bliver til. Løbende. Denne sandhedsopfattelse udlægger han metaforisk med billedet om den organiske enhed mellem knoppen, blomsten og frugten:

Die Knospe verschwindet in dem Hervorbrechen der Blüte, und man könnte sagen, dass jene von dieser widerlegt wird; ebenso wird durch die Frucht die Blüte für ein falsches Dasein der Pflanze erklärt, und als ihre Wahrheit tritt jene an die Stelle von dieser (PhG: 12/ÅF: 4).

Knoppen bliver modsagt af blomsten, der igen bliver modsagt af frugten, der udgør endestationen i den organiske enhed. Sandheden negeres altså fremad i en stadig progression, den såkaldt negative dialektik, der dog har et positivt udslag. Pointen med organisme billedet er, at blomsten ikke ville få eksistens uden knoppen, og at frugten ikke ville få eksistens uden blomsten. Knoppen og blomsten er forsvindende momenter, men de er betingelsen for, at frugten kan opstå.

De er hinanden gensidigt afhængige. Dette gør sig også gældende for sandhedens tilblivelse, mener Hegel – og systemet er den eneste form, der kan gennemføre sandhedens bevægelse.

Det vil her være min påstand, at systemet i *det* i vid udstrækning kan læses ud fra det hegelianske systemprincip. I værkets tre sektioner ser vi således noget vidt forskelligt, der dog stadig er forbundet og indbyrdes betinget. På udtrykssiden er Prologos typografisk sat op som prosa med variationer i længde og afsnit, hvormed det rent formelt adskiller sig fra Logos' mere matematisk ordnede struktur, der igen adskiller sig fra Epilogos' vertikale søjler med enkelte ind- og udtryk til både højre og venstre. Sammenholder man de tre sektioner stilistisk, bliver det tydeligt, at vi går fra noget, der kunne minde om en »spontan«, ud-i-en-kørende skrift (Prologos), hen over en kontrolleret og intertekstuel gennemspillet skematik (Logos) til noget, der kunne anses som en mediering mellem del et og to, nemlig Epilogos' slyngede kolonner. Hvor opsætningen i Prologos ikke tvinger læseren til at forholde sig til andet end skriftens umiddelbare højhastighedstog, der skramler skønt henover siderne, og som i de sidste partier afløses af inciterende refræner (jf. »De'ets« gøren og væren og »En eller andens« hvileløse vandringer), er der langt mere at afkode i Logos-afsnittet. Heri konfronteres læseren med ikke mindre end tre (i tilfældene

med citaterne fire) strukturerende elementer, førend man kommer ned til selve teksten. Således er alle teksterne udstyret med en overskrift i versaler, der angiver, hvilken underafdeling af Logos, de tilhører, samt en grammatisk kategori og endelig et tal mellem 1 og 8. Logos fremtræder altså som en stærkt konstrueret enhed uden afvigelser og brud. Intet synes at være overladt til tilfældighederne. I Epilogos er underoverskrifterne, de grammatiske betegnelser og tallene forsvundet. I vid udstrækning er vi tilbage ved udgangspunktet: Skriften er blevet rensset for kategoriske inddelinger. Men hvor Prologos havde et horisontalt, vandret udseende, er Epilogos vertikal og lodret i sin grafik.

Indenfor billedkunsten forstås værker, der både rummer horisontale og vertikale linjer, som stabile kompositioner, der angiver harmoni. Noget lignende kunne anføres i denne sammenhæng, eftersom *det* indeholder begge dele med et gedigent systemisk maskineri imellem sig. Imidlertid er »vertikalerne« i værkets sidste afdeling ikke alle rundet af ro og uforanderlighed. Vi ser således nogle skævheder i fundamentet, idet visse af passagerne fremstår ulige.

Man efterlades altså ikke med et gennemført harmonisk indtryk af *det*, når det kommer til øjets førstehåndsindtryk af skriften. Dette skyldes formentlig, at der på det indholdsmæssige plan ikke kan leves op til harmoni og balance.

Epilogos handler om angst, umiddelbart en negativt defineret tilstand. Værket begynder i Epilogos således forfra i angst: »Men det er ikke en helhed / Det er slet ikke færdigt / Det er ikke forbi / Og det er ikke begyndt / Det begynder / I angsten« (Christensen 2005: 335).

Hermed er det indholdsmæssige kommet ind i billedet, og jeg vil i det følgende opridse de forskellige semantiske overgange mellem værkets tre sektioner. Jeg vil indlede med at rekapitulere nogle pointer fra Iben Holks gennemførte læsning. Holk udlægger hhv. Prologos som en »skabelsesberetning« (Holk 1993: 86), Logos som »en alternativ parallel til skabelsesberetningen« (ibid.: 89) og Epilogos som »Efterspillet til en ny begyndelse« (ibid.: 106).

Holk lægger altså vægten på værkets tematisering af tilblivelse, et tema, der slås an i de allerførste sentenser og holder ved værket igennem. Overgangen mellem Prologos og Logos sætter Holk i den grundholdning, der »successivt skrives frem«, nemlig opfattelsen af livet som et »gigantisk skuespil med solen som projektør og med himmel og hav og bjerge og skyer som kulisser« (ibid.: 87). Med fremskrivningen af denne grundholdning muliggøres overgangen til SCENEN i Logos.

Overgangen fra Logos til Epilogos finder han i den bevægelse, der er sket »fra det naturbestemte anonyme til det åndsbestemte individuelle« (ibid.: 106).

Prologos og Logos læses som samtidige forløb, to internt forbundne bud på en genskrivning af Genesis. Spørgsmålet er, om denne læsning er tilstrækkelig, om det alene er skabelsen af væren, der er i centrum. Det forekommer troværdigt, at Prologos udgør en art nødvendig forudsætning for bevægelserne i Logos. I Prologos skrives en bevidsthed og en verden frem, der for alvor bliver potent og konkretiseret i Logos. Vi går således fra en verdensopfattelse, der beskrives som et »system af fiktioner, der fingerer for at fingere« (Christensen 2005: 121) til de mere konkrete bestemmelser af denne verdens forfalskede fænomener, jf. digt 5 i »symmetrier« i SCENEN, der afsluttes: »forsider af ikke rigtige huse, som alle nemt kan løbe ind i, når den kunstige regn begynder« (ibid.: 139).

Det fikcionaliserede, skuespillet, det kunstige, opstilles *generelt* og *alment* i Prologos og indkredses *systematisk* og *partikulært* i Logos. Imidlertid er der også indikationer på, at de to første hovedafsnit ikke skal læses som samtidige skabelsesimiterende forløb, men snarere som to forskellige udviklingstrin i værket som helhed.

To væsentlige forhold gør sig gældende i den henseende. Et af dem beror på den stilistiske forskel, der kan registreres mellem Prologos og Logos. Springet mellem førstedelens umiddelbare prosa og andendelens velordnede arkitektur markerer udtryksmæssigt så stor en distance, at den må få konsekvenser for den indholdsmæssige tydning.⁵ At tale om samtidighed eller identitet mellem de to afdelinger forekommer – ikke mindst – tvivlsomt, når man har graden af eksplicit systematisering for øje. Et andet forhold, der måske er udtryk for det samme, knytter sig til jeg'ets synliggørelse i SCENEN, konnexiteter, nr. 4.

I Prologos er det generaliserede »De« og det fremmedgjorte »En eller anden« de eneste personificerede bevidsthedsskikkelser, vi møder. I Logos optræder et jeg. I første omgang er det godt nok citeret i fraværsættende gåseøjne, men i de efterfølgende tekster får jeg'et en afgørende betydning for forståelsen af det forhold mellem bevidsthed og verden, som værket kredser om – og som er et af centralperspektiverne i Hegels absolute idealisme. Herefter lader Christensen jeg'et, de'et og vi'et komme til

5 Det skal her ikke antydes, at Prologos ikke er lige så gennemkonstrueret som Logos. Det skal blot konstateres, at den strukturelle forskel er markant. Prologos er ikke indordnet i underoverskrifter, grammatiske kategorier og tal.

syne (dette ser vi også i Epilogos), hvormed vi kan fastsætte en bevidsthedsrepræsentativ progression i værkets samlede system: Mens Prologos udkaster en generaliseret bevidsthedsform, eksemplificeret i det ventende »De« og den fremmedgjorte »En eller anden«, anstilles der i Logos et konkretiseret »Jeg«, hvis væsen falder sammen med verden, hvorefter værket pendulerer mellem de, vi, og jeg-repræsentationer.

At *det* er et værk, der handler om tilblivelse, er svært at komme udenom. Det brændende spørgsmål bliver, hvad det er, der bliver til, og hvad man som læser finder mest prægnant i denne tilblivelsesproces. I stedet for at læse værket som en moderne genskrivning af Genesis vil jeg i det følgende læse værket som en tilblivelseshistorie af forskellige bevidsthedsformer. Det vil være mit forslag, at systemet i *det* kan læses ud fra den dialektiske »stadielære«, der er at finde i *Phänomenologie des Geistes*.

Det skal hermed ikke være sagt, at man uproblematisk kan oversætte progressionen fra »bevidsthed-selvbevidsthed-fornuft-ånd-religion og absolut viden« fra *Fænomenologien* til det forløb, der udfolder sig i *det*. Det skal blot påvises, at der sker en udvikling, og at denne udvikling kan belyses med elementer fra den hegelianske filosofi.

Den umiddelbare bevidsthed i Prologos

De første syv afsnit i Prologos begynder med artiklen »det«. »det« er den betydningsproducerende accelerator. Det'et er den instans, der taler og giver sig til kende som den altdominerende bevidsthedsskikkelse i de første afsnit af værket. Men hvordan skal det'et forstås, og hvad er det, det'et sætter i gang? I værkets første afsnit, der vel kan regnes for en af de mest sublime begyndelser på et litterært værk i den danske litteraturhistorie, åbner det'et en verden gennem sig selv, sin egen væren.

Det'et starter med at stå for sig selv, overvinder sin karakter af at være for sig selv, og får verden og sproget til at ske, til at opstå. Men hvordan får det'et åbnet en verden, hvordan får det'et sproget til at bevæge sig?

Svend Erik Larsen har forklaret det'et ud fra Leibniz' monadelære (1686/1714), der kort fortalt er baseret på det verdensbillede, at verden består af åndelige atomer (kaldet monader af gr. *monas* 'enhed'), der »hver for sig er en mikroudgave af universet, som selv i form af Gud er en supermonade« (Larsen 1997: 298). Larsen fastsætter ordet »det« som sprogets centrale monade i værket og opregner fire forskellige betydninger. Det'et karakteriserer Larsen som et *anonymt system*, hvor det angiver »en helt

tom sproglig henvisning«, en *skabende bevægelse*, hvor det angiver »en uendelig betydningsmulighed«, en *dynamisk relation* med hvilken det'et udfylder en »stedfortræderfunktion, idet noget udpeges ved hjælp af noget andet end sig selv« og endelig en *statisk autonomi*, hvorved der forstås, at det'et angiver »en afgrænset ting, selve verdens afgrænselighed« (Larsen 1997: 300-302).

Når det kommer til spørgsmålet om, hvordan det'et får værket til at opstå, er det med Larsens bestemmelser monaden som skabende bevægelse og dynamisk relation, der fænger. Det'et sætter verden i bevægelse ved at *udtale sig*.

Det udpeger gradvist noget ved hjælp af noget andet end sig selv, og det er i kraft af denne evne til at udtale sig om »det og det og det« i en uendelig betydningsmulighed (Christensen 2005: 113), at ikke bare Prologos i sig selv, men hele værket får mulighed for at bryde frem.

Denne evne til at udtale sig, at være i stand til at sige: »Det er« (ibid.), er et af de centrale kendetegn ved den første bevidsthedsskikkelse i Hegels system, nemlig »Die sinnliche Gewissheit«. Hos Hegel lyder det: »Als ein Allgemeines *sprechen* wir auch das Sinnliche *aus*; was wir sagen, *ist*: *Dieses*, d.h. das *allgemeine Diese*, oder: *es ist*« (PhG: 85/ÅF: 70). Nu bliver det'et imidlertid ikke stående ved udsagnet: Det er/es ist. Teksten arbejder sig som bekendt videre, bliver til andet og mere – og videre endnu. Det'et fremtræder ved enden af første afsnit som en righoldig figur, der både har fået »kerne og substans« og er blevet i stand til at »lokalisere behov« og »fordele funktioner« (Christensen 2005: 113). Det'et fremstår – her udtrykt med Hegels vendinger om den sanselige vished – som: »die *reichste* Erkenntnis, ja als eine Erkenntnis von unendlichem Reichtum erscheinen« (PhG: 82/ÅF: 67).

Hvad det'et tentativt viser sig som, er en erkendelse af uendelig rigdom med »Uudtømmelig energi« – en bevægelse, der besidder substans, men som ikke har nogen grænse for sin udfoldelse. Det'et udgør en grænseløs bevidsthedsform, der »Tvinger det træge til fart. Tvinger det hele til ske« (Christensen 2005: 113). Det er imidlertid ikke andet end *den rene væren*, som det'et fremstiller i de første to afsnit. Det, der skrives frem, er en umiddelbar viden om det, der bliver til. Det er et univers, der ikke er sat på begreb – et univers, der: »Roterer og snor sig, vrider sig, vender sig, tager en tilfældig vending, bøjer sig, krummer sig sammen, søger det tilsyneladende system« (ibid.: 114). Forholdet til verden og dens genstande, verden i fænomenologisk forstand, er endnu ikke indtrådt. Verdens karakter af genstande er endnu ikke blevet *iagttaget*. Bevidstheden, der træder

frem i Prologos' begyndelse, er den umiddelbare sanselige vished, der om det, den ser, ikke siger andet end: Det er.

Imidlertid forlader det'et disse rene abstraktioner i resten af Prologos. I afsnit tre og fire iagttages og beskrives konkrete grundfænomener som solen, himlen og havet, og derefter gennemgås bl.a. temaer som livet, døden og naturen (også i detaljeret sprogspillende form, jf. »søstjerner, slangestjerner, søpølser søliljer, ikter ribbegopler hjuldyr«, *ibid.*: 119), inden civilisationen og masserne kommer ind i billedet med byen, De'et og En eller anden.

Sammenholder man forløbet i Prologos med forløbet i Hegels sektion om »Bevidstheden«, kan man uden at gøre vold mod hverken det ene eller det andet opregne flere ligheder. Som allerede nævnt kan det'et i afsnit et og to læses som en digterisk omsætning af den sanselige vished, den første bevidsthedsskikkelse i *Fænomenologien*. I resten af Prologos sker der endvidere en progression mod en stadig mere avanceret bevidsthed gennem en stadig mere konkretiserende, begrebsliggende skrift. Bevægelsen fra det abstrakte og umiddelbare i afsnit et til to, over iagttagelsen af verdens grundlæggende kræfter (solen, havet, himlen) til skildringen af forholdet mellem liv, død og natur og til sidst altså indkredsningen af Byen og den menneskelige eksistens kan i vid udstrækning belyses med bevægelsen i bevidsthedsafsnittet, hvor *den sanselige vished* afløses af *iagttagelsen*, der i sidste instans overtages af *kraften og forstanden*.

Karakteristisk for iagttagelsen (Die Wahrnehmung) er, at den i modsætning til den sanselige vished tager genstanden, der skal forstås som det, der ligger udenfor bevidstheden i den ydre verden, til sig. Iagttagelsen stiller sig ikke tilfreds med den umiddelbare konstatering: »Det er«. Iagttagelsen skelner mellem selve iagttagelsen og det, der iagttages (PhG: 93/ÅF: 78) og forsøger at begribe det forhold, at genstanden på en og samme tid både kan defineres ved de forskellige egenskaber, den besidder, samtidig med, at den udgør en enhed. Eksemplet er »salt«, der trods sine forskellige kvaliteter – det er hvidt, skarpt i smagen, kubisk i sin form – stadig må siges at udgøre en enhed.

Iagttagelsen ser vi i Prologos dér, hvor det'et begynder at iagttage det genstandslige ved den ydre verdens fænomener: solen, havet og himlen. I denne vending kredser teksten fx om forholdet mellem solens egenskaber (»Det er solen der brænder«) og dens funktioner: dens bevægelse mellem at stå op og gå ned (Christensen 2005:114-115).

Noget lignende finder sted i afsnittet om havet, hvor det bl.a. lyder: »interferens mellem bølger af lys og vand, styrter, synker ned under overfladen, hvor havet ligger badet i et lyshav« (*ibid.*: 116).

I disse sekvenser tages der for første gang i værket fat på konkrete fænomener, der underkastes en iagttagende undersøgelse i sproget.

Hegels begreb om kraft er videreudviklingen af den genstandsbevidsthed, som iagttagelsen kom frem til. Iagttagelsen strandede i problemet om, hvordan genstanden skal defineres – ved dens mangfoldige egenskaber eller ved dens karakter af enhed. Iagttagelsen fandt ingen løsning. Derfor introduceres begrebet *kraft*. Kraften er en fællesbetegnelse for en bevægelse, der i sig rummer det, som Hegel kalder »selvstændige materier«, dvs. genstandens materielle egenskaber – og deres karakter af at *ytre sig* (Äußerung) for derefter at trække sig tilbage i sig selv (PhG: 110/ÅF: 94).

Denne bevægelse indgår nu i et kræfternes spil, som begribes og begrebsliggøres af *forstanden*, der inddeler den ydre verden i *love* (fx naturlovene), og som i sidste ende bliver i stand til at skelne mellem en sanselig og en oversanselig verden. Udfaldet af bevidsthedens erfaringer bliver, at den ydre verden må opfattes som en subjektiv struktur, hvormed overgangen til selvbevidstheden er etableret. Kapitlet om kraft og forstand består i en kompliceret diskussion af den filosofi- og videnskabshistoriske udvikling i det 17. og 18. århundrede. Hegel går således i dialog med Locke, Newton, Leibniz, Kant og den romantiske naturfilosofi.

Det kunne være interessant at indlemme denne diskussion i belysningen af forløbet i Prologos, men det ligger udenfor denne artikels ambitioner at påbegynde en sådan jævnføring.

Forløbet i kraft-kapitlet svarer imidlertid – i hvert fald på nogle områder – til det forløb, der finder sted i Prologos' anden halvdel. Man kan således forstå Christensens vekslende kredsen om abstrakter som liv, død og glemsel, iblandet opremsninger af mærkværdige konkrete (jf. citatet om søstjerner m.m. fra s. 119), som et udtryk for kræfternes spil: bevægelsen mellem materiernes ytring, given sig til kende (dyreformerne) og deres tilbagetrængning i sig selv og deres begreb (liv, død). Kraftens bevægelse ses ydermere, idet der spilles på forholdet mellem formering og form: »Atter formere sine former for at nå til en tættere formløshed, gentage den formerende formalitet« (Christensen 2005: 119). Tydeligst bliver forløbet i kraft-kapitlet dog i denne passage i Prologos:

På grænsen, i det endeløst forsvindende rum mellem bevægelse og isoleret ro, i det skjulte overgange mellem liv og død, i dét, organiserer det forbigående sin uro, fordeler funktioner, udvikler organer, systemer, væv og skeletter, skærper sin rutine og repeterer de fæstnede udtryk, den bestående orden (ibid.: 120).

I dette citat fæstnes »kræfternes spil« (det endeløst forsvindende rum mellem bevægelse og isoleret ro) i »det«, hvormed der kan udvikles »organer og systemer«, i og med at »rutinerne skærpes«, og »udtrykkene fæstnes« i den bestående orden. Det, vi ser her, er, at forstanden i skikkelse af det'et, omdanner kræfternes spil til lovmæssigheder (organer og systemer) og fæstner udtrykkene, der kunne læses som kraftens ytringer i den bestående orden (skellet mellem en sanselig og en oversanselig verden). Dermed er overgangen til de sidste passager om Byen, De'et og En eller anden tilvejebragt. Det'et har fået etableret en orden: »En verden er kommet til verden inde i verden« (ibid.: 120).

Det er imidlertid kun en flydende bevidsthed i en gold fiktionsverden (»lejekaserner, mørke barakker, stormagasiner og udstillingshaller«, ibid.: 123), der viser sig i de afrundende sektioner i Prologos. Det'et er som bevidsthedsskikkelse ikke blevet bevidst om sig selv. Bevidstheden fremtræder ved afslutningen af værkets første akt som en umiddelbar, ensom skyggebevidsthed: »En eller anden er alene med de andre og har aldrig kendt sig selv« (ibid.: 131).

Selvbevidsthed og ånd i Logos

I Hjalmar Frisks *Griechisches Etymologisches Wörterbuch* opregnes de forskellige grundbetydninger af *λόγος* (logos), der er en afledning af *λέγω* (lego): »das Berechnen, Rechnenschaft, Berechnung, Ansehen, Grund, Vernunft; das Sprechen, Rede, Wort, Erzählung, Schrift« (Frisk 2006: 95).⁶ To overordnede spor knytter sig til de oprindelige grundbetydninger. På den ene side er logos et udtryk for noget »beregrende« – det af fornuften systematiserede.

På den anden side har logos at gøre med sproget og dets omlejringer i ord, fortælling og skrift. Begge spor forekommer træffende i forhold til Logos-afsnittet, der fremstår som en skrift, der er blevet *beregnet* af fornuften. Logos-delen er således værkets mest systematisk komprimerede del. Her kulminerer det systemiske i systemdigtværket *det*, hvilket dog ikke betyder, at skønheden i Christensens skrift svinder bort. Logos-delen er tilmed værkets mest omfattende sektion. En skridt-for-

⁶ Det er altså ikke tilstrækkeligt at anslå, at »Logos betyder den skabende kraft i ordet: ordet som handling. Ordet som formviljen, der skaber orden af kaos«, sådan som Holk anfører (Holk 1995: 89). Betydningen af logos er mere nuanceret.

skridt-gennemgang af Logos' tre underafsnit med udblik til Hegel er ikke mulig indenfor rammerne af denne artikel. Derfor vil jeg lægge vægten på forholdet mellem verden og jeg'et, sådan som det udfoldes i SCENEN.

Jeg'et kommer for første gang til syne i SCENEN, konnexiteter, tekst 4. Indtil da har det drejet sig om verden: Verden som en scene med dertilhørende kulisse, som det ikke er muligt at trænge om bagved. Der optræder »malede bjerge« (Christensen 2005: 145) frem for faktiske bjerge eller bjerge *an sich*; »Der er underligt anlagte skygger anlagt af ord« (ibid.: 144), og det er i det hele taget en verden, der er bestemt ved sin karakter af at være til *som* verden, dvs. som fremtrædelse, der skildres i SCENENS indledende kategorier. Kulisse-verdenen bliver imidlertid negeret af jeg'et, der trods sine afstandsmarkerende citationstegn for alvor »træder ind på scenen« i denne del:

»Jeg« har ikke lyst til flere kulisser / »Jeg« har ikke lyst til flere anekdoter / om malede bjerge (...) »Jeg« er den der har skrevet det foregående / og den der skriver det følgende / »Jeg« vil ikke lade som om jeg er død / Jeg er bange (ibid.: 163).

Med repræsentationen af jeg'et sker et skred i værkets bevidsthedshierarki. Den umiddelbare det-bevidsthed og den ikke-selvrefleksive En eller anden, der gjorde sig gældende i Prologos, erstattes af et jeg, der erkender, at det er ophavsmanden til værket. Det er værd at bemærke, at det er gennem angst (»Jeg er bange«), at bevidstheden vrider sig løs fra sine kulisselænker, sit jeg i citationstegn. Det skal jeg vende tilbage til senere. Hvad der ydermere er nævneværdigt, er, at værkets stemme er blevet bevidst om sig selv. Jeg'et træder hermed ud af det'ets skygge og påtager sig ansvaret for »det foregående« og »det følgende«. Skellet mellem værkets verden, og den stemme, der ytrer sig heri og herom, er hermed blevet annulleret. Der er ikke længere tvivl om, hvad det er, der taler.

Den umiddelbare, abstrakte det-bevidsthed er blevet ophævet til et konkret jeg, der er bevidst om sig selv som udsigelsesinstans. En selvbevidsthed er kommet til verden i værket.

I det efterfølgende afsnit forsøger Jeg'et at »holde verden på afstand«. jeg'et står for sig selv og »befinder sig bedst ved at være fremmed«. Heri gennem glemmer jeg'et verden og »vænner sig til at skulle dø« (ibid.: 164). Udtrykt hegeliansk er det »das Anderssein«, som selvbevidstheden holder væk fra sig selv og opfatter negativt.

Hos Hegel er det nemlig et karaktertræk ved selvbevidstheden, at den først og fremmest består i »das einfache selbstständige Bestehen« (PhG: 138/ÅF: 120), og at den i forsøget på at fastholde denne selvstændige »beståen« betegner alt, der ligger udenfor den selv med »Charakter des Negativen« (PhG: 139/ÅF: 121). Det er imidlertid også et af selvbevidsthedens kendetegn, at den kun er til som *anerkendt*. Det betyder, at selvbevidstheden er *for* en anden selvbevidsthed, og at det først er i et gensidigt anerkennende forhold herimellem, at den når sin »Befriedigung«, sin fuldendelse.

I tekst 6 i »konnexiteter« opnår jeg'et denne indsigt. Der sker slet og ret det, at jeg'et eller selvbevidstheden støder ind i andre selvbevidstheder:

Sådan overrasker det mig at andre / oplever noget lignende / at betydninger jeg lægger i verden her / af andre lægges i verden her og der / på en lignende måde / at der af de mangfoldige betydninger / opstår en så enfoldig flertydighed / at selv verden er den samme (Christensen 2005: 165).

Her kommer det således bag på jeg'et, at det ikke står alene med dets selvstændige beståen i verden. Jeg'et bliver »overrasket« over, at det kun er et selvbevidst væsen blandt andre, at det er bundet til det *mellemværende* – en term, der svarer til Hegels ide om selvbevidsthedens *bevægelse* mellem sig selv og det andetværende. Det kalder han selvbevidsthedens »Einheit in seiner Verdopplung« (PhG: 145/ÅF: 109).

At være i »det mellemværende«, og at skulle forholde sig til sig selv i sin fordobling, er nu ikke ganske ukompliceret. Tekst 7 indledes: »Den slags kommer man ikke så let om ved« (Christensen 2005: 167).

I denne tekst ser vi en kamp mellem to selvbevidstheder, jeg'et og læseren: »mellem os sagt er jeg det ikke her nu / når du læser / at jeg skriver / at jeg ikke er det / og når du læser / at jeg skriver / at du ikke er det / Tværtimod / (...) Du kan selv være et flegmatisk kongedømme« (ibid.: 167). Der indtræder her en konflikt mellem jeg'et og du'et, der dels kan tolkes som læseren, men som også – mere generelt – kan forstås som en selvbevidst andetværen, der provokerer jeg'et til konfrontation. Der opstår således en kamp mellem selvbevidsthederne – digtets jeg og du. Selvom det er svært at udlægge denne kamp som en *kamp på liv og død*, sådan som det sker i Hegels afsnit om selvbevidstheden, er konflikten mellem jeg'et og du'et ikke til at komme udenom. Afsnittet ender dog i en dialektisk formidling: »Det er dig / Det er mig / Det er vores mellemværende« (ibid.: 168), hvormed det er lykkedes selvbevidstheden at integrere den anden i

sig – i ideen om »mellemværende«. Selvbevidstheden er blevet anerkendt. Formidlingen består i det mellemværende.

Christensens identitetssættende skrift standser imidlertid ikke kun ved forholdet mellem de i verden eksisterende selvbevidstheder. I »variabiliteter« falder også jeg'et og verden sammen. Det ses først og fremmest i tekst 1, hvor skellet mellem den ydre genstandsverden og jeg'ets indre verden ophæves med proklamationen: »Jeg er en genstand« (ibid.: 170), mens der i tekst 2 udlægges tre verdensforestillinger (verden som natur, den private verden og verdenssamfundet), der samles op med udsagnene: »Taler om mellemværen / Taler om mellemkomster / mellemliggende / mellemværender« (ibid.: 170). Det er med andre ord en idealistisk bevidstheds-konception, der kommer frem i disse tekster. Grænsen mellem bevidsthed og verden er forsvundet. Denne forsoning tematiseres gentagne gange i resten af SCENEN, men det er ikke gjort med det.⁷ Konsekvensen af forsoningen mellem jeg'et og du'et, mellem jeg'et og genstanden, bliver, at en ny bevidsthedsskikkelse kan træde frem: Et kollektivt vi dukker således op i variabiliteter, 3.

Det kollektive vi kan belyses med Hegels begreb om ånden. Den første definition, Hegel fremsætter af ånden, falder i slutningen af den første paragraf i selvbevidsthedsafsnittet.

Hegel beskriver ånden som »den absolutte substans«, enheden af alle uafhængige selvbevidstheder: »Ich, das Wir, und Wir, das Ich« (PhG: 145/ÅF: 126). Ånden er det varige, det almene, og derigennem kan ånden siges at være »grunden for alle«: jeg'et i vi'et, og vi'et i jeg'et.

Ånden opstår, når fornuftens tanke om at være »al realitet« er blevet ophævet til sandhed. En sådan altomfattende bevidsthedsskikkelse kommer til syne i Logos, efter at jeg'et og du'et samt jeg'et og genstanden er blevet forsonet. I extensioner, 2, lyder det: »vi er alle metaforer for hinanden« (Christensen 2005: 181), mens enheden tydeliggøres yderligere i extensioner, 8: »de tænker det jeg ser med mine øjne / de ser med deres øjne det jeg tænker« (ibid.: 187).

Vi ser således en social vending i værket. Hvor det i Prologos var en *umiddelbar det-bevidsthed* og et fremmedgjort En eller anden, der domi-

7 Jf. fx Variabiliteter, 4: »det er med den slags sætninger / verden holder mig i ånde / det er med den slags sætninger verden / danner sig et billede af mig« (Christensen 2005: 174), Variabiliteter, 6: »Ja her betyder verden syrener (...) / men det at den i det hele taget betyder noget / gør den næsten menneskelig« (ibid.: 176), Extensioner, 4: »som om et menneske ikke var et menneske / men et blad en gren« (ibid.: 183), Universaliteter, 5: »Eller verden i bevægelse i mig / Formulere Formulere Formulere« (ibid.: 200).

nerede, når vi over repræsentationen af *det selvbevidste jeg* frem til et *kollektivt vi*, der kan beskrives som Ånden, i Logos.⁸ Betingelserne for Logos' samfundsundersøgende part 2, nemlig HANDLINGEN, er med den opridsede bevidsthedsudvikling blevet grundlagt. Værket kan nu dreje sig om fænomener i den sædelige verden: »kampen om afsætningsmarkedet« (ibid.: 223) og bureaukratiske installationer, jf. tekst 5 i integriteter, fordi det er nået dertil i sin bevidsthedsprogression. Lige så vel som »det hele« – lidenskaben, sindssygen, kærligheden og magten – kan indfanges i ideen om »eine grosse Schrift« (Novalis citeret i konnexiteter, 1), der indoptager alt, hvad der vedrører eksistensen i Logos' afsluttende og mest skrifttematiserende del: TEKSTEN.

Epilogos – opsamling og genkomst i angst

I Epilogos er vi tilbage ved udgangspunktet. Det'et sætter skriften i gang. Imidlertid er det ikke et tomt og hurtigt-accelererende det, der slår værket afsluttende del an. I Prologos *var* »det« et spørgsmål om at komme i gang (ibid.: 113). I Epilogos *er* »det« blevet til. Det'et har opnået identitet: »Det er det / Det er det hele / Det er det hele i en masse / Det er det hele i en masse forskelligt / Det er det hele i en masse forskellige mennesker« (ibid.: 335). Og dog. Identiteten er ikke endegyldigt fastlagt. Værket begynder, som nævnt, forfra i en tilstand. Angsten bliver nu den størrelse, der forener vi'et – eller ånden: »så vi kan opleve angsten / med os selv / i behold« (ibid.: 338).

Det er, som det fremgår af ovenstående citat, ikke en rent negativ angstforståelse, der lægges op til i Epilogos. Angsten er noget, vi skal »overvinde« (ibid.: 343) for at komme ud på den anden side med os selv i behold.

Denne ide om angstens opbyggelige potentiale ser vi også hos Hegel i afsnittet om trællens frigørelse fra herren. I modsætning til herren har trællen følt angst for døden og for hele sit væsen; han har »durchaus in sich selbst erzittert«, som Hegel formulerer det (PhG: 153/ÅF: 134), og den eneste måde, hvorpå trællen kan komme fri af denne gennemsitrende angst, er ved at overvinde den gennem *arbejdet*. Angsten er for trællen noget, han må arbejde sig ud af, ligesom angsten hos Christensen er noget, man må overvinde – fx gennem arbejdet med skriften.

⁸ I Hegels begrebsverden udgør Ånden som substans »das sittliche Leben eines Volks« (PhG: 326/ÅF: 302), dvs. livet som det udfolder sig for folket i et sædeligt samfund.

Efter den gennemløbende erfaring af angsten slutter værket i en omvendt rækkefølge af de første seks anslag i Epilogos, hvormed det'et får lov at stå tilbage – ikke som en tom, umiddelbar bevidsthedsskikkelse, men som en opfyldt og gennemprøvet absolut kontur, der rummer de i værket gennemgåede udviklingstrin i sig.

Sammendrag og udblik – bevidsthedsprogressionen og systemet

Igennem denne artikel har jeg forsøgt at undersøge de bevidsthedsskikkelser, der træder frem på tværs af de forskellige sektioner i *det*. En progression, der kan belyses med elementer fra Hegels *Phänomenologie des Geistes*, har vist sig: I Prologos ser vi en abstrakt og umiddelbar det-bevidsthed i en hektisk ud-i-en-kørende prosa; i gennemsystematiserede Logos fremtræder det selvbevidste jeg, der gennem dets sammensmeltning med verden og *das Anderssein* åbner for repræsentationen af det altomfattende vi, der på mange måder svarer til Hegels ide om ånden. I Epilogos er vi tilbage ved udgangspunktet, men nu i en erfaret og absolut form, der er blevet gjort mulig gennem bevægelsen i værket.

Filosofisk kan vi altså – gennem udblikket til Hegel – påpege eksistensen af en idealistisk bevidsthedskonception i *det*. Grænserne mellem bevidstheden og de andre bevidstheder, bevidstheden og genstanden, bevidstheden og hele verden som sådan, ophæves løbende i Christensens system. Omtrent som det sker hos Hegel.

Det hegeliansk-idealistiske tankegods er imidlertid ikke kun at spore i *det*. Ideen om »det mellemværende« er – også uden for rammerne af *det* – af central betydning for Inger Christensens forfatterskab. Det skinner især igennem i hendes essays, hvor skellene mellem ikke bare sproget og verden, men også bevidstheden og verden bliver ophævet radikalt.

Det fremgår af *V. Meningen – Samfundets hjerteslag* i *Vandtrapper*: »Vi er klodens bevidsthed. Vi kalder den fremmed, fordi vi nægter at elske vores krop. Vores eneste fælles krop« (Christensen 1982: 113). Eller når hun i essayet »Hemmelighedstilstanden« fra 1992 skriver: »at det er nødvendigt at forstå, at idet mennesket udtrykker sig, er det også verden, der udtrykker sig« (Christensen 2002: 44). Det er af Anne Gry Haugland blevet pointeret, at denne »sprogets forbundethed med verden« i Christensens poetik har sine rødder i romantikken med Novalis som poetologisk foregangsmand og forbundsfælle (Haugland 2002: 68-69).

Denne sporing af romantiske ledetråde i Christensens værk synes særligt relevant, når man har hendes »naturfilosofi« og sprogtænkning for øje. Her kan hun forbindes med flere »Frühromantische« forestillinger, bl.a. Herders omvendning af det newtonske, mekaniske natursyn til fordel for det organiske verdensbillede, Schellings ide om åndens tilstedeværelse i naturen som et led i universets »Weltseele« – og endelig altså Novalis' søgen efter »den altomfattende sammensmeltning mellem ord og fænomen«, som hun omtaler i essayet »Sandhedens skygge« (Christensen 2000: 15).

Bevæger man sig imidlertid væk fra tematiseringen af naturen og sproget for derimod at stille skarpere på spørgsmålet om *bevidstheden*, synes Hegels post-romantiske, dialektiske progressionslære at stå i berettiget tilknytning til Christensens poetik – i hvert fald når analyseobjektet hedder systemværket *det*. Korrespondensen mellem Christensen og Hegel viser sig derved, at begge gør brug af systemet som den formelle forudsætning for udfoldelsen af (verden og) bevidsthedens tilblivelseshistorie. Der er for eksempel en grund til, at jeg'et først kommer til syne i Logos og ikke er til stede fra begyndelsen: Verden og den umiddelbare bevidsthedsform skal skrives frem, før den kan nuanceres og avanceres.

Endvidere kan der spores en metodisk overensstemmelse mellem Hegel og Christensen, idet begge lægger vægt på det negerende aspekt i den dialektiske opbyggelighed.

Der er imidlertid forskel på deres respektive hensigter med brugen af systemerne. Som Klaus P. Mortensen har bemærket, er Christensens brug af systemer afledt af en systemkritik (Mortensen 1993: 270). Hun ønsker at »nedbryde de systemer, vi har bygget op som forsvar mod det ubegribelige og pulserende mangfoldige, som verden er« (Mortensen 1993: 270). Dette gælder ikke for Hegel. For Hegel er det alene det videnskabelige system, der kan udfolde sandheden, og der er intet i verden, der hverken kan eller skal undslippe systemets favntag.

Christensen er, som Svend Erik Larsen har klarlagt, både traditionalist og modernist (Larsen 1997: 306). Hun forholder sig til traditionen og bearbejder den modernistisk. Hegel tilhører den del af traditionen, der har bidraget til grundlæggelsen af moderniteten filosofisk.

Hverken Hegels eller Christensens systemer er hermetisk lukkede. Det er systemernes processuelle karakter, deres vekselvirkninger og gådefuldhed, der først og fremmest kendetegner dem. Det er ikke systemer, man bliver færdig med. Det er systemer, man kan blive ved med at gå på opdagelse i.

Litteratur

- Andersen Nexø, Tue: »Vækstprincipper«, i: *Passage* nr. 30, Aarhus Universitetsforlag, 1998.
- Bøgh, Annette: »Vingeslag«, i: *Sprogskygger – læsninger i Inger Christensens forfatterskab*, Aarhus Universitetsforlag, 1995.
- Christensen, Inger: *Samlede digte*, Gyldendal, 2005.
- Christensen, Inger: *Del af labyrinten*, Gyldendal, 1982.
- Christensen, Inger: *Hemmelighedstilstanden*, Gyldendal, 2002.
- Gröschner, Alexander m.fl.: *Richard Rorty – from Pragmatic Philosophy to Cultural Politics*, Bloomsbury, 2013.
- Fjørtoft, Henning: »Jordsanger – økokritiske analyser av Inger Christensens lange dikt«, NTNU, 2011 (online version).
- Frisk, Hjalmar: *Griechisches, etymologisches Wörterbuch*, Vinter Verlag, 2006.
- Haugland, Anne Gry: »Mønsterdigtning. Betydningsvækst i Inger Christensens lyrik«, i: *Kritik*, nr. 155/156, Gyldendal, 2002.
- Haugland, Anne Gry: »Digtets natur«, i *Kvant*, 24. årgang, nr. 4, 2013.
- Hegel, G.W.F. (PhG): *Phänomenologie des Geistes*, Werke 3, Suhrkamp, 1970.
- Hegel, G.W.F. (ÅF): *Åndens fænomenologi* (overs. Claus Bratt Østergaard), Gyldendal, 2010.
- Heidemann, Mads Dupont: »Bernardinos himmelrum«, i: *Sprogskygger – læsninger i Inger Christensens forfatterskab*, Aarhus Universitetsforlag, 1995.
- Heidemann, Mads Dupont: »Poesiens supplerende bevægelse«, i: *Sprogskygger – læsninger i Inger Christensens forfatterskab*, Aarhus Universitetsforlag, 1995.
- Henriksen, Mads Fedder: »Blikket i fokus – projektioner på og fra Inger Christensens sonetkrans«, i: *Sprogskygger – læsninger i Inger Christensens forfatterskab*, Aarhus Universitetsforlag, 1995.
- Holk, Iben: »Det egentlige/Det usigelige«, i: *Tegnverden. En bog om Inger Christensens forfatterskab*, Centrum, 1983.
- Jacobsen, Kim Forum: »Stopped flow«, i: *Sprogskygger – læsninger i Inger Christensens forfatterskab*, Aarhus Universitetsforlag, 1995.
- Larsen, Steffen Hejlskov: *Systemdigtningen. Modernismens tredje fase*, Munksgaard, 1971.
- Larsen, Svend Erik: »Et jordisk gok«, i: *Læsninger i dansk litteratur – 1940-1970*, Odense Universitetsforlag, 1997.
- Knudsen, Peter Øvig: *Børn skal ikke lege under fuldmånen – forfatterportrætter*, Samlerens Bogklub, 1995.
- Mortensen, Klaus P.: *Himmelstormerne – en linje i dansk naturdigtning*, Gyldendal, 1993.
- Pinkard, Terry: *German Philosophy 1760-1860 – The Legacy of Idealism*, Cambridge University Press, 2002.
- Skyum-Nielsen, Erik: *Modsprogets proces*, Arena, 1982.
- Speight, Alan: *Hegel, Literature and the Problem of Agency*, Cambridge University Press, 2001.

Svane, Marie Louise: »Den oprørske skrivemaskine«, i: *Analyser af moderne dansk lyrik 2*, Borgens Forlag, 1976.

Terkelsen, Anne Munch: »En puls uden krop«, i: *Sprogskygger – læsninger i Inger Christensens forfatterskab*, Aarhus Universitetsforlag, 1995.

Web-link:

<http://www.information.dk/179081>

Mindre bidrag

Johannes V. Jensen og Valdemar Vedel – nogle breve

This article presents the scanty correspondence between the author Johannes V. Jensen and the critic Valdemar Vedel. As publisher of the periodical *Tilskueren* (The Spectator) during the ‘cultural battle’ that took place around 1900, Vedel adopted what he himself considered a ‘radical’ viewpoint regarding Brandesianism as represented by the newspaper *Politiken* whose editor-in-chief was Edvard Brandes. In 1898, Jensen reported on the Spanish-American War in *Politiken*, but sought and obtained advice from Vedel in connection with the publication of the articles in *Den gotiske Renaissance* (The Gothic Renaissance, 1901), just as Vedel in 1903 asked him to contribute to a series of articles, »How I became a writer”. When, in 1905, Brandes was replaced by Henrik Cavling, Jensen returned to *Politiken* where he published in 1907 an infamous attack on the homosexuals of intellectual life. Vedel’s opposition was subtle and he managed to get himself characterised by Jensen as a »Fruentimmersjæk«. That did not prevent him from praising Jensen’s artistry in several reviews.

Johannes V. Jensen kan have mødt Valdemar Vedel i begyndelsen af 1900 på kunstnercafeen Bernina. Eigil Petersen har tegnet dem i samtale over en drink, måske netop dér.¹

Vedel (1865-1942) var halvfemsernes førende kritiker og således et attraktivt bekendtskab. I akademisk sammenhæng havde han slået sit navn fast først og fremmest med disputatsen *Studier over Guldalderen i dansk Digtning* (1890), og i 1895 fik han et docentur i almindelig og sammenlignende litteratur (1911-33 var han professor).² Som kritiker havde han i artiklen »Moderne Digtning« (i *Ny Jord*, 1888) udstukket kursen for en symbolistisk litteratur og dermed indledt det felt-tog mod Brandesianismen, som Georg Brandes selv befordrede især med artiklen »Aristokratisk Radikalisme«, og som Vedel nu videreførte i *Tilskueren*. Dér debuterede han i 1885, og dér øvede han en betydelig indflydelse i Martinus Galschiøts redaktørtid (1893-1900) og en afgørende i sin egen (1901-07). Modstanderen par excellence var Edvard Brandes, især i hans år (1901-04) i *Politikens* chefredaktørstol. Vedel skulle i 1899 have talt ved et protestmøde mod bladets fritænkeriske linje; mødet blev aflyst, men talen trykt; den udtrykte et fromt ønske om, at »det

1 Tegningen er ikke lokaliseret, men formentlig fra 1900; jf. gengivelsen i *Handesten*, 2000, s. 207.

2 Produktionen (jf. Møller, 1935, passim) omfatter bl.a. værker om de middelalderlige kulturidealer (bind 1-4, 1901-11) og om forholdet mellem liv og kunst (bind 1-2, posthumt udg. 1949).

unge radikale Frisind« måtte få en noblere presse.³ Vedel følte sig bestandig som talerør for en mere grundlæggende radikalisme, end folkene omkring *Politiken* kunne præstere. Som redaktør var han ganske vist mindre hensynsløs end f.eks. Erik Henningsen og Harald Nielsen.⁴

Johannes V. Jensen fik i juni 1897 offentliggjort romanskitsen »Gregers de Whitte« i *Tilskueren*. En hyppigere gæst var han i *Illustreret Tidende*, som i 1892-99 blev redigeret af Einar Christiansen. Her fremkom mellem 24. januar 1897 og 17. juli 1898 elleve Jensen-tekster, bl.a. seks Himmerlandshistorier.⁵ Over for *Politiken* (som Viggo Hørup i 1898 havde knyttet ham til som reporter fra Den Spansk-amerikanske Krig) insisterede han på sin uafhængighed, men ville jo også gerne blive inde i varmen.⁶ Han fik dog intet trykt i bladet i Brandes' redaktørtid.⁷ Samtidig deltog han i *Politiken*-kritiske tidsskriftprojekter (*Tidspunktet* og især *Vagten*), dog ret uengageret på grund af sin rejseaktivitet; han fabler i et brev om at komme hjem til en situation karakteriseret ved, at Ernst Bojesen overtager bladmarkedet efter brandesianerne.⁸

Imidlertid, når Hakon Stangerup anfører, at Vedel »snart« efter sin redaktionsovertagelse knyttede »to unge medarbejdere« til sig, nemlig Harald Nielsen og Johannes V. Jensen,⁹ må man mene, at dette, hvad angår Jensen, er stærkt misvisende. Jensen skulle, som den hér aftrykte korrespondance viser, have gode råd vedrørende programskriftet *Den gotiske Renaissance*, og Vedel bestilte

3 »Af Dagens Tekst«, *Tilskueren*, 1899, s. 469-75. Jf. note 17.

4 Jf. artikelsamlingen *Menneskelighed*, 1920. Den indledes med foredraget »Om Nydannelse i Tidens Aandsliv« (Studentsamfundet, 1892), der vil frelse menneskenaturen fra det moderne barbari og »gengive Livet dets Skønhed og Idealitet«; »kun af Selvets Inderste sprudler Livskilderne frem«.

5 Johannes V. Jensen nåede ikke at bidrage til Johannes Jørgensens *Taarnet* (1893-94). Han kom i redaktionen for L. Mylius-Erichsens *Vagten* (1899-1900) og bidrog til det med tre tekster: »Gura«, »Klassisk Mødom« og »Oluf Hunger« (JM 54-56).

6 Kristian Hvidt noterer, at Jensen var stedt i et dilemma: Han kunne ikke følge *Politiken* i partipolitisk henseende, men ej heller ret vel undvære en indtægt fra bladet (Hvidt, 2005, s. 340). De to breve til Edvard Brandes, der vidner herom, er fra 4. august og 18. oktober 1901 (jf. Friis, 1974, bind 2, s. 132f). Viggo Hørup, der i 1898 havde gjort ham til Madrid-reporter, og som Jensen beundrede, forlod bladet for at blive minister 24. juli 1901. Jensen havde ingen artikler i bladet mellem 28. maj 1901 og 1. juni 1905 (idet dog *Hjulet* løb som føljeton fra 16. maj 1905, datoen for bladets overgang til »det ny format«).

7 Årsagen hertil er ikke kendt. If. Oluf Friis var Edvard Brandes »en støtte« for Jensen ved *Politiken* (Friis, 1974, bind 2, s. 23). Hans anmeldelser af *Danskere/Ejnar Elkær* (23. august 1898), *Foraarets Død* (22. april 1900) og *Den gotiske Renaissance* (19. februar 1901) er ganske imødekommende.

8 Jf. brev af 28. februar 1903 til Ernst Bojesen: »De ved, at jeg føler mig udvalgt som den der skal fælde de to B'er«.

9 Stangerup, 1968, s. 202.

en artikel, som han ikke fik. Det digt, han fik, tøvede han et års tid med at offentliggøre. Brevene beror i Det Kongelige Bibliotek (NKS 4465,4°).

Hertil skal dog lægges, at Vedel anmeldte tre af Johannes V. Jensens bøger. De to første anmeldelser, af *Einar Elkær* og *Foraarets Død/Den store Sommer*, leder op til korrespondancen.¹⁰

Einar Elkær »strutter af Temperament og kraftigt, originalt Talent«, og selvom det altsammen er »ikke meget klart sammenhængende«, må man glæde sig over de værdifulde enkeltheder. Vedel opholder sig ved de »skarpe, aarvaagne Sansesagttagelser« og ved den »springske og uforknytte Oprindelighed i Synsmaade og Tankegang«. Jensen synes ham i det hele taget »utilbørlig lidet paaagtet«.

De to dele af, hvad der straks efter udgivelsen af tredjedelen *Vinteren* blev til *Kongens Fald*, fattes i endnu højere grad sammenhæng og helhed: »en saadan Mangel paa Tugt og Organisation, som der er i hans frodigt ynglende Tankeliv, skal man lede længe efter«. Unoderne skygger i realiteten for »den ubændige Naturkraft, der er i hans Talent«. Konklusionen må da – efter en tur rundt blandt de fascinerende udladninger af forfatterens lidenskabelige energi – blive, at hans talent er »et vidunderligt stærkt og rigt Strenginstrument, men saa sært forstemt, at skurrende Mislyd uafbrudt kvæler de rene Melodier, der vil løfte sig ud af det«.

Breve vedr. *Den gotiske Renaissance*

*Brev 1: Fra Johannes V. Jensen til Valdemar Vedel*¹¹

Kristiania 24/11 1900

Hr Dr Valdemar Vedel.

For et Par Dage siden sendte jeg en Bog til »Det nordiske Forlag« og bad Hr. Ernst Bojesen om at henvende sig til Dem med Anmodning om at gennemse den.¹² Det er Korrespondancer fra Spanien og Paris, men de er meget bearbejdet, og der er føjet et Par samlende og afsluttende Artikler til, saa at det er bleven en Bog: *Den gotiske Renaissance*. Ernst Bojesen er paa Forhaand indtaget mod Bogen, da det meste har været trykt før, og jeg vidste, at naar han havde læst de utrykte Dele af

10 »Nye Fortællinger«, *Tilskueren*, 1898, s. 505-12 (om *Ejnar Elkær* s. 510-12), og »Litterært Rundskue«, smst., 1901, s. 87-96 (om *Foraarets Død/Den store Sommer* s. 94-96).

11 Brevet hér (og Vedels svarbrev) er omtalt af Friis, 1974, bind 2, s. 93f, samt af Nedergaard, 1993, s. 174f.

12 Følg brevet til Ernst Bojesen er ikke bevaret.

den, vilde han se sig om efter Raad, derfor foreslog jeg ham det selv. Bogen ligger mig paa Hjærte.

Det er rimeligvis taktløst, at jeg nu underhaanden henvender mig til Dem. Men det gælder en Sag. Jeg vilde saare nødig have slettet i denne Bog, og jeg ved, at den gaar igennem, naar De siger god for den.

Der maa mellem Stunder siges noget i Danmark. Den bedrøvelige Lov gælder jo dèr, at man skal høre til et af de to Partier i Landet.¹³ De er lige hæderløse. Og siger man det ene sin Mening, faar man ikke noget Svar men bliver stille sparket over i det andet Parti.

Der er altsaa ikke andet for end at skabe et tredie Parti. De to vi har er jo tilmed udanske begge to – det ene er jødisk-fransk, det andet tysk. Hvad der foresvæver mig er et dansk-kosmopolitisk Parti, et gotisk. Det vil sige, vi maa søge mod *England*. Som De vil se i Bogen, prøver jeg at paavise oprindeligt Slægtskab mellem Jyder og Englændere. De er af samme Slags. Swift, Kierkegaard, Carlyle – det kender De altsammen bedre end jeg.¹⁴

I Danmark tænker jeg mig, at en jysk Sammenslutning er paa sin Plads. De, hvis Stamfaders Saxooversættelse¹⁵ er en af Begivenhederne i mit personlige gotiske, jeg mener jyske, Gennembrud, vil forstaa, hvad jeg mener.

Naar jeg nu har lavet denne Fortale til Prins Christian,¹⁶ saa er det af to Grunde, for at drille begge Partierne i Danmark og for at vække Opmærksomhed for Bogen. Vi er nu en Gang Mennesker. Fortalen er maaske majestætslæderende, skønt jeg tror det ikke. Men *hvis* den var det, maatte der ikke slettes et Ord. For dermed var den ramt i sin Hensigt. Dette Ræsonnement, som en Forlægger vilde have vanskeligt ved at forstaa, er det jeg henstiller til Deres Overvejelse i en jysk og engelsk Sags Interesse.

Hr Dr. Da De for et Aarstid siden blev vist ud af det Parti, hvortil De i Kraft af Kundskaber naturligt hører, fulgte det af sig selv, at samme Parti rørte Ligklokken

13 De to partier, dvs. Højre, de vellaflagte jordejeres parti, der sad på regeringsmagten frem til Systemskiftet i 1901, og den radikale opposition omkring *Politiken*; jf. artiklen »Parti«, *Tidspunktet*, 1. april 1902 (JM130), optrykt i *Ord og virkelighed*, 2014, bind 1, s. 80-82.

14 Jonathan Swift (1667-1745), engelsk forfatter, kendt især for romanen *Gulliver's Travels* (1726); Søren Kierkegaard (1813-55), dansk forfatter og filosof, som Johannes V. Jensen ellers ikke befattede sig med; Thomas Carlyle (1795-1881), skotsk forfatter og historiker, der bl.a. i *On Heroes, Hero-Worship, and the Heroic in History* (1841) agiterede for en stærk herskerklasse.

15 Anders Sørensen Vedel (1542-1616), dansk historiker, især kendt for sin oversættelse (1575) af Saxo Grammaticus' *Gesta Danorum* (o. 1200). I 1907 noterede Johannes V. Jensen, at Valdemar Vedels slægt »blev til [...] ved en Historikers Omgang med en Foliant«, vel netop stamfaderens Saxo-bedrift.

16 Prins Christian (1870-1947); overtog som Christian X tronen i 1912.

og begravede Dem i det andet Parti.¹⁷ Det er Maaden. Men jeg havde den Gang Følelsen af, at De kom til at nærme Dem mere til dette andet Parti, end Deres Instinkt egentlig var til.

Dette angaar mig ikke. Men jeg føler Nødvendigheden at gøre Rede for, hvordan jeg staar, hvis jeg vil henvende mig til Dem.

Jeg tror, man i Danmark kunde fremtvinge Respekt for andet end Partihensyn. Skønt det er vel ikke muligt. Men saa maa Kampen dog være lige, man maa faa Lov at *slaa*. Det er det jeg gærne vil.

Deres ærbødige
Johannes V. Jensen
O'Meyers Pensionat¹⁸
Stortingsplads 7
Kristiania

Brev 2: Fra Valdemar Vedel til Johannes V. Jensen

Nøjsomhedsvej 17. 30/11 1900

Hr. Johannes V. Jensen!

Kort før jeg modtog Deres Brev, havde jeg ganske rigtig af E. Bojesen faaet Deres Bog til Gennemsyn. Men jeg forstaar i Grunden til Dato ikke, hvad jeg skal udtale mig om.

Min private Mening om de udtalte Meningers Rigtighed kan umulig interessere hverken Dem eller Hr. Bojesen i nogen betydelig Grad. For Fuldstændigheds Skyld vil jeg dog ikke undlade at bemærke, at jeg nærmest finder Deres ravgale. Jeg tror lidet paa Racers og Nationers Fremtid og ligesaa ufølsom jeg stiller mig overfor alslags Nationalisme, ligesaa skeptisk er jeg overfor Deres »gotiske« Begreb. Det er vistnok meget mindre en »Kendsgerning« end et germansk Spekulationsfoster. – Men som uforbederlig »Æstetiker« bryder jeg mig mindre om Meningers Rigtighed end om deres Oprindelighed, Styrke, Rigdom og Frugtbarhed, og derfor interesserer og glæder det mig altid at læse, hvad De skriver, og Stykker f.Eks. i Afsnittet »Kendsgerningen« synes jeg er overmaade energisk tænkte og rammende sagte. (I Parenthes bemærket, hvis De til »Tilskueren« engang vil skrive en ræsonnerende og polemiserende Artikel om Nationalismen, der er ved

17 Der refereres formentlig til det møde, som *Politiken*-modstanderne havde indkaldt til 18. maj 1899, men som blev aflyst. Vedel skulle have holdt hovedtalen (trykt som »Af Dagens Tekst«, se note 3), jf. Hvidt, 2005, s. 305-09.

18 Nasjonalbiblioteket i Oslo oplyser, at pensionatet blev drevet af enkefru Julie O'Meyer, Sommergaten 13, ved Solli Plass (langs Drammensveien, der går vestover fra Nationaltheatret).

at trække op fra venstre Side, skal De være velkommen, hvis den da ikke bliver altfor grov.)

Angaaende Tilegnelsen skal jeg bemærke, at den efter min Smag er smagløs. Det af Dem paakaldte Hensyn til Opsigten vejer nu engang intet for mig, og jeg anser dette Hensyn for upassende. At ville »drille begge Partiernes« forekommer mig i og for sig en meget prisværdig Hensigt, men jeg synes ikke, at den Hensigt helliger Midlet. Naturligvis er Fortalen delvis(?) juridisk majestætsfornærmende, kun Henvielsen til de i Artiklen Danmark¹⁹ nævnte Exempler paa Jydernes »noget klodsede, men velmente Vis at nærme sig Kongehuset« kan jo nok siges at være ialfald nær ved Stregen. Men det synes mig meget værre, at Fortalen kun ved den særdeles løse Traad – Aarhus-Slottet²⁰ – hænger sammen med Prins Christian. De kan jo selvfølgelig ikke for Alvor mene at Prins Christian har eller i Fremtiden vil faa nogenslags Betydning for »Den gotiske Renæssance« eller den for ham. Og saa bliver der kun – undskyld Ordet – en flov Uartighed tilbage og en uklædelig Paatrængenhed overfor en Mand, som (saa vidt jeg véd) intet Ondt har gjort Dem; man kan i det hele som bekendt ikke uden forud indhentet Tilladelse dedicere en Mand en Bog. –

Nu har jeg, Hr. Jensen, udtalt mig saa uforbeholdent som De ønskede det. Men jeg venter ikke, at De vil optage det i samme gode Hensigt, hvori det er skrevet. Jeg smigrer mig med, lige fra først af at have set, hvilket afgjort Talent der sad i Dem, men jeg tror stadig, at De mangler den Tankens Tugt overfor Deres egne frodige Indfald og den Respekt for Sandheden uden Hensyn til Opsigt eller Forargelse – som efter min Mening er Betingelserne for den betydelige Storhed.

Deres ærbødige
Vald. Vedel

E.S. Undskyld en personlig Bemærkning. De skriver at jeg »er kommen til at nærme mig det andet Parti mere end mit Instinkt egentlig var til«. Jeg har ikke givet »det andet Parti« en Lillefinger og er i alle mine Meninger maaske mere afgjort Radikal end de fleste af dem, der nu fører det store Ord for Radikalismen.²¹

19 Dvs. kapitlet »Danmark«, *Den gotiske Renaissance*, 1901, s. 122-35; referencerne s. 134 til den jyske oppositionstrang findes ikke i artiklen »Danmarks Hus i Nationernes Gade« (JM 67), der ellers danner forlæg.

20 Marselisborg Slot i Århus (opført 1899-1902) var en folkegave til prins Christian og prinsesse Alexandrine af Mecklenburg-Schwerin ved brylluppet i 1898.

21 Herefter skrev Johannes V. Jensen 10. december 1900 til Ernst Bojesen om dedikationen til prinsen, at »juridisk majestætsfornærmende er den naturligvis ikke (der er kun den vovede Henvielse til de i Artiklen Danmark nævnte Eksempler paa Jydens tidligere Tilnærmelser til Kongehuset)«, men hvis Bojesen mener, at dedikationen til prinsen vil skade salget, kan den slettes.

Breve vedr. »Hvordan jeg blev Forfatter«

Brev 3: Fra Johannes V. Jensen til Valdemar Vedel

Larslejstræde 6.² Kbhvn
13 Juli 03

Hr Dr Valdemar Vedel

Tak for Tilbudet om at bidrage til den interessante Serie; jeg vil med det samme tage fat paa Opgaven, saa at jeg kan være rede, naar De ønsker min Artikel. Her har jeg imidlertid et Digt eller hvad man vil kalde det, som De maaske kan bruge.²²

Med Hilsen
Deres ærbødige
Johannes V. Jensen

Brev 4: Fra Johannes V. Jensen til Valdemar Vedel

Fredag 16 Okt. 03

Hr Dr Valdemar Vedel

Deres Brev traf mig mens jeg laa inde som Soldat ved Manøvrerne. Jeg vil gerne skrive om »Hvordan jeg blev Forfatter«, men netop disse 25 Dage har sat mig slemt tilbage, saa hvis jeg vil have den Bog, hvorpaa jeg arbejder, ud før Jul, faar jeg ikke Tid til at tage fat paa andre Ting.²³ Er det tidligt nok efter Nytaar? Agter De ikke at samle alle Bidragene før De begynder paa Offentliggørelsen, eller kunde jeg ikke blive en af de senere?

Med Hilsen
Deres ærbødige
Johannes V. Jensen

Brev 5: Fra Johannes V. Jensen til Valdemar Vedel

2-3-04

Hr Dr Valdemar Vedel

Under Arbejdet paa den Afhandling om min kunstneriske Herkomst og Metode, De opfordrede mig til at skrive, er Stoffet svulmet saa stærkt op og er bleven

22 »Paa Memphis Station«, *Tilskueren*, marts 1904, s. 195-98 (JM 152); jf. *Samlede Digte*, 2006, bind 1, s. 54-57, og bind 2, s. 83-85.

23 *Madame D'Ora* udkom i februar 1904 (jf. udateret 1903-brev til Ernst Bojesen, *Ord og virkelighed*, 2014, bind 1, s. 132f). I efteråret udkom *Nye Himmerlandshistorier og Skovene*.

saa upersonligt, at jeg maa bestemme mig til at forme en afsluttet Bog deraf – noget i Retning af en Undersøgelse af Raceblandingen i Danmark. Udgangspunktet, min egen Stilling, tror jeg ikke kan interessere Tilskuerens Læsere, desuden har jeg forladt det, jeg mener ikke udarbejdet nogen sig selv brugelig Artikel derom. Ved nøjere Eftertanke indsaa jeg fremdeles at der ikke er Mening i at skrive noget om min Forfattervirksomhed saalænge den højst er paa et begyndende Stadium. Jeg maatte da snarest komme til at flamme med Nordlys om hvad jeg har i Sinde at gøre, og det er jo et farligt Tegn paa Himlen. Endvidere er jeg bleven noget bange for at røbe om jeg saa maa sige mine Fabrikationshemmeligheder – og skrive om andre Metoder end den jeg virkelig bruger duer jo heller ikke. Altsaa tror jeg at burde frafalde Opgaven. I Haab om at dette Afbud kommer tidligt nok til ikke at inkommodere Dem og om at De ikke tager mig det fortrydeligt op som Brud paa Løfte er jeg

Deres ærbødige
Johannes V. Jensen

Brev 6: Fra Johannes V. Jensen til Valdemar Vedel

18 Marts 04

Hr Dr Valdemar Vedel

Jeg sender ikke Bidraget, De faar tro om mig hvad De kan. Men foruden de Grunde jeg har anført vil jeg oprigtigt tilføje, at jeg har følt mig frastødt af de Artikler der har været offentliggjort.²⁴ Rørdams Rekord²⁵ over Almisser og Hosteanfald synes jeg ikke burde staa i »Tilskueren« – med mindre det staar der som en Paupertetsattest.²⁶ Som literært Dokument har det ikke Interesse før efter hans Død; hvis det var fremkommen i den Anledning skulde jeg glædet mig over det.

24 Dvs. Karl Larsen: »Hvorledes jeg arbejder«, *Tilskueren*, 1904, s. 27-37, og Valdemar Rørdam: »En Stump Selybiografi«, smst., s. 132-41. Senere fremkom: Jakob Knudsen: »Noget om at digte. Med særligt Hensyn til mit Forfatterskab«, smst., s. 509-21.

25 Rekord, dvs. beretning; Rørdam (1872-1946), den nationalt-konservative lyriker, der i samtiden nød almindelig anerkendelse, er ikke nævnt i Jensens trykte forfatterskab, hverken i de via Johannes V. Jensen Forums hjemmeside tilgængelige værker (<http://johannesvjensen.dk/jensenonline/liste-over-vaerker/>) eller i *Ord og virkelighed*, 2014, bind 1-5.

26 Ordet 'Pauper' (stakkel, mærket af fattigdom) forekommer i *Den ny Verden*, 1907, s. 20 (»enhver sjælelig Pauper«) og 54 (»[Frank Norris] er ingen Pauper. Han har ikke oplevet 64 og skal ikke leve deraf«); den s. 246 nævnte »Paupertetsfølelse« har med ernæring at gøre; i 1930-interviewet »Sagaoversættelse og Livsindstilling« nævnes »den kristne Paupertetsmoral« (jf. *Ord og virkelighed*, 2014, bind 3, s. 206).

»Tilskueren« er iøvrigt det eneste Sted jeg endnu kan sende noget skrevet til. Maa jeg ved Lejlighed sende Dem nogle Vers?²⁷

Deres
Johannes V. Jensen

Det videre forløb

Som bekendt var der ved indgangen til 1905 redaktørskifte på *Politiken*: Edvard Brandes blev afløst af Henrik Cavling.²⁸ Brandes havde stået for en regeringsstøttende kurs, mens Ove Rode, hans medredaktør, repræsenterede det synspunkt, at bladet måtte orientere sig imod den radikale klub, som var under dannelse på Venstre-reformpartiets venstrefløj. I denne situation havde Cavling tumlet med planer om at gå solo og oprette egen avis.²⁹ Samtidig havde Valdemar Vedel og Erik Henriksen planer om at gøre månedsskriftet *Tilskueren* til et kulturpolitisk modsvar til *Politiken*, i hvilken forbindelse de gjorde tilnærmelser til Johannes V. Jensen. Da brikkerne faldt på plads, og Cavling greb roret, var det imidlertid med Jensen om bord.

Dette forøgede naturligvis afstanden mellem Vedel og Jensen, men forklarer ikke, at det i begyndelsen af 1907 kom til et voldsomt opgør mellem dem. Det gør derimod Jensens herostratisk berømte overfald på den homoseksuelle Herman Bang i artiklen »Samfundet og Sædelighedsforbryderen«.³⁰ Vedel tog til genmæle og placerede Jensen som i særklasse pervers,³¹ hvilket gav Jensen

27 Der fremkom ikke andre Johannes V. Jensen-digte end »Paa Memphis Station« i *Tilskueren*.

28 Hakon Stangerups skildring af forløbet roses af Kristian Hvidt, men får også det NB med på vejen, at den er forvrænget i Edvard Brandes' disfavør (Stangerup, 1968, passim; Hvidt, 2005, s. 338).

29 Bladet skulle have heddet *Pressen* – hvilket i øvrigt blev navnet på det dagblad, som John Martin og Johannes V. Jensen udgav i juli 1906 (jf. Martin Krogh Andersen: *Døgnets Kævl. Johs. V. Jensens avis »Pressen«*, 2006; 160 s.)

30 »Samfundet og Sædelighedsforbryderen«, *Politiken* 30. november 1906 (JM 249) – to uger efter udgivelsen af *Digte*, hvilket bladet markerede på kronikplads med digtet »Hverdagene«, der jo lægger op til »en bidende Leg, / et skrap Bønnemøde, / for de berømte to Millioner Indbyggere / i Kongeriget Danmark«. Artiklen er optrykt bl.a. i *Ord og virkelighed*, 2014, bind 1, s. 220-24.

31 »Pervers«, *Tilskueren*, 1907, s. 93-96. Artiklen skelner mellem mennesker, for hvem »Forestillingen om erotisk farvede Følelser indbyrdes mellem Mænd eller imellem Kvinder ikke i sig selv forekommer naturstridig«, og hoben, der i den foreliggende situation med pressens bistand lufter samfundshykleri og pøbelgrumhed; endelig er der Jensen, og er der noget, der kan kaldes perverst, må det dog vel være den »Ødelæggelseslyst, Fjendtlighedstrang, Grumhedsdrift«, han promenerer. (Niels Møller, »'Politiken'«, smst., s. 179-84, rettede skytset mod hovedfjenden: Ved Henrik Cavlings omlægning af bladet er »Reportagens Trævler og Tjavsver« kommet til at råde; troværdigheden og pålideligheden er gået fløjten, skødesløshed, uvidenhed og bevidst fordrejning og fortielse er blevet normen; hvad angår Johannes V. Jensens »skarnagtige og raa Overfald« på Vedel, må Cavling tage ansvaret, idet Jensen jo er »en temmelig uansvarlig Person«).

anledning til en voldsom bredside mod *Tilskueren*³² og dermed jo dets redaktør, der med sin »udmattende Kastrat-Gøen« har blandet sig i »den almindelige Koncert af smaa Køtere«. Hvad Jensen overordnet bebrejder Vedel, er, at *Tilskueren* ikke, i modsætning til amerikanske magasiner, peger på »noget af Tilværelsen, Dagen og dens Flugt, Gaden, Arbejdet og Menigmand«. I stedet gebærder det sig forudsigeligt traditionelt i lummer luft, for Vedels eget vedkommende med en sympati for de abnorme, der kunne tyde på, at han selv var »en Fruentimmersjæl«. Det fører i opfølgingsartiklen til en refleksion over selve den vedelske historiske metode;³³ den placerer ham blandt videnskabens »aandelige Krøblinge«, ikke i den mindre flok af historikere, »i hvis Skrifter der er Bedrift«.

Det lå ikke til Valdemar Vedel at bære nag. Da Johannes V. Jensen i 1908 udgav *Bræen*, anmeldte han den sammen med tre andre titler under overskriften »Moderne Moralister«³⁴ – som tegn på en forskydning bort fra »kælent Klimper og tungsindig Fløjteleg« henimod »Tanker og Viljer«. Bogens tid og rum sætter digterens fantasi fri af kendsgerningerne og ud over sine aktørers begrænsninger (»det er snarere Kipling end Urtidens Saalegængere, der belurer Abernes Rigsdag oppe i Trætoppene«). Netop kampen mod de naturgivne betingelser skaber historien, for så vidt som Dreng jo distancerer sig fra »den nationale elskværdige Eviggladhed« for at blive »Kulturens Fader«. »Genialt forstaaet og forherliget er det lyse Snilde og den uovervindelige Sejrstro, [...] og fint og nænsomt slynger ind i al denne hamrende Mandighed ogsaa Kvindens Motiv sig.« Endelig, hvad angår stilen, så er der knap nok blevet plads »for Ordsvindel og Stillapserier«. *Bræen* er i det hele taget »en vældig Skrøne«, der »forkynder endnu en Gang med Bravur det Joh. Jensenske Evangelium«.

Herefter synes Valdemar Vedel og Johannes V. Jensen at have »glemt« hinanden.³⁵

32 »Vedel«, *Politiken* 4. januar 1907 (JM 255); Jensen havde let spil, idet Vedel notorisk havde fejllæst tyrefægtningsafsnittet i *Den gotiske Renaissance* og på det grundlag tilskrevet ham en sygelig hang til dyrplageri; i en notis af 10. januar beklagede han dette og henviste i stedet til *Einar Elkær*, 1898, s. 215-22, hvor titelpersonen erindrere en katteaflevning, der er blevet et af hans livs smertepunkter.

33 »Den historiske Metode«, *Politiken* 12. januar 1907 (JM 256); til dyremishandlingspåstanden bemærker Jensen: »Véd han ikke, [...] at jeg er den af alle danske Forfattere, der har skrevet med størst Forkærlighed, Kendskab og Venlighed om Umælende?«

34 »Moderne Moralister«, *Tilskueren*, 1909, I, s. 109-17 (s. 110-13 om »Bræen«).

35 Mange år senere, på Johannes V. Jensens 60-årsdag, fremkom: »Hvordan jeg blev Skribent«, *Politiken* 20. januar 1933 (JM 955).

Litteratur

- Friis, Oluf: *Den unge Johannes V. Jensen 1873-1902*, 1974, bind 1-2.
- Gade, Sven Ove: *Journalisten. En biografi om Henrik Cavling*, 2009, s. 246-61.
- Handesten, Lars: *Johannes V. Jensen. Liv og værk*, 2000, s. 205-08.
- Hvidt, Kristian: *Edvard Brandes. Portræt af en radikal blæksprutte*, (1987, 1992) 3. udg., 2005, s. 338-44.
- Jensen, Johannes V.: *Ord og virkelighed. Forfatterskabets hidtil ikke optrykte artikler*, ved Aage Jørgensen, 2014, bind 1-5.
- Jensen, Johannes V., *Samlede digte*, ved Anders Thyrring Andersen m.fl., 2006, bind 1-2.
- Johansen, Frits og Aage Marcus: *Johannes V. Jensen. En Bibliografi*, bind 1-2, 1933-51. [Der henvises således: JM + løbenummer].
- Møller, Arne J.: »Fortegnelse over Skrifter af Valdemar Vedel 1886-1935«, i: K.F. Plesner (red.): *Festskrift til Valdemar Vedel fra Venner og Elever*, 1935, s. 357-82.
- Nedergaard, Leif: *Johannes V. Jensen. Liv og forfatterskab*, (1968) 2. reviderede udg., 1993, s. 174-75 og 337-39.
- Stangerup, Hakon: *Henrik Cavling og den moderne avis*, 1968, s. 191-213. (= »Valdemar Vedel – Redaktør af Tilskueren«, i Gustav Albeck m.fl. (red.): *Festskrift til Jens Kruuse den 6. april 1968*, 1968, s. 319-38).
- Vedel, Valdemar: *Menneskelighed*, 1920. [Artikler 1892-1919].

Af Aage Jørgensen

Malinovskis Tidesang

Der dänische Dichter Ivan Malinovski (1926-1989) war ein produktiver Übersetzer von Gedichten und Schauspielen. In seiner Übertragung (1961) von Bertolt Brechts *Mutter Courage und ihre Kinder* hat er »Das Horenlied« einen altmodischen Ton gegeben, ähnlich wie in Brechts Originalversion, einen Bearbeitung von Michael Weißes »Christus, der uns selig macht« (1531; EKD 77). In der Gedichtsammlung *Glemmebogen* [Buch des Vergessens] (1962) hat Malinovski aber eine vermutlich frühere Fassung des Gedichts publiziert. Diese Fassung ist eine altdänische Stilmachung. Die mittelalterliche Sprachform verleiht dem Gedicht katholische Konnotationen, was im Schauspiel über den Dreißigjährigen Krieg allerdings zu Verwirrung führen würde.

Thomas Harder har i sin oversættelse af Umberto Ecos middelalderroman *Baudolino* (2002) benyttet sig af en gammeldansk sprogform til at gengive Ecos ita-

lienske, der rummer passager med middelalderlige og dialektale træk.³⁶ Harder er imidlertid ikke ene om i moderne tid at anvende gammeldansk som stilmarkør i en oversættelse. Men mens brugen af dansk middelaldersprog er indlysende i en middelalderroman, kan det samme ikke siges om Ivan Malinovskis brug af gammeldansk i oversættelsen af *Mutter Courage og hendes børn*, Brechts skuespil der som bekendt er henlagt til tredivårskrigen (1618-1648). Ret beset anvender Malinovski heller ikke gammeldansk i skuespiloversættelsen (1961), men i *Glemmebogen* (1962, s. 52 f.) har Malinovski optaget en alternativ version af digtet »Tidesang« herfra; denne version er i gammeldansk sprogdragt. Titlen afspejler at digtets 10 strofer beskriver Jesu passionshistorie langfredag i forhold til dagens tider.

Ifølge Malinovskis note til teksten er versionen i *Glemmebogen* en genetisk variant til skuespillets: »oversættelsen til middelalderdansk foretog jeg for at få en ægte arkaisk tone frem i den endelige version, som havde en nyere sprogdragt. Visen står i 'Mutter Courage'« (1962, s. 123).³⁷ I skuespillet er formen da også arkaisk, men langt mindre end den fra moderne standarder stærkt afvigende i digtsamlingen.

Her citeres første strofe af den tyske og de to danske versioner:

In der ersten Tagesstund
Ward der Herr bescheiden
Als ein Mörder dargestellt
Pilatus dem Heiden (Brecht 1989, s. 40)

Arlæ fyrstæ morgen tidh
som een morthær stædis
ihesus for syn øffuerhedh
hedhningen pylatus (Malinovski 1962, s. 52)

Årle første morgentid
Som en morder stedtes
Jesus for sin øvrighed
Hedningen Pilatus (Brecht 1961, s. 47)

36 Jævnfør herom Krause 2009.

37 I en anden note anfører Malinovski, at stykkets dialog oprindeligt er oversat til en opførelse på Det Kongelige Teater 1953, og: »Viserne har jeg oversat for første gang, til dels på grundlag af udkast foretaget med henblik på nævnte forestilling; herved har jeg søgt at tage ligeligt hensyn til skriftbillede og sangbarhed, til Brechts tekster og Dessaus musik« (Brecht 1961, s. 109).

Allerede den tyske version er en pastiche. Sangen er udarbejdet i 1946 i samarbejde med Paul Dessau der skrev musikken til Berliner-opførelsen af stykket 1949 (Müller 1989, s. 386). Men »Das Horenlied« bygger på en passionssang af protestanten Michael Weiße, »Christus, der uns selig macht« fra 1531 (baseret på en latinsk hymne fra 1300-tallet).³⁸ Brecht har redigeret en smule i teksten, men bibeholdt en række gamle ordformer, og han har forlangt den arkaiske ortografi bibeholdt i trykket (Müller 1989, s. 405 f.). Ved at inkorporere en ældre tekst i sin egen sprogdragt opnår Brecht en klar verfremdungseffekt.

Det må antages at det er denne baggrund – den gammeldags tyske form – og den syngende præsts ledsagende bemærkning, »Da gibts ein altes Lied darüber« (Brecht 1989, s. 39), der har fået Malinovski til at foretage en arkaisk oversættelse. Malinovskis digtoversættelse er ingen gimmick, men udtryk for et arbejde med sproget for at opnå en effekt.³⁹ Hans note antyder at formen anvendes til kalibrering, som et historiserende yderpunkt. Et lignende indtryk giver manuskriptmaterialet.

Malinovskis forarbejder til digtet findes i Det Kongelige Bibliotek, Utilg. 822, kps. 18. De omfatter 20 (upaginerede) sider. Hver strofe i digtet har fået tildelt en eller flere af de første 13 sider, således at en moderne råoversættelse eller et koncept er anført øverst, og under en streg en række gammeldanske udtryk og oversættelsesudkast. Notater som »(henne øghen skullæ) mørckis II: 195«, »solen mørktes och iorden skalff II 276« og »bewelsæ II 287« afslører at Malinovski har excerperet ord og fraseologi i *Middelalderens danske Bønnebøger*. Siderne [14]-[18] rummer yderligere excerperter fra bd. 1 og 2 af denne udgave, til dels opsat i rimgrupper. Manuskriptets to sidste sider, der i modsætning til resten er maskinskrevet, er en synoptisk opstilling af Malinovskis to versioner, den gammeldanske til venstre, den nyere til højre. De to versioner er rettet og kommenteret med blyant og kuglepen. Således er fx *morthær* og *ihesus* 1.2 og 1.3 (i *Glemmebogen*) rettet fra *tiwff aff* og *ihesum*. Manuskriptets sidste side rummer en henvisning til en anden af Malinovskis hjælpemidler: »Kalkar: Ordbog over det ældre da. sprog«.

Bearbejdelsen er således velfunderet og habil; tekstens form giver et gennemført senmiddelalderligt indtryk. Medvirkende hertil er den næsten gennemførte brug af

38 I nodehæftet *7 Lieder zu Mutter Courage und ihre Kinder* (Berlin 1949, s. 20 f.: »Das Stundenlied«) dateres tekst og musik påfaldende til det 17. århundrede. Som kuriosum kan meddeles at Weißes tyske tekst i stærkt omarbejdet form udgør grunden for Grundtvigs salme »Lær os, Frelser, Livets Væld« (jf. Mallings 1960-1978, bd. 3, s. 287 ff.).

39 Digtet står dermed i modsætning til nordiske filologers brug af gammeldansk ved festlige lejligheder; Johs. Brøndum-Nielsen blev eksempelvis i 1941 begavet med en rimkronikepastiche om »Brøndum, Niels'søn (...) konning i danskens rigæ«.

særskrivning af sammensætninger: *morgen tidh* 1.1, *ther for* 2.3, *iærn spigher* 5.1. Et helt dominerende stiltræk er manglen på ortografisk norm. Samme lyd betegnes på en lang række måder. Eksempelvis gengives /u/ som *w*, *u*, *v*, *vu*: *brwth* 9.1, *ihesus* 1.3, *vdh* 5.3, *stvund* 3.1, /i/ som *i* og *y*: *tidh* 1.1, *pylatus* 1.4. Det tryksvage schwa gengives både *æ* og *e* og med *i* foran *s*: *pynæ* 5.4, *sidhe* 6.2, *stædis* 1.2. Der er også eksempler på dobbeltskrivning af vokal: *meen* 2.2, *soolen* 6.3. Svarende til moderne dansk ortografis *d* har digtet meget ofte *dh* eller *th*: *skyldh* 2.1, *gadhe* 4.4, *when* 2.2. Om etymologisk adskillelse af gammelt *t* : *th* er der ikke tale. Også moderne *g* suppleres ofte af *h*: *konnynghen* 2.4, *langhe* 4.4; formen *slawen* 3.2 part. viser en almindelig udvikling af den gammeldanske spirant [ɣ].

Bearbejdelsen viser også at Malinovski har haft blik for ortografisk variation på enkeltordsniveau. Man bemærker formvekslen som *een* 1.2 : *iene* 10.2, *howet* 3.3 : *hoffuæt* 8.2, *so* 6.3 : *swo dan* 10.3, *stvundh* 3.1 : *stvndh* 7.1, *upgaff* 8.1 : *op lodhes* 8.4, *vdh* 5.3 : *vthgick* 10.1. En række ord optræder ganske vist i fast form, men det gælder navnlig de højfrekvente, hvor man vil vente det også i en gammeldansk tekst: *for*, *meth*, *oc*, *som*, *til* og til dels *then*, idet formen *den* 4.4 må betragtes som en modernisme. Men den ortografiske fasthed gælder dog også mindre frekvente ord: *blodh*, *spoth*. Da ortografisk variation er kendetegnende for middelalderlige tekster, er den i sig selv et vigtigt stiltræk, som det til dels er lykkedes at indfange.

Et par diftongerede former, *iene* 10.2 (modsat *een* 1.2) og *biesk* 7.4, giver digtet et vist jysk præg; og forbindelsen *Meth stærck rob* 7.1 kan tolkes som udtryk for jysk apokope. Jyske former findes også på det morfologiske plan i de afvigende genusformer *syn korss* 4.2 og *syn anlede* 6.4.

Ordforrådet opviser naturligt nok en række arkaismer: *Arlæ* 1.1, *øffuerhedh* 1.3, *vort* 'blev' 3.1 mfl., *mødhe* 'møje' 4.2, *iærn spigher* 5.1, *tyme* 'tid' 5.2, *oc* adv. 6.1, *kranckæ* 6.3, *anlede* 6.4, *gensten* 'straks' 7.3, *myrk* sb. 'mørke' 8.3, *bade* 'begge' 9.2, *Hwæden* 'hvoraf' 10.1.

Det efterstillede adjektiv i 7.4: *æthke biesk oc galle* kan med et vist forbehold også betragtes som en arkaisme.

Der er et problem ved Malinovskis fremgangsmåde: En dansk middelaldertekst signalerer for en moderne læser alene i kraft af sin form katolicisme. Indholdsmæssigt tilfredsstillende digtet både katolsk og protestantisk dogmatik. Men titlen, »Tidesang«, henviser til en katolsk genre hvis karakteristika digtet dog ikke lever op til. Sammenkoblingen af dagens tidebønner med stationer i lidelseshistorien kendes fra middelalderlig, katolsk tid, så vel som fra eftermiddelalderlig; det fremgår fx af Weißes protestantiske digt og dets latinske forlæg (begge gengivet hos Malling 1960-1978, bd. 3, s. 287 ff.). Den katolske konnotation er ikke et problem i *Glemmebogen* der lægger op til isolerede læsninger af digtene. I skuespillet

derimod er det vanskeligt at forestille sig den protestantiske feltpræst tage visen i sin mund; rent bortset fra at han i den aktuelle scene (som i det meste af stykket) optræder inkognito af frygt for de katolske styrker, og bortset fra at der naturligvis ville være en betydelig verfremdungseffekt i at lade ham fremsætte en katolskklingende vise. Teknisk ville det være vanskeligt at fremføre en vise på gammeldansk. Det skal også bemærkes at den verfremdungseffekt der ligger i titlen, er skjult for publikum i en regibemærkning.

Malinovskis arkaisering er altså for god, resultatet for middelalderligt. Det er formentlig grunden til at den endelige version i skuespiloversættelsen er ændret. Flere af ændringerne er antydet i citatet ovenfor: Sammenskrivning af komposita er gennemført, den ortografiske variation er normaliseret, og af gamle former noteres kun *hannem* passim (for *hanum* 1962), *Konningen* 2.4 og *Slawen* 3.2. Bevaret er også bøjningsformen *Herodem* 2.4, og de passive præteritumsformer *oplodes* 8.4 og *tillavdes* 10.4 er klart markerede i moderne dansk. De påfaldende fælleskønsformer er derimod ændret: *sit kors*, *sit anlede* (men ikke det etymologisk korrekte *den sted* 4.3). Den nævnte efterstilling af adjektivet *biesk* 7.4 er ændret til *Eddike* og *besk galle*. Hvad ordforrådet angår, er arkaismerne *Årle*, *møde*, *jernspiger*, *time*, og *anlede* bevaret, mens *øffuerhedh* er moderniseret til *øvrighed*, *vort* til *blev*, *gensten* til *Straks*, *myrk* til *Mørke* og *Hwæden* til *Deraf*. På samme måde er *so kranckæ siøn* 6.3 blevet til *så grumt et syn*. Rettelsen *Ther* 8.1 > *Da* antyder at *ther* har fungeret som tidsadverbium, en tydeligt arkaisk brug. I det hele er det de mest markante arkaismer der er ændret.

På flere punkter – navnlig i digtets anden halvdel – adskiller skuespilversionen sig gennemgribende fra den gammeldanske. Strofe 9 er helt omkalfatret:

Da hat man zur Vesperzeit
 Der Schechr Bein zerbrochen
 Ward Jesus in seine Seit
 Mit eim Speer gestochen (Brecht 1989, s. 41)

Vesper tidh vort bienæ brwth
 pa røffuernæ bade
 ihesu sidhe meth hwast spyuth
 stungen oc op laden (Malinovski 1962, s. 53)

Røverne ved vespertid
 Benene de brøde
 Jesum stak de med et spyd
 I hans venstre side (Brecht 1961, s. 48)

I overensstemmelse med Brechts version nedtones den meget fysiske fremstilling af Jesu pinsler her. Ændringen i moderne retning er altså også en indholdsmæssig modernisering – bort fra den senmiddelalderlige svælgen i sanselighed.

Det må konkluderes at Malinovski med sin nedtoning af de ortografiske afvigelser, med det delvist moderniserede ordvalg og med en indholdsmæssig tilpasning har givet digtet en gammeldags tone, der ikke som den gammeldanske version utvetydigt signalerer middelalder. En lignende gammeldags tone findes i andre sange i stykket.

Fra et nutidigt synspunkt er oversættelser til gammeldansk som Harders og Malinovskis interessante fordi de viser at gammeldansk kan fungere som sprogligt register, det vil sige at det ortografisk afvigende ligger inden for det for en moderne læser forståelige.⁴⁰ Det er en væsentlig pointe i forhold til diskussioner af dagens rigide ortografiske norm der undertrykker variation. Som afvigende register fungerer diakrone varieteter på samme måde som dialektale og talesprogsnære former.

Men det er også i en editionsfilologisk sammenhæng interessant i forhold til adgangen til den egentlige middelalderlige litteratur. Normaliserede tekster, dvs. ortografisk standardiserede udgaver af middelaldertekster, anføres ofte med rette som en læserhjælp. Det indvendes imidlertid også at den egentlige udfordring for forståelsen af gammeldansk ikke ligger i de ortografiske afvigelser (der kræver tilvænnning), men på de syntaktiske og semantiske områder. Malinovskis og Harders øvelser synes at bekræfte denne opfattelse.

Litteratur

- Brecht, Bertolt (1961): *Mutter Courage og hendes børn*. Overs. af Ivan Malinovski. Kbh.
- Brecht, Bertolt (1989): *Mutter Courage und ihre Kinder*, udg. af Klaus-Detlef Müller, i: *Werke. Große kommentierte Berliner und Frankfurter Ausgabe*, bd. 6. Berlin, Weimar og Frankfurt a.M.
- Brecht, Bertolt & Paul Dessau (1949): *7 Lieder zu Mutter Courage und ihre Kinder*. Berlin

40 Jf. Harders pointe om forståelighed: »Det er naturligvis ikke på nogen måde et filologisk korrekt gammeldansk, jeg har konstrueret mig frem til, for det skulle jo også være så nogenlunde forståeligt for den moderne læser« (Krause 2009, s. 64).

- Krause, Lonni (2009): »Al oversættelse er en blodtransfusion« [interview med Thomas Harder], i: Lene Andersen (red.): *Ord til alle sider*, Kbh., s. 55-68
- Kalkar, Otto (1881-1918): *Ordbog til det ældre danske Sprog*, bd. 1-6, Kbh. 1976 [fotografisk optryk med ændringer og tillæg, opr. udg. bd. 1-5: Kbh. 1881-1918]
- Malinovski, Ivan: [Tidesang], ms. i Det Kongelige Bibliotek, Utilg. 822, kps. 18
- Malinovski, Ivan (1962): *Glemmebogen. Femten digtere i dansk gendigtning*. Kbh.
- Malling, Anders (1960-1978): *Dansk Salmehistorie*, bd. 1-8. Kbh.
- Middelalderens danske Bønnebøger* udg. af Karl Martin Nielsen, bd. 1-5. Kbh. 1945-1982
- Müller, Klaus-Detlef (1989): »Kommentar«, i: Brecht 1989, s. 377-409

Simon Skovgaard Boeck

Anmeldelser

Birgitte Possing: Ind i biografien. Gyldendal, København 2015. 302 sider, 299,95 kr. (vejl.). ISBN: 978 87 021 7118 1.

Birgitte Possing, hvis fag er historie og antropologi, disputerede i 1992 på en biografi om Natalie Zahle, og i 2007 udsendte hun *Uden omsvøb. Portræt af Bodil Koch*. Bogen om Bodil Koch er menneskeligt indtrængende, politisk oplysende, varieret skrevet og desuden meget smukt udstyret. Det var oplagt, at Possing, som også har publiceret teoretiske artikler om biografi og gennem dem vundet sig et navn internationalt, skulle udarbejde en bog om det at biografere. Under titlen *Ind i biografien* har hun, med stærk betoning af biografieringens store vanskelighed, udsendt en sådan bog. Dennes form og indhold, grænser og bæredygtighed skal bedømmes i det følgende.

Under overskriften »A Cheap Edition of a Great Man« anmeldte Oscar Wilde i 1887 en trivial biografi over maleren og poeten Rossetti. Wilde begynder med disse ord:

Formerly we used to canonise our great men; nowadays we vulgarise them. The vulgarisation of Rossetti has been going on for some time past with really remarkable success [diverse platte mindeskrifter anføres som bevis].

Den biograferede var stor, alt for stor for den biograferende. Den pointe har Birgitte Possing imidlertid misforstået (og desuden fejlciteret). I den hensigt at opstille en vis teori for den såkaldte »skurkografi«, helgenbiografierens modpol, skriver hun:

For over 100 år siden sagde den kontroversielle irske forfatter Oscar Wilde: »Formerly, we used to canonize our heroes. Today, we vulgarize them.« Det gælder stadig.

Da Wildes ord ikke vedrører Possings emne: onde skurke, men derimod høje åndspersoner, er det umuligt at sige, om Possing har ret i, at Wildes karakteristik »stadig gælder«. For det er noget ganske andet, han karakteriserer. Sagt på anden vis: Den stakkels mand, Wilde anmelder, havde skam til hensigt at hædre Rossetti,

men kom, som barn af en ifølge Wilde dum og billig tidsalder, til at vulgarisere ham. Men Possing tror, at Wilde bruger ordet om den bevidste nedgøring, om fremstillingen af den biograferede som skurk. Og bogen igennem anvender hun, med eller uden henvisning til Wilde, dette 180 grader misforståede 'vulgarisere' (s. 91, 95, 211; s. 220 korrigeres Wilde, vel at mærke den misforståede Wilde).

Her tales og tænkes altså henkastet. For det andet fejlciteres der. For det tredje skrives her flovser: »For over 100 år siden sagde den kontroversielle irske forfatter Oscar Wilde«. Disse fade præsentationer træffes overalt i *Ind i biografien*, hvis sprog i det hele taget er gråt og monotont, hvis udsagn jævnlige går i sort (se fx den første lange periode på s. 211), og hvis syntaks gerne slår sludder (se fx værkets anden linje: »Biografiernes historie er så lang som verdens ældste erhverv«). Her er en possingsk tribut til den anskuelige skrivekunst (s. 90):

Arketyperne giver nogle redskaber til at forstå den konkrete biografi, som forfatteren er ved at udarbejde, og læseren sidder med i hånden.

Overordentlig mange steder i *Ind i biografien* henviser Possing til sine egne biografier, *Zahle* og *Koch*, som mønstre. Og polemikken om hendes *Zahle* tilkender hun paradigmatiske status, s. 23 med denne særegne formulering: »Debatten om *Zahle*-biografien blev et ikon«.

Apropos præsentationerne, hvad mener man da om dette stykke kritisk medaljonkunst: »Boccaccio, der er kendt for sit store værk *Decameron*«. Eller dette: »den verdenskendte komponist Carl Nielsen«. Eller dette aldeles meningsløse: »Henry James' litterære betydning kan ikke underkendes«. Eller dette: »matematikeren, filosofen og den sociale kritiker Bertrand Russell« – her endda med en anglicisme: 'social critic' på engelsk, 'samfundskritiker' på dansk, »social kritiker« på Denglish.

Hvad jeg lige før kaldte flovser, vil andre bedømme anderledes; det kan jo ses som venlig formidling. Men venligt og imødekommende formidles der ikke i en passage som den om et øjeblik anførte, der synes at henvende sig til de få, der ved, at *prósopon* på græsk kan betyde 'person' (s. 108). Som forklaring på en af de 8 såkaldte »arketyper« – de 8 grundtyper for biografier, som Possing opstiller – skriver hun:

Prosopografien. Også den kollektive biografi, af nogle kaldet prosopografien, er en arketype for sig. Som navnet antyder, omfatter den biografier af flere personer af samme slags eller tilhørende samme sociale kategori.

»Som navnet antyder«... Ja, navnet betyder 'personskildring'. Men det kollektive ligger ikke i navnet; det er en betydning, som historikerne har vedtaget at tildele

termen prosopografi. Så både sagligt og som formidling er Possings præsentation af denne ottende arketype mindre heldig.

I 1971 udsendte den britisk-amerikanske socialhistoriker Lawrence Stone artiklen (afhandlingen) »Prosopography«, lige udmærket ved tankens rigdom og ved stilens noblesse. Om dette skrifs forfatter læser vi hos Possing, at han

gjorde begrebet prosopografi til et redskab for humanistiske forskere. I artiklen forudså Stone, at prosopografien fik stor betydning for socialhistorikere fremover; det fik han ikke ret i.

Nej, Stones afhandling gjorde ikke prosopografien til et redskab for humanistiske forskere; det havde den allerede været i mere end halvtreds år. Og han beskriver den ikke som noget kommende, men registrerer tværtimod, at den nu er blevet voksen; den prosopografiske fremgangsmåde har fejret triumfer i alt fald siden 1920'erne, viser han. Possing anfører prosopografi som biografens 8. arketype; men Stone, som hun trækker på, betragter slet ikke prosopografi som biografi, men som historie. Prosopografi, det er for eksempel, når man studerer den amerikanske forfatning ved at gå bag om de flotte, berømte ord og med lup analyserer de økonomiske og klasse-mæssige interesser, som antages »i grunden« at have drevet *the Founding Fathers*. Det biografiske er et middel, *an explanatory tool*; og der fokuseres stærkt, ofte med en dosis kynisme, på de historiske aktørers egeninteresse, blotlagt gennem studiet af deres mere udvendige, kvantificerbare livsforhold.

Birgitte Possing henviser (s. 199) blandt sine inspiratorer også til disse to: Leon Edel og Nigel Hamilton. Edel, som allerede debuterede i 1950'erne, er uomgængelig, og hans værker har længe været brugt af danske biografiforskere. Nigel Hamiltons *Biography: A Brief History* (2007) vender vi tilbage til.

Possings bog er opdelt i tre afdelinger: I Hvad er biografi? II Seks forskellige biografier. III Positioner og principper, kritik og etik. Afdeling I slutter med afsnittet »Biografiernes arketyper«, som så skal danne grundlag for den vurdering af seks forskellige biografier, der fylder afdeling II (jf. s. 111). Afsnittet om arketyperne må altså betragtes som bærende. De otte arketyper, der opstilles, er: Spejlbiografien, Hagiografien, Personlighedsportrættet, Den fortolkende biografi, Prismebiografien, Liv-værk-tid-biografien, Den polyfone biografi, Prosopografien.

Possing erklærer om det, som rummes i hendes bog (s. 10, jf. s. 190): »Det har ikke tidligere været afdækket i Danmark«.

Om en række biografianmeldere – vi taler om sådanne mandlige klodrianer og kludermikler som Hans Hertel, Steffen Heiberg, Jens Kistrup og Poul Behrendt – hører vi (s. 129): »Ingen vidste, hvad de diskuterede«. Meningen er: Ingen af disse kritikere. – Om arketyperne som »symboler og analytiske kategorier« erklærer

forfatteren, at nok er de uhåndgribelige (s. 110): »Men arketyperne er nyttige at forstå og gode at bruge«. I alt fald ikke som Possing fremlægger dem. Ikke kun i 8. arketype hersker der konfusion (som sagt); men hele »systemet« er vagt:

Hvad betyder overhovedet begrebet 'arketype'? Hvordan kan en arketype være ny? Som nye arketyper lanceres ikke færre end de fem sidste: Lytton Stracheys »fortolkende biografi« anno 1918 plus de fire, som den »affødte« (s. 103). Men i optakten til afsnittet fik arketyper tillagt »en forestilling om noget symbolsk evigt gyldigt«, og det blev sagt om dem, at de »går igen gennem mere end to tusinde års historie«. Ergo: Historikeren taler uklart om sit emnes historie. Og hvilken mening giver det at lade »den fortolkende biografi« være én ud af otte, når man bogen igennem definerer al biografi som »fortælling om og fortolkning af et liv«? Hvorfor præsenteres de 8 typer (undskyld: arketyper) i netop denne rækkefølge? Hvad er, med andre ord, den logiske relation dem imellem? En passus som denne er typisk, i såvel tankekraft som sprogbehandling (s. 90):

Men hver generation har sin måde at forstå feltet på, og i dag er det både nyt og nyttigt at forstå biografiernes arketyper og gennem dem få et overblik over det enorme felt, som genren udgør i dag.

Eller denne (s. 103; mine udhævninger):

Den fortolkende arketype affødte flere arketyper, som man *på en måde* blot kunne kategorisere under den overordnede arketype. *På den anden side* kan de også udskilles for sig selv, fordi de gennem det tyvende århundrede *næsten* blev matrixer for forståelse af særlige typer af biografier med *nogle symboler*, der er let genkendelige.

Sikke et analyseredskab! Mangler man et sådant, kan der henvises til den stringente, nysgerrige, beskedne (men ikke velskrevne) *Livet fortalt – litteraturhistoriske og faghistoriske biografier i 1990'erne* af Anne Birgitte Richard og Bernard Eric Jensen (1999). Her tages i øvrigt både Johnny Kondrups og Keld Zeruneiths forskning i den litterære biografi alvorligt. I Possings bog frister litteraturen og det litterære derimod en randeksistens. Det samme gør, som vi har set og skal se, den filosofiske og psykologiske dimension i biografierne.

Den, der vil ind i biografien, kan også læse Søren Mørchs vægtige efterskrift »En slags varedeklaration« til *25 statsministre* (3. udg. 2004). Efterskriften er sval, men *25 statsministre* er hed, en bog lige så lokkende *waspish* som det værk om 12 præsidenter: *American Caesars* (2010), som førnævnte Nigel Hamilton designede over Svetóns kejserbiografier.

Livet fortalt lige netop nævnes af Birgitte Possing; Søren Mørch derimod ikke. Derved deler Mørch skæbne med Ludvig Holberg, en anden kendt biografiskriver.

Lad mig sige lidt mere om det filosofiske og psykologiske. Ønsker man et humant modspil til den possingske opsplnitning af biografierne i spejlende, portrætterende, fortolkende etc., kan man lytte til Plutark (46-120), som har lært – eller i alt fald prøvet at lære – Europa at skrive biografier. I fortalen til »Æmilius Paulus og Timoleon« afslører Plutark (som jeg her oversætter), at han oprindelig skrev biografier for andres skyld; »men efterhånden gør jeg det mere og mere for min egen skyld også«,

idet jeg bruger biografens beretning som et spejl og efter evne stræber efter at forskønne og afstemme mit liv efter de biograferedes fortrin. Denne proces har faktisk en slående lighed med et bofællesskab og samliv: Efter tur hilser jeg hver enkelt af de biograferede velkommen som min gæst og tager ham i øjesyn for at se, »hvor stor han var og hvordan«, og ud af hans handlinger vælger jeg, hvad der er smukkeste og bedst til at gøre mig klog på mig selv. Findes der mon en glæde, der er større og mere effektiv til at korrigere ens karakter?

Kritik og korrektion, javel; men uden beundring, skønhed og glæde går det ikke fremad (som han siger). – Talemåder og håndbogsskabeloner blokerer vejen til Plutark, også hos Possing. Fra første til sidste afdeling af hendes bog gentages denne kliché: »fra den etisk-humanistiske biografi i antikken til den empirisk-afslørende biografi i dag«. Altså: opbyggelig versus afslørende, moral versus psykologi. Man kunne også læse manden selv! Det gør Possings forbillede Nigel Hamilton, som i sin ovenfor nævnte *Biography* fremstiller biografens forskellige storhedstider – antikken, renæssancen, oplysningstiden osv. – med substans. Her er stimulerende biografihistorie. Desuden undersøger Hamilton det, han kalder biografens *cross-media expansion*. For hvis man definerer biografi som »real-life depiction«, er det indlysende, at den her i optakten til det 3. årtusinde også foregår i andre medier end bogens; og det (selv)biograferende maleri kender vi fra alle tider. Hamilton inddrager naturligvis selvbiografien, som Possing lukker ude med et magtsprog (se nedenfor).

Sin parallelbiografi om Alexander den Store og Julius Cæsar begynder Plutark med at bede om læserens forståelse for, at han i disse tos tilfælde ikke kan finde plads til alle deres mange berømte bedrifter. Og selv om han kunne, så ville han slet ikke. Det er nemlig ikke det, en biografi, et levned, et liv – på græsk: *bios* – går ud på. Biografiens formål og biografistens fremgangsmåde forklares således:

Det er ikke historie, jeg skriver, men biografier; og det er ikke i de mest spektakulære handlinger, et menneskes fortrin eller fejl fuldtud lægges for dagen. En kort og knap ting – et ord, en spøgefuldhed – afslører ofte karakter bedre end kampe med titusinder af faldne, enorme slagordener og belejringer af store stæder. Så ligesom en maler baserer portrætligheden på ansigtet og dragene omkring øjnene, hvor karakteren åbenbarer sig, og kun gør meget lidt ud af resten af kroppen, må jeg have lov til fortrinsvis at føle mig ind i sjælens symptomer for så ved hjælp af disse symptomer at udforme hver enkelts biografi. Drabeligheder og feltslag overlader jeg til andre.

En biografi er et karakterportræt, udarbejdet af en psykologisk detektiv med speciale i »afsløring«, med Plutarks ord. Biografisten skal have sans for det *egentlig* store, han skal, med Holbergs ord, have »Skionsomhed«. I biografien råder en anden proportionssans end i historieværket, ja, en modsat. Sådan lyder loven for dens kunst. I denne ånd skrev Holberg biografier.

At der fremdeles er livskraft i Plutarks metode med dobbeltbiografier, parallelle liv, ses i den af Hans Kirchhoff redigerede *Sådan valgte de. Syv dobbeltportrætter fra besættelsens tid* (2008). Redaktøren har selv skrevet om Erik Scavenius og Werner Best og desuden, i sin indledning, en mønstergyldig side om Plutarks værk.

Vel betoner Possing da Plutarks betydning; men intet viser, at hun har haft hans biografier i hånden. Bogen udstyrer denne græker med romerske navne og kalder ham »Gaius Svetonius Plutarch« (de to gale navne er overført fra hans kollega, kejserbiografen Svetón), og Possing erklærer minsandten, at han ikke er oversat til dansk (det er han blevet gennem århundreder), og at vi »ikke kender kilderne«, så vi kan tjekke Plutarks historiske gehalt.

Om de græske historikere tales der på s. 83. Possing nævner »den græske historiker Thukydid (omkring 460-400 f. Kr.)« og »den lidt yngre historieskriver Herodot fra Halikarnassos (ca. 484-425 f. Kr.)«, om hvem vi tillige hører, at han kaldes Historieskrivningens Fader (og at han, hvad angår nøgtern fordomsfrihed, er Possings forgænger, s. 222 f.). Men er det nu ikke sært, at faderen er den yngste af de to? Det er han heller ikke. Men måske har Possing oversat, at når vi befinder os før Kristus, ligger 484 forud for 460.

Af sjusk rummer *Ind i biografien* for meget. Niels Kaj Jerne levede, læser vi, 1991-94 – et »kort løb«, med salmistens ord. For Carlyle var den afgørende drivkraft »menneskets tilbedelse af helte [»that the man worships Heroes«] – men med det af Possing interpolerede 'the' betyder det, at 'manden' gør det. Carlyles værk citeres for resten med to fejl i titlen. Hvad betyder det monstro, når der tales

om »konfessionelle personligheder« (s. 72)? Eller når det siges, at Einar Gerhardsen »var Norges længst siddende statsminister i tyve år«? Side 253 tales der om ærindet »med den tiltænkte biografi« – meningen er 'påtænkte'. Side 96 tales der om »enøjet og entydigt tendentielt« dokumentation – meningen er 'tendentios'. Og så fremdeles.

Under arbejdet med *Ind i biografien* blev Possing assisteret af mange, heriblandt Gyldendals direktør Johannes Riis, og subventioneret fra høje steder blev hun også. Herom i hendes afsnit »Tak«.

Midt i nogle udviklinger om subjekt og objekt, ven og fjende, som kun én kan tænkes at tillægge nyhedens interesse, og som derfor kan forekomme en smule langstrakte, sker der pludselig noget på side 218. Dr. Johnson siger dér om biografiskriverens forhold til den biograferede, at han *wishes either to exalt or to aggravate his infamy*, altså: han ønsker enten at ophøje eller at forværre hans vanære. »Ophøje hans vanære« – en fantastisk idé. Man slår stedet op. Desværre: Den ene doktor har fejlciteret den anden. Ordene *his praise* er faldet ud efter *exalt*.

Det må i det hele taget frarådes at forlade sig på Possings citationer, af hvilke der er mange. Lytton Strachey, hvis værk Possing jo sætter så højt, udtalte om sine victorianere, at de besad en charme, som »vore tipoldebørn« – altså en fjern, fjern fremtid – ville opdage. Possing »oversætter« ham; men det, han skrev, var, at victorianerne havde »a baroque charm about them which will be discovered by our great-great-grandchildren.« Possing: »[...] som vores børnebørn vil opdage igen«. Ved dels at stryge »great-great«, dels at interpolere »igen« har hun virkelig tømt Stracheys dictum for mening.

Til afslutning vil jeg sige lidt om eksklusion og konstruktion i Possings bog. Forfatteren Sue Monk Kidd skriver et sted i romanen *The Invention of Wings* (2014):

History is not just facts and events. History is also a pain in the heart and we repeat history until we are able to make another's pain in the heart our own.

Af disse ord bringer Possing i sin bogs finale en oversættelse (vist nok forkert, men jeg er ikke helt sikker på, hvad ordene vil sige), med en oplysning om, at Kidd har udtalt dem i et interview om sin bog. Ordene står nu i bogen selv. Men kunne vi ikke få at høre, hvordan Possing forstår dem – forstår dét i dem, som ikke er selvindlysende? Nej, det kan vi ikke, for Possing lader sig ikke standse, hvad der paradoksalt nok betyder, at hendes bog står stille. Fremdrift savnes, eftertankens og interpretationens opdrift. Vi beværges med selvfølgeligheder om »etisk pligt« og »etisk ansvar«. Og hvad Possing s. 243 udtaler om »[s]it eget hovedstandpunkt«, får ingen op af stolen.

Da Bodil Kochs datter i Possings *Uden omsvøb* havde læst en fremstilling af sine forældres ulige ægteskab, der bl.a. bygger på udsagn fra Anna Sophie Seidelin, kontaktede hun Possing med den indvending, at A.S. Seidelin sandelig ikke var noget sandhedsvidne. Men den kritik afviste Possing nemt, læser vi nu. Hun sagde (hvis det må være mig tilladt at lægge hende noget af hendes eget oftere formulerede tankegods i munden): Her er ikke noget at komme efter. Min biografi af din mor er polyfon, at du ved det. Du har nok ikke læst din Bourdieu og hørt om den postmoderne individkrise. I dag tror vi ikke på *le sujet unitaire*, det enhedslige subjekt, og ikke på »kernesandheder« om mennesker; så noget så essentialistisk som sandhedsvidner opererer vi ikke med i dag. Farvel, Dorte, kom godt hjem.

Helt så enkel er sagen nu ikke; se i *Uden omsvøb*, hvordan et udsagn fra Seidelin på s. 68 bliver til et »selv om vi nu ved« på s. 73 (min udhævning).

Når Birgitte Possing roser, har hun en tendens til at overrose og således nærmest beskæmme den rostes nøgternhed (fx Jens Chr. Manniches). Men jeg synes, et afsnit som det, hvori Kristian Hvidts biografi af Lis Jacobsen (2011) bedømmes, er vellykket, ikke fordi jeg fuldt ud deler Possings negative bedømmelse af bogen, men fordi tanke og tale for en gangs skyld har åbnet sig. Arkivarens viden betrygger, feministens ildhu smitter.

I et afsnit som det nævnte nærmer vi os så småt niveauet i de minutiøse, på produktiv vis mekaniske nærlæsninger af biografier, som kan beundres i den ovenfor nævnte *Livet fortalt*. Efter at have studeret dette værk *kender* man Kristof Glammans *Bryggeren* (1990); Possings disputats om Natalie Zahle (1992) har man set dissekeret; og nu kan man sætte den dybe forskel mellem Karen Sybergs og Jens Andersens Tove Ditlevsen-biografier (begge fra 1997) på begreb. I digterbiografier som de to sidstnævnte bliver forholdet mellem biografi og selvbiografi påtrængende; biografien bygger jo i betydeligt omfang på digterens mere eller mindre selvbiografiske værker. I *Livet fortalt* tematiseres dette indgående (»den autobiografisk invaderede biografi« tales der et sted om), hvorimod Possing nægter at tage selvbiografien og dens problemer op. Dette »klares« i note nr. 17.

Noget af det bedste i *Ind i biografien* vedrørende biografier og deres læserappel står at læse i en udtalelse fra forlaget Rosinante til Jens Chr. Manniche (citeret s. 182). Men nej, udtalelsen affærdiges som »konventionel« af Possing.

Historiker Possings behandling af sit emnes historie forekommer i flere henseender vilkårlig: Her ekskluderes, og her konstrueres. Kunstnerisk målbevidste, stadig fængslende danske biografier fra 1960'erne og 1970'erne – Aage Henriksens skoledannende *Den rejsende*, Jørgen Elbeks *Johannes V. Jensen*, Thorkild Hansens og Henrik Stangerups biografier, Ebbe Kløvedal Reichs *Frederik* og en række andre – lades uomtalt. Possings biografihistorie begynder nemlig ret beset (ikke overalt og konsekvent, men netop ret beset og i grunden) med den

såkaldte *biographical turn* i 1980'erne. Så vidt eksklusionen. Meget kunne, som just antydet, nuanceres i forbindelse med denne »biografiske vending« i de tidlige firser. Men hvis biografien blomstrede så selvikkert op for tredive år siden, har den jo nu vist sit værd i hele tre årtier, hvilket karambolerer med Possings konstruktion: at den stadig skulle være »en ringeagtet genre«, »foragtet af mange«. Kort sagt: *Ind i biografien* postulerer forsvar for en genre, der ikke længere har forsvar behov, ligesom den tror sig moderne ved at bekende sig til postmodernismens og poststrukturalismens syn på subjektet som fragmenteret. Vi sættes tyve år tilbage. – Dér bliver Nigel Hamilton ikke stående; se hans kapitel 8 »Death of the Author« (denne Roland Barthes-visdom og alt, hvad deraf følger, køber Hamilton ikke).

Danmark er, ser vi her, en ren provins, hvad biografier anbelanger, og dét både i teori og praksis (25 f., mine udhævninger):

[...] at danske historikere som for eksempel Leo Tandrup i 1980'erne havde ladet sig inspirere af *fædrelandets litteratur* som Johnny Kondrup og Keld Zeruneith, der i henholdsvis *Livsværker* (1986) og *Livsformer* (1988) havde *dvælet ved* de biografiske udfordringer. [...] *Den flittige litterat Jens Andersen* udgav flere historiske biografier.

To nedladende udsagn. Og hvorfor kalde Jens Andersens biografier historiske? Han skriver jo primært forfatterbiografier: Thit Jensen, Tove Ditlevsen, H.C. Andersen, Tom Kristensen, Astrid Lindgren osv. Og Jens Andersen skriver bedre end nogen her i lokalet.

Ovenfor henviste jeg til *Livet fortalt*, Søren Mørchs efterskrift og Hamiltons *Biography* som tre – indbyrdes dybt forskellige – vejledninger i det biografiske. Men jeg havde Kondrups *Livsværker. Studier i dansk litterær biografi* i baghånden. Her lærer man bl.a., at den epokegørende indsats, som den angelsaksiske forskning – og derfor også Possing – tillægger Lytton Stracheys store biografier, lang tid før Strachey var ydet af Georg Brandes og Vilhelm Andersen. Går det an at tilføje, at Lytton Stracheys *Queen Victoria and Her Age* (1921) er både konventionel og klodset, holdt op imod Georg Brandes' *Søren Kierkegaard* (1877)?

Brandes' og Vilhelm Andersens biografier lades, ligesom alle de senere, som jeg kort anførte ovenfor, uomtalt af Possing, som bl.a. derfor kan mene, at der nu, siden 1990'erne, skrives biografier »med stærkere kræfter end nogen sinde« (s. 22). Et selvgratulerende synspunkt.

På Wikipedia kan man læse, at *Ind i biografien* er under oversættelse til engelsk.

Bente Rosenbeck: Har videnskaben køn? Kvinder i forskning. Museum Tusulanums Forlag, København 2014. 275 sider, 248 kr. (vejl.). ISBN: 978 87 635 3842 8.

Titeln på Bente Rosenbecks bok *Har videnskaben køn? Kvinder i forskning* antyder studiens dubbla syfte. Rosenbeck vill dels undersöka vetenskapens förhållande till kön, dels skriva om kvinnornas plats i forskning och vetenskap med ett historiskt perspektiv. Det är således ett brett fält hon tar för sig men Rosenbeck har varit verksam som historiker och genusforskare under många år och har därmed den översikt som krävs för att ta sig an uppgiften att på tvåhundraftio sidor teckna bilden av både den historiska bakgrunden och de framtida möjligheter hon ser för att stärka kvinnors ställning i akademien och förändra förståelsen av vetenskapen.

Studien är kronologiskt upplagd och inleds med kvinnornas bidrag till vetenskapen med särskilt fokus på danska kvinnor under 1600- och 1700-talet. I Danmark fick kvinnorna tillträde till universiteten 1875 och kapitel två beskriver några av de kvinnliga pionjärstudenterna. I kapitel tre och fyra går Rosenbeck närmare in på hur kön representerats i vetenskapen och konflikten mellan vetenskaplighet och kvinnlighet. De återstående kapitlen behandlar tiden efter 1970. I kapitel fem ges en översikt av de teoretiska och särskilt vetenskapsteoretiska positioner som haft ett genomslag under de senaste trettio åren inom genusforskningen. Det följande kapitlet tar upp de feministiska vetenskapskritiska bidragen som granskat begrepp som vetande, objektivitet och subjektivitet. En avgörande fråga är om kvinnornas närvaro i akademien och den feministiska vetenskapskritiken förändrat vetenskapen. De avslutande kapitlen beskriver jämställdhets- och forskningspolitiska åtgärder och Rosenbeck blickar framåt och söker ge svar på vad som krävs för att ytterligare integrera kvinnor i akademien och även förändra vetenskapliga paradigmen.

Genomgående i boken är att Rosenbeck vill beskriva det motstånd kvinnor mött i akademien men också visa hur de integrerats i vetenskapen. Hon frågar sig varför män velat hålla kvinnor utanför vetenskap och forskning och hur den manliga dominansen kunnat upprätthållas under så många år. Är det något i vetenskapen som främjar manlig dominans och hur har vetenskapen förändrats när ett stort antal kvinnor verkar i akademien? Frågorna är, konstaterar Rosenbeck, inspirerade av den amerikanska idéhistorikern Londa Schiebingers bok *Has Feminism Changed Science?* (2001). Schiebinger återkommer i det avslutande kapitlet och framstår som en forskare vars synsätt Rosenbeck delar.

Danska kvinnor fick, som nämnts, rätt att studera vid universitet 1875. Integrationen i akademien tog dock tid, något som tydliggörs i en av Rosenbecks rubriker: »Det tager 100 år for en kvinde at blive professor«. Motståndet mot kvinnorna urskiljs på flera nivåer: först var det svårt att överhuvudtaget komma in på en

utbildning, därefter kom svårigheterna att bli accepterad som forskare och när utbildningen avslutats var möjligheterna begränsade att få arbete där utbildningen var relevant. Det krävdes således en stor portion av målmedvetenhet och förvisning om att kvinnor hade samma rättigheter som män. Rosenbeck levandegör några av de danska pionjärerna, som den första universitetsutbildade kvinnan, Nielsine Nielsen. Hon hade inspirerats av amerikanska kvinnor som studerade medicin och bestämt sig för att det skulle hon också göra. Rosenbeck återger ett citat ur Nielsens självbiografi där hon beskriver sin starka känsla och övertygelse om att hon skulle bli läkare och hur hon började söka kontakter ned utländska kvinnliga läkare. En av dem gav henne råd om hur hon skulle gå tillväga för att komma in på universitetet. Kvinnliga nätverk omtalas ofta i Rosenbecks framställning som ett viktigt stöd för kvinnorna i akademien. 1885 hade Nielsine Nielsen slutfört sin läkarutbildning och nu började svårigheterna att etablera sig i yrkeslivet. Överläkaren vid Kommunehospitalet lämnade in sin avskedsansökan när Nielsen antogs som kandidat och Danmarks ledande gynekolog, Frantz Howitz, presenterade henne som »Fröken Halv-Doktor«. Men Nielsine Nielsen fick också stöd från flera håll, främst från kvinnliga nätverk. Att kunna disputerat och bli forskare låg dock inte inom räckhåll för henne utan hon blev specialist inom området könssjukdomar.

Den första kvinna som disputerade i Danmark var historikern Anna Hude 1892. Medicin och historia var ämnen som många av de första kvinnliga studenterna valde. Av de 379 kvinnor som tog ämbetsexamen i perioden 1875 till 1925 var 38 % medicinare medan 40 % kom från den filosofiska fakulteten som inkluderade både humanister och naturvetare. I perioden mellan 1925 och 1975 utbildades 57 kvinnliga historiker varav 4 fick anställning i vetenskapliga arkiv eller museer. Men bara en kvinnlig historiker avlade doktorsexamen under den här perioden, Astrid Friis, 1927. Rosenbeck betonar att även om kvinnor kom in vid universitetet tog det lång tid innan de lyckades etablera sig inom akademien. Den första generationen kvinnliga akademiker stoppades av lagar och förordningar medan de som kom senare främst hindrades av manssamhällets traditionella hållningar där vetenskap inte sågs som lämpat för kvinnor.

Hur såg utvecklingen i Danmark ut jämfört med övriga nordiska länder? Likheterna är påfallande men i Finland, där kvinnorna fick rösträtt 1906, utgjorde kvinnorna en tredjedel av alla studerande på 1920-talet, ett antal som Danmark och Norge uppnådde först på 1960-talet. De sistnämnda länderna hade även lägst antal disputerade kvinnor jämfört med Sverige och Finland där det på 50- och 60-talen började bli mer vanligt att kvinnor disputerade. Det låga antalet disputerade kvinnor i Danmark innebar att det fanns få kompetenta kvinnor att rekrytera när universitetet expanderade under 1970-talet. Danmark kom därför att halka efter övriga nordiska länder.

Rosenbeck jämför med Norge som hon menar fört en aktiv jämställdhetspolitik som först under de senaste åren kommit upp på politikernas agenda i Danmark.

Bente Rosenbeck tecknar historien för kvinnors inträde i akademien och det är intressant att ta del av kvinnornas vägar. På samma sätt väljer hon att skildra hur vetenskapen formas som kultur. Det är en genomgång av vetenskapshistoria som är väl känd men framställningen är koncis och lyfter fram avgörande aspekter som att kvinnan genom att bli naturaliserad fick sin plats i samhället som det konstanta och oföränderliga, medan mannen förbands med kultur, samhällelig omvandling och utveckling. Genom att representera det privata kom kvinnan i motsatsställning till vetenskapen som inriktades på individer och relationer i den offentliga sfären. Uppdelningen i privat och offentligt medförde såväl att kvinnan inte ansågs lämpad för vetenskaplig verksamhet som att områden som kropp, sexualitet och reproduktion inte historiserades utan överlämnades till naturvetenskapen. Som Rosenbeck skriver blev kroppens funktioner och kvinnors liv betraktade som något stabilt och oföränderligt, bestämda av naturlagar och därför ett område för naturvetenskapen. Men 'kvinnlighetens gåta' var uppenbarligen så angeläget att lösa att även manliga forskare från andra discipliner gav sig in på området. Bente Rosenbeck ger exempel på några danska vetenskapsmän som, med anledning av förslaget om ny äktenskapslagstiftning 1919, gav vetenskaplig tyngd åt argument mot en ny lagstiftning. Professorn i juridik, Fredrik Vinding Kruse, efterlyste statistisk, rättspraxis och läkarvetenskap, men utgick, som Rosenberg visar, mest från sina egna erfarenheter av att kvinnor framförallt strävade efter att bli gifta och inte brydde sig om ekonomiska rättigheter. Framförallt menade han att det inte var ändamålsenligt med en lagstiftning som så helt gick emot de naturgivna skillnaderna mellan könen. Som Rosenbeck noterar är det en smula märkligt att Vinding Kruse för fram sina egna erfarenheter som vetenskap. Men det pekar mot något annat som hon observerar, nämligen att intresset att definiera kvinnan främst handlar om männen och manlig dominans. Rosenbeck anknuter till Virginia Woolf som menade att män ofta tycktes skriva i vrede när de avhandlade kvinnor och att de använde kvinnan som en spegelbild för att framhäva sin egen överlägsenhet och därmed legitimera manlig makt. Att frågor om maktförhållanden mellan könen inte sällan möter ett starkt känslomässigt motstånd hör enligt min mening samman med att de hotar dem som innehar makt, oftast män. Motståndet har bidragit till att universiteten även idag, som Rosenbeck noterar, är ett rum för en manlig elitkultur.

Inte förrän på 1960- och 70-talet uppstod en motdiskurs. Många kvinnor hade börjat studera vid universiteten och frånvaron av kvinnoaspekter i studierna ifrågasattes. I början av 1980-talet inrättades de första centra för kvinnoforskning som följdes av särskilda tjänster för kvinnoforskning. Danmark var då ett föregångsland i Norden vilket ändrades under 90-talet. Idag är de flesta centra nedlagda vilket

avviker från situationen i Sverige där regeringen även gjort särskilda excellenssatsningar på några centra för genusforskning. Därmed inte sagt att genusforskningen är integrerad vid universiteten i Sverige men den feministiska vetenskapskritiken kan inte ignoreras. Bente Rosenbeck ägnar ett kapitel åt att beskriva utvecklingen inom den feministiska vetenskapsteorin. Kapitlet utgör en värdefull sammanfattning av utvecklingen från Evelyn Fox Kellers kritik av mansdominansen i vetenskapen till den »materiella vändningen« representerad av forskare som Karen Barad.

Det finns idag således feministisk vetenskapsteori och framstående genusforskning inom många områden. Kvinnor har funnits i akademien i snart 150 år och idag är antalet kvinnor som väljer universitetsstudier högre än antalet män. Detta har dock inte inneburit att kvinnor fullt ut integrerats i universitetet. »Det går af sig selv« är rubriken på ett av kapitlen och ett vanligt argument mot en aktiv jämställdhetspolitik. Men uppenbarligen går det inte av sig själv: statistiken visar att kvinnor försvinner ut ur utbildnings- och forskningssystemet, vilket kommit att betecknas som »the leaking pipeline«. Rosenbeck lyfter i sin genomgång av jämställdhetspolitiska åtgärder fram hur det vid Roskilde Universitet under 90-talet var möjligt att väsentligt höja antalet kvinnliga anställda genom att universitetet hade jämställdhetsplaner som faktiskt implementerades vid universitetet. En aktiv jämställdhetspolitik kan således förändra situationen men Rosenbeck visar att det fram till de senaste åren funnits en ovilja att bedriva en sådan i Danmark. Jämställdhetsfrågan är dock inte längre enbart en nationell angelägenhet. Rosenbeck pekar på EU som satt kön på dagordningen både inom politik och forskning och hon menar att det arbete som nu görs inom EU sätter ökad press på nationellt jämställdhetsarbete.

Den danska jämställdhetspolitiken inom akademien måste gå från att vara reaktiv till proaktiv, menar Rosenbeck. Men fortfarande präglas diskussionen kring jämställdhet vid universiteten av föreställningen om att det finns neutrala kvalitetskriterier som kommer att medföra att det är den bästa som anställs. Fortfarande framställs också kvinnliga forskare som problemet: de är inte tillräckligt motiverade eller har andra förväntningar på arbetslivet än en forskarkarriär kräver, för att nämna några av de exempel Rosenbeck funnit. Det är således många föreställningar som fortfarande lever kvar och som döljer de sociala strukturer som vidmakthåller en manlig dominans vid universiteten. Som Rosenbeck skriver krävs en mer långsiktig och reflekterande jämställdhetspolitik vid universiteten på många nivåer och som är kunskapsbaserad. Den väg Rosenbeck pekar ut kan leda till förändringar men då krävs att jämställdhetsplaner implementeras. Uppnås inte de satta målen ska detta få konsekvenser för verksamheten vilket inte sker idag.

Bente Rosenbeck konstaterar att hon i sin studie inte enbart följt kvinnor som kom in i forskningen och granskat normer om kvinnlighet och vetenskap utan även visat de nya perspektiv som genusforskningen bidragit med och som rör

själva kunskapsbegreppet. Här an knyter Rosenbeck till Londa Schiebinger som menar att det krävs en förändring av förståelsen av kunskap: »we need to solve the knowledge problem«. Avslutningsvis diskuterar Rosenbeck om genusforskningen förändrat vetenskapen. Det är uppenbart att genusforskningen skapat nya utgångspunkter för forskningen som att reproduktion och den privata sfären inte är mindre politiska eller viktiga än produktion och den offentliga sfären. Rosenbeck frågar sig vad som idag är det forskningskritiska och forskningsförändrande projektet och återkommer till Schiebingers bok *Has Feminism Changed Science?* Schiebinger efterlyser ett bredare kunskapsbegrepp, analys av konkreta exempel och större fokus på vetenskapliga texters retorik och vetenskapskulturer. Ett första steg i Danmark menar Rosenbeck vara att integrera genusperspektiv i den obligatoriska undervisningen i vetenskapsteori. Forskare måste också vara inställda på att göra upp med en snäv syn på vetenskap och öppna sig för det omgivande samhället. Ökade tvärvetenskapliga samarbeten kommer att gynna integreringen av genusperspektiv. Diversitet främjar kvalitet konstaterar Rosenbeck till slut och pekar på att det finns behov av modernisering och demokratisering av vetenskapen. Det är lätt att hålla med Bente Rosenbeck även om hennes konklusioner är väl kända och hittills inte lett till de förändringar hon efterlyser.

Som konstaterades i inledningen famnar Bente Rosenbecks studie över breda fält och det krävs hennes gedigna bakgrund för att klara ett sådant projekt och dessutom genomföra det på ett så övertygande sätt. Framställningen är väl disponerad och de olika delarna kompletterar varandra och resonemangen förs hela tiden framåt. Som genusforskare har jag påmint om föregångare och den feministiska vetenskapskritik som utgör förutsättningen för dagens teoridiskussioner. Bente Rosenbecks bok är i sig en del av jämställdhetsarbetet och integreringen av genusperspektiv. Den borde göras till obligatorisk läsning på kurser i vetenskapsteori.

Margaretha Fahlgren

Ole Togeby: Bland blot genrerne – ikke tekstarterne! Om sprog, tekster og samfund. Samfundslitteratur, København 2014. 300 s. inkl. modeloversigter, litteraturliste og et genreleksikon, 298 kr. (vejl.). ISBN: 978 87 593 1483 8.

En anmeldelse er en teksttype. For teksttyper gælder særlige regler som differentierer dem fra hinanden. En anmeldelse, for nu at tage et læseren netop nu nært-

stående eksempel, skal fx indeholde en *varedeklaration*, dvs. en redegørelse for den tekst eller det objekt/værk der anmeldes, og en afsluttende *evaluering*. De to dele er konstituerende for de følger af tekstens funktion: den skal både oplyse og vurdere. Men først nogle baggrundsoplysninger.

Ole Togeby er professor i dansk sprog ved Aarhus Universitet. Han disputerede på det store værk om pragmatisk tekstteori, *PRAXT* (1993), har siden skrevet en grammatik (*Fungerer denne sætning?* (2003)) og har senest arbejdet intenst med skriveundervisning. Centralt står en bestræbelse på at få to dele af danskfaget til at hænge sammen, sige noget til hinanden, frugtbar gøre hinanden, nemlig en funktionel-pragmatisk sprogbeskrivelse og en typologisk-sociohistorisk tekstbeskrivelse. I denne bog kulminerer felttoget for så vidt som han udfolder samspillet i en omfattende og indholdsmættet fremstilling som strækker sig fra det mindste, dvs. morfemerne, til det største, dvs. teksttypen. Fremstillingen er båret af et enormt, i nogle henseender forskerlivslangt, forarbejde som her kun meddeles i form af resultater påvist i en række genkommende eksempeltekster. Bogen er, står der på bagsiden, »henvendt til studerende ved de humanistiske uddannelser på universiteterne, men er på grund af sin alsidighed samtidig orienteret mod alle fag der behandler og arbejder med tekster, samt en ideel grundbog til lærere på ungdomsuddannelser hvor genrer og tekstarter spiller en stadig større rolle – også ved eksaminerne.« Det er en spøjs tekst fordi den begynder med en meget bred målgruppe for så at udvide denne til det hartad uoverskuelige – og så til allersidst trækker det hårdestslående salgsargument: eksamen! Teksten er for så vidt berettiget som bogen meddeler en mængde indsigter om sagprosaetekster som man næsten ikke kan finde andre steder, og under alle omstændigheder ikke kan finde samlet ud over i denne tekst. Alligevel er der noget i intentionen der skurrer: Kan alle dem der arbejder med tekster, virkelig forstå den sådan som den foreligger?

Bogen er opdelt i fem afsnit markeret med romertal. I afsnit I præsenteres 'Modellen' i to afsnit (markeret med A og B) som tilsammen fylder ca. 40 sider (s. 11-48). Derefter følger det sociologiske afsnit om 'Sproglige handlinger i samfundet', opdelt i 4 afsnit (s. 49-96). Langt det fyldigste afsnit er imidlertid det tredje, betitlet 'Sprog og stil i tekster'. Over mere end 100 sider gennemgås først byggestenene i tekster, fremstillingsformerne, derefter sammenhængsformer mellem udsagn og afsnit og kompositions mønstre og der sluttes af med en række stilistiske træk. Et kort afsnit om kognitive processer (s. 211-226) indleder den afsluttende del og efterfølges af et ligeledes temmelig kort afsnit om 'Tekstarter og teksttyper' hvor de karakteriseres ud fra et historisk og sociologisk synspunkt, samt et sprogligt-funktionelt. I en ultrakort koge bog, 'Genreanalyse i 5 trin' skan-

deres bogens tema som en analysestrategi over 1 side som så til gengæld efterfølges af en samlet gentagelse af de yderst gennemarbejdede diagrammer og figurer som altid pryder Ole Tøgebys bøger (s. 263-68). Så er der litteraturlisten, men som bonus er der et yderst gennemarbejdet *genreleksikon* med interne henvisninger og i alt 83 opslagsord (hvoraf dog nogle som nævnt blot leder læseren videre til en anden artikel) (s. 275-300). Det er måske her man kan se at der tages hensyn til læsere uden de mange sproglige forudsætninger (som dog mindst vil gøre tilegnelsen lettere). Under alle omstændigheder er det en stor fordel i en didaktisk tekst med en så bred målgruppe at have mange indgange: Man kan bruge bogen som lærebog ved at læse den fra den ene ende til den anden, eller man kan bruge den som håndbog og slå op først i genreleksikonnet for så at opsøge de dybere analyseafsnit ved hjælp af den klare indholdsfortegnelse og på den måde få uddybet emnet.

Modellen demonstreres lige på og hårdt fra begyndelsen: Tekstarter er krystallisationspunkter for fire i princippet selvstændige fænomener eller niveauer i analysen: Definitionen lyder (s. 11):

En tekststart er en historisk udviklet type af tekster med normer for hvilke emner og med hvilke sproglige former man hensigtsmæssigt kan udføre sociale handlinger, således at teksten passer som en nøgle i en lås til den konkrete situation.

Denne definition rummer alle de centrale elementer som enhver genreteori må forholde sig til: hvad tekster handler om (emne), hvordan de gør det (sproglige former), hvad de skal tjene til eller hvilken funktion de har (hensigtsmæssighed) og hvad de gør (sociale handlinger). Det er en elegant sammenfatning, og den rummer en bekendelse til et brugsbaseret funktionalistisk syn på sprog som står i modsætning til det der har behersket sprogteorien i den chomskyanske periode som nu sikkert er ved at være til ende.

Der skelnes mellem praktiske tekster og fiktive, her kaldet skønlitteratur. Det er baggrunden for titlens leg med Derridas genrelov. Det er ikke bare i orden, men nærmest lovmæssigt velbegrundet, at man i fiktionstekster leger med at blande de mange forskellige tekstarter, således Peter Seebergs mindeværdige mime af nekrologen (til overmål fra 'de Bergske blade') som gennemgås indsigtsfuldt s. 241f. Gennemgangen af mimen giver netop yderligere indsigt ved at efterfølge en regulær gennemgang af nekrologen som praktisk tekst. Men det er hverken muligt eller hensigtsmæssigt at blande de praktiske tekstarter for det er muligheden af at skelne mellem hvad de enkelte tekster skal (opnå/etablere/fungere som) der får

samfundet til hænge sammen (s. 55). De skal faktisk være forskellige på netop de karakteristiske måder som bogen så tænksomt afdækker, for: »Hvis man [...] ikke kan skelne mellem de sproglige handlingers typer, virker de sociale institutioner ikke« (ibid.). Det betyder at der er én logik hvor tekster er socialt aktive og konstituerende (praktiske tekster), og en anden hvor det hele er 'på skrømt'. Selv om Togeby får skellet til at fungere fint som formskel i bogens væsentligste afsnit, er jeg skeptisk over for et så jernhårdt skel fordi der løbende sker fiktivisering (dvs. at tekstarter blandes) både inden for journalistik og inden for reklameverdenen hvor man vel måtte tale om praktiske tekster hvis jeg ellers forstår skellet ret. Jeg tror at der oven på den basale pointe at der er funktioner som kun kan opfyldes af ytringer eller tekster der har en bestemt struktur (og at det er derfor de har den), findes en metabevisthed som styres af det Togeby kalder tærskeltekster (Genettes paratekster): Hvis der er pause i fodboldtransmissionen, er det jeg ser ergo en reklame – og så kan den nok så meget forsøge at sælge kaffe ved at efterligne Buñuels formsprog.

Som Togeby selv gør opmærksom på, forsøger han i bogen at 'give et overblik over hele feltet' (det felt der behandler tekster i almindelighed). Det er dog min vurdering at bogen vil have størst virkning på dem der savner et overblik over alle de tekster der netop ikke tilhører den voksende gruppe af fiktive tekster, dvs. de praktiske tekstarter. Det er al ære værd at Togeby også behandler fiktive tekster, men dels er det han siger om dem mindre interessant (og meget traditionelt) end det han siger om sagprosaetekster, dels er der skrevet bindstærke værker (også på dansk) om de litterære genrer mens de ikke-fiktive tekster er faldet mellem to stole. Der er grund til at uddybe dette: I danskfaget markerede ankomsten af den såkaldte pragmatiske analyse (og ankomsten til lingvistikken af disciplinen *pragmatics*) i løbet af 1960'erne en interesse også for nutidige ikke-kanoniserede nonfiktive tekster. Argumentet var dengang at disse tekster i højere grad indgik i samfundets struktur og derfor egnede sig til at aflæse dettes ideologi. Det spillede sikkert også en rolle at den slags profane tekster er betydelig mere udbredt uden for universitetet end man skulle tro når man ser på hvilke tekster der studeres på det.

Togebys bog placerer sig i denne strømning men adskiller sig afgørende fra de tidlige behandlinger ved at integrere den formelle viden som lingvistikken har opsamlet i de discipliner der netop *ikke* var pragmatik men blev ved med at studere isolerede sætninger. Bindeleddet mellem de to dele er naturligvis udviklingen af en tekstlingvistik der ser ud over sætningsgrænsen, og det er da også her (fra) Togebys bog bringer en imponerende viden, og en imponerende sammenhængende viden, til festen. Det lykkes i det store midterste afsnit om 'Sprog og stil i tekster' at få navngivet og typificeret fremstillingsformer (hvorved Togeby forstår tekst-

lige elementarhandlinger – det har der været en længere diskussion om blandt skriftlighedsforskerne) som forbindes med særlige konnektionsformer som så resulterer i tekstarter. Men typificeringerne kan også bruges i inddelingen af typiske kompositionsmønstre og stiltræk så det traditionelle skel mellem objektiv og subjektiv stil får ny mening ved at blive forbundet med de to poler i Bühlers tresidede model (henholdsvis emnet/sagen og afsenderen/skriveren), måske endda i så høj grad at 'objektiv stil' bliver til en reel mulighed (i figuren s. 201) hvor andre givetvis ville lægge vægt på at virkeligheden altid anskues fra et bestemt sted. Togeby undgår at abonnere på en så naiv realisme ved i teksten at tale om positionering, og så er vi straks på hjemmebane igen blandt de moderate konstruktionister som John Searle.

Searle spiller en stor rolle hele vejen igennem bogen. Det er ikke tilfældigt at da Searle vist nok for første og eneste gang var i Danmark, var det Ole Togeby der inviterede ham. Lyset i foredragssalen gik ud og som den fødte showmand Searle også er, lagde han mærke til hvornår elektrikerne var færdige og indtog talerstolen på rette tidspunkt med et 'Let there be light'. Og se, det blev der. Således er denne tekst også oplyst af Searles tanker om *direction of fit* tvangfrit og frugtbart kombineret med relevanstheori i traditionen fra Grice.

De svagheder jeg ser i denne ellers så rige bog er sikkert nogle som kun andre talesprogsforskere vil se. Det der står om talesprogsgenrer, er minimalt og sammenhængen mellem de Bakhtinske talesprogsgenrer og de skriftlige bliver ikke tematiseret. Det generer mig også at et helt (udmærket) afsnit om nekrologer bliver gentaget ordret (s. 206 f. og s. 232 f.), men det hænger nok sammen med at jeg faktisk synes det er uklart hvornår Togeby formidler resultaterne af en analyse og hvornår han giver opskriften på hvordan man kan opnå dem. Bogen bliver mere analytisk til sidst, men i begyndelsen (ja, de første to hundrede sider) bliver vi positioneret som elever i en foredragssal. Vi får resultaterne men ikke metoden, og der er ikke lagt op til at vi skal prøve selv. I stedet læser vi med over skulderen på mesteren. Det er en meget didaktisk bog men meget lidt præget af nyere didaktisk tænkning som understreger selvaktivitet.

Bogen igennem analyseres en Århushistorie, den samme Århushistorie. Men bogen er selv en Århushistorie. Kun i Århus har der været et så frugtbart miljø for at udvikle det der hverken er lingvistik eller ren litteraturvidenskab men netop tekstvidenskab, dvs. en almen teori for alle former for tekster med ligelig og stadig hensyntagen til deres historie, deres strukturelle ejendommeligheder og deres samfundsmæssige funktion. Man kan savne en dybere overvejelse over medialiseringens rolle så alle tre dimensioner af faget kunne kobles sammen, men det ville være rent ud sagt utaknemligt. Med denne bog får vi et indblik i hvor rigt faget dansk kan være hvis det opfattes som et tekstvidenskabeligt projekt hvor alle dele af faget

samarbejder, ikke sådan at alle skal lave analyser på samme måde men sådan at de analyser der faktisk laves, kan tale sammen fordi de om ikke selv bruger så i hvert fald minimalt kender til, det metasprog de andre anvender. På denne måde er der skabt et rum for en danskfagets løbende samtale. Det er jo de samme studerende der går til litteratur og sprog. Bare rigtig mange af dem læser denne bog!

Frans Gregersen

Sanni Nimb m.fl.: Den Danske Begrebsordbog, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 2014, 1397 s. Udgivet i Kommission på Syddansk Universitetsforlag. ISBN 978 87 7533 031 7.

For de fleste er den typiske ordbog en alfabetisk ordnet samling af ord med deres betydninger og/eller oversættelser til et fremmedsprog. Ordbogen svarer således på spørgsmålet: Hvad betyder? Man går fra ord til verden. I begrebsordbøger går man den modsatte vej idet man tager udgangspunkt i emner og oplyser hvordan man taler om dem. Begrebsordbogen svarer altså på spørgsmålet: Hvordan siger man? Den emnemæssige ordning af ord i et sprog har flere hundrede år på bagen, i dansk sammenhæng finder man emneordning af ord allerede i flere af de latinskdanske vokabularer fra det 16. århundrede. I fagsproglig leksikografi er det en fast praksis at opstille begrebssystemer for de enkelte faglige områder.

Den første mere udførlige begrebsordbog over dansk almensprog er Harry Andersen: *Dansk Begrebsordbog* fra 1945, der byggede på omfattende forstudier af Viggo Petersen. Denne ordbog har nu fået sin afløser i form af *Den Danske Begrebsordbog*. Og hvilken afløser! Med sine 1397 sider, sine 3,1 kg og over 100.000 ord og udtryk giver ordbogen et fantastisk overblik over ord og udtryk i nutidsdansk – et nutidsdansk som næppe beherskes af nogen enkelt dansk talende. Foruden hovedredaktøren har der da også været fire redaktører beskæftiget med udarbejdelsen.

Bogen er struktureret i et antal afdelinger: Først Indledning og Brugervejledning, dernæst en systematisk del indledt af en oversigt over de 888 emnegrupper som er hierarkisk grupperet i 22 kapitler med fra 17 til 70 afsnit, derefter de 100.000 danske ord og udtryk fordelt i de 22 kapitlers tematiske afsnit, og endelig et alfabetisk indeks over alle ord og udtryk med oplysning om deres plads(er) i den systematiske del. I det enkelte emneafsnit er det overordnede princip de fem ordklassebetegnelser: substantiver, verber, adjektiver, adverbier og øvrige. Ord og udtryk i den enkelte ordklasse er ordnet i betydningsbeslægtede grupper indledt af

nøgleord i fed eller kursiv, og grupperne afgrænses af en prik. Rækkefølgen af ord efter et nøgleord er principielt: ord med generel betydning, almindelige ord, ord med særlige bibetydninger.

Som det efterhånden er blevet almindeligt i nutidige ordbøger, finder man en ultrakomprimeret vejledning i bogens brug baseret på dens struktur i form af brugernøgler. På forpermen er der en nøgle til den systematiske del og en nøgle til indeks, på bagpermen findes en oversigt over de anvendte forkortelser. Disse oversigter er yderst instruktive, jeg vil dog tro at de fleste brugere vil have behov for at konsultere den let tilgængelige Brugervejledning. Begrebssystemet med sine 888 afdelinger er veldokumenteret både forrest i bogen og inde i bogen før de enkelte kapitler, desuden viser klummetitler til stadighed hvor man befinder sig, og markeringen af kapitler på snittet gør det nemt at finde hen til et ønsket emneområde. Tilsvarende er de enkelte bogstavers plads i det alfabetiske indeks markeret på snittet, det gør det nemt at finde hurtigt rundt i dette indeks, især hvis man har bogstavernes plads i alfabetet rimeligt internaliseret fra barnsben.

Den systematiske emneordning bygger i høj grad på den nutidige udgave af den tyske begrebsordbog: Franz Dornseiff: *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*. Et udsnit af emneoversigten der behandler vind og vejr, vil sammenholdt med det samme emneområde fra *Dansk Begrebsordbog* fra 1945 give et indtryk af den nye ordbogs større omfang og dækning. Emnet fylder ca. en spalte i *Dansk Begrebsordbog* 1945 og over fire, mere end dobbelt så store spalter i *Den Danske Begrebsordbog* 2014:

Dansk Begrebsordbog 1945
C. Natur (225-377) 7.
Den uorganiske Verden (292-316)

Den Danske Begrebsordbog 2014
Kapitel: 1 Natur og miljø

295. Luftforhold	1.4 Klima
296. Vejrlig	1.5 Vejr, luft
297. Vind	1.6 Klart vejr, godt vejr
	1.7 Vind, blæst
	1.8 Gråvejr, skumring
	1.9 Regn, uvejr
	1.10 Vintervejr

En sammenligning af ord og udtryk fra afsnittene **297. Vind** og **1.7 Vind, blæst** afdækker en række forskelle mellem de to begrebsordbøger. Den umiddelbart iøjnefaldende forskel er naturligvis at den nye ordbog har mange flere ord og udtryk end den gamle. En mere interessant forskel er at flere ordgrupper placeres syste-

matisk forskelligt i de to ordbøger: I den nye ordbog står *bølgegang* og *tidevand* med beslægtede ord under **1.7 Vind, blæst**, i den gamle ordbog optræder disse ord i afdelingen **B. Primære Begreber, 223. Frem og tilbage**. I den gamle ordbog står *Indaanding, Udaanding, Ventilator, Blæsebælg* under **297. Vind**, i den nye findes disse udtryk under afsnit **7.64 Vejtrækning, ventilation** i kapitlet **7. Sæsonindtryk, tilstandsformer**. En gennemgang af de sammenlignelige substantivdele af den gamle ordbogs **297. Vind** med ordene under nøgleordene **vind, blæst, storm, tropisk storm** i den nye ordbogs **1.7 Vind, blæst** illustrerer den kvantitative forskel: Der er 78 substantiver i den nye ordbog og 37 i den gamle. Den kronologiske forskel kan man se i at følgende ord fra den gamle ordbog enten ikke optræder i den nye eller ikke findes i vindbetydningen: *luftpust, vindkast, samum, luvart, trækvind, viften, brus* og *sus*, blandt disse er flere tydeligt forældede. Endelig kan man bemærke at de to vindguder Zefyr og Æolus ikke optræder i den nye ordbog. Den nye ordbog har i tilgift mange ord og udtryk som nok også har været anvendt for 70 år siden, fx flerordsudtryk som *let brise, mild brise, kølig brise* og sammensætninger som nøgleordet **vindretning** med de betydningsbeslægtede ord *vindhjørne, vestenvind, søndenvind, østenvind, påskeøsten, nordenvind* m.fl. I dette afsnit om vind og blæst er der ikke særlige spor af den teknologiske udvikling og alle dens nye ord, da ventilation m.m. som ovenfor nævnt hører hjemme i **7.64**. Her finder man så en mængde ord som giver en teknologisk opdatering af den gamle ordbogs *Udblæsning, Ventilation* og *Ventilator*, se bare nøgleordet **ventilationssystem** med *klima anlæg, airconditions anlæg, affugter, emhætte, udsugningskanal* m.fl. og nøgleordet **ventilator** med *ventilering, luftcirkulation, luftindtag, luftkvalitet, indeklima, stuetemperatur* m.fl. En mere nøjagtig sammenligning af de to ordbøgers inventar afslører således ikke kun kvantitative forskelle og forskelle der skyldes at udtryksmåder ændres over tid, men også forskelle i den systematiske gruppering af stoffet.

I almensproglige ordbøger er der tradition for kun at medtage navne i yderst beskeden omfang. Redaktionen af *Den Danske Begrebsordbog* har prisværdigt vovet pelsen med **1.12 Danske byer og kommuner**. De nuværende kommunenavne er anført som nøgleord, herefter følger navne på byer og steder i kommunen. I disse opremsninger er de gamle flerleddede kommunenavne flere gange anført, hvor man nok hellere havde ønsket de to dele hver for sig: fx anføres under 1.12 *Nykøbing-Rørvig* og *Græsted-Gilleleje*, i indeks finder man *Græsted* og *Gilleleje* og *Nykøbing-Rørvig* og *Rørvig* men ikke *Nykøbing Sj.*, og heller ikke *Nykøbing Mors* og *Nykøbing Falster* findes i indeks selvom de står i 1.12. Blandt øerne savnes *Fyn, Falster* i 1.12 – når nu *Sjælland* er der. Anmelderen bor i Frederiksdal del af Virum og har følgelig set efter lokaliteter i sin omegn. Her er *Virum* kommet under nøgleordet **Rudersdal** skønt det ligger i **Lynghby-Taarbæk** kommune, hvor

man til gengæld savner *Taarbæk*, under *Gentofte* savner man *Ordrup* og *Vangede*. Det er åbenbart ikke så nemt at forholde sig konsekvent til navne.

Ordbogen angiver selv at dens »primære brug er søgning via indekset og nøgleordene efter ord der kan stå i stedet for et ord man kender« (s. 16). Det er helt i begrebsordbøgers ånd at ordene under de enkelte nøgleord er grupperet efter betydningsslægtskab således at ord med generel betydning principielt kommer før udbredte ord, og umarkerede ord før sprogbrugsmarkerede ord. Hvis man nu ønsker at finde ordet *kumpan* under nøgleordet **opportunist**, kommer der først otte ukommenterede ord, herefter kommer *løjser*^{gl.}, *sjover*^{neds.}, *bandit*, *skurk*, *slambert*, *slubbert*, *slynge*^{neds.}, *kæltring*^{gl.}, *halunk*^{gl.}, *kumpan*, *usling*^{neds.}, *usselryg*^{neds.}. Redaktionen har sikkert haft gode grunde til den nævnte rækkefølge, men en umiddelbar brugerreaktion er: Hvorfor denne blanding af markerede og umarkerede ord?

Den let tilgængelige indledning giver eksempler på de fænomener der omtales, her holder forfatterne sig til de oplagte og uproblematiske, man kan sikkert læse om de mere problematiske i de artikler af forfatterne der henvises til. Bogens brugere ville dog have været godt tjent med nogle definitioner fx af abstrakte ord.

Når man navigerer i de enkelte ordgrupper for at finde et ord fra indekset og dets betydningsmæssige naboer, kunne man ønske sig lidt nærmere redegørelse for hvilke betydningstræk der spiller ind når ordene grupperes. I min analyse fra 1988 af strukturen i den gamle begrebsordbog¹ opstiller jeg følgende semantiske kategorier: Semantiske relationer, der omfatter generiske relationer, partitive relationer, successive relationer og modsætningsrelationer, og semantiske træk, der omfatter person, tid, sted, instrument, viden, kvalitet, vidnesbyrd. Blandt de semantiske relationer er de generiske relationer næsten allestedsnærværende i en begrebsordbog: De enkelte emneområder og deres undergrupper er ordnet generisk og ordene under det enkelte nøgleord repræsenterer ofte en generisk relation hvor nøgleordet er overbegrebet og de følgende ord er underbegreber, jf. eksemplifikationen (s. 9) med overbegrebet **sportstøj** som nøgleord for ord for forskellige slags sportstøj, og det følgende eksempel med **løbesko** som nøgleord for *balletsko*, *pigsko* m.fl., som er ko-hyponymer eller søskendebegreber som de kaldes s. 14. Partitive og successive relationer er implicite i ordbogen, se fx de partitive relationer mellem **8.16 Skib** og en række nøgleord herunder: *skibsskrog*, *skibsside*, *dæk*, *ror*, *mast*, *bro*, *kahyt*, *motor*, *åre*, *sejl*, *øsekar*, *tovværk*, *anker*. Successive relationer finder man spor af under nøgleordene *vaske tøj* (**9.57 Holde ren** VB) med bl.a. *sætte i blød*, *kogevaske*, *centrifugere*, *tørretumble* og **bage** (**16.10 Madlavning og husholdning** VB) med bl.a. *ælte*, *slå ned*, *forbage*, *gennembage*. Modsætningsrelationer findes både mellem de

1 Hanne Ruus: »Implicit semantic categories in the Danish dictionary of concepts«, i: *Symposium on Lexicography IV*, Lexicographica, Series Maior 26, Wiemeyer, 1988.

enkelte emneområder, fx **9.57 Holde ren** over for **9.58 Grise, svine**, og angivet eksplicit mellem ord, fx *søulk MODSAT bolværksmatros, landkrabbe (8.16 Skib SB)*.

Det semantiske træk person er udnyttet konsekvent idet personbetegnelser er grupperet sammen, enten under nøgleord eller til slut i en række ord under et nøgleord, fx i **9.57 SB** under nøgleordet **vaskeri**: *gadefejer, vaskekone* m.fl. og i **9.58 SB** nøgleordet **gris** med *svin, somikkel, møgso* m.fl. I den gamle begrebsordbog stod personbetegnelser også altid sammen og var grafisk afgrænset med en vandret dobbeltstreg. De øvrige nævnte træk finder man også anvendt, men implicit; under **1.7 Vind, blæst** finder man fx både udtryk ordnet efter sted og efter tid: under nøgleordet **vindretning** med stedsbetydning: *vestenvind, søndenvind, østenvind, nordenvind*, og med tids- og stedsbetydning: *påskeøsten*, under nøgleordet **vind** finder man *sommermonsun* fulgt af *vintermonsun* begge med tidsbetydning.

Trækket viden hører bl.a. hjemme i disciplinbetegnelser, som da også kan findes sammen, fx **1.3 Jorden** hvor man under nøgleordet **geofag** finder *geografi, geofysik, geologi, geodæsi* m.fl. Trækket instrument finder man fx i følgende nøgleord under **1.5 Vejr, luft: barometer, regnmåler, vindmåler**; trækket kvalitet møder man særlig i adjektiver, fx **7.1. Synlig** ADJ med nøgleordet **synlig**: *tydelig, skarp, klar, iøjnefaldende*. Trækket vidnesbyrd er tydeligt ved betegnelser der vidner om det begreb de findes under, fx finder man nøgleordet **bommert** med udtrykkene *betise, fadæse, tanketorsk, tåbelighed* som alle vidner om **11.48 Ubegavet, dum** hvor de står under SB.

I den planlagte digitale udgave af *Den Danske Begrebsordbog* vil man forhåbentlig møde en mere eksplicit angivelse af mange semantiske egenskaber, de her nævnte eller andre, fx »de underliggende oplysningstyper der ikke er tilgængelige for den almindelige bruger« (s. 7). I den papirbårne udgave af bogen ville mere struktur i emneområder og grupper være en stor hjælp til at lokalisere det ord eller udtryk man søger. Så snart en ordgruppe strækker sig over mere end en spalte, skal der en del vedholdenhed til at finde det ord man er blevet henvist til i indekset.

Den Danske Begrebsordbog giver tusindvis af interessante oplysninger i kraft af at man ser ordene for de enkelte emner sammen: Hvem havde fx mærket sig at vi mangler betegnelser for personer der går op i og gør sig umage med renlighed – jeg foreslår *rengøringsfreak* eller *hygiejnenørd* – hvorimod vi har et rigt udvalg af betegnelser for personer der griser. Bogens vægt og omfang gør det desværre ret vanskeligt at arbejde med den, og vi ser derfor frem til den digitale udgave. Her vil den unge generation ikke have problemer med manglende rutine i bogstavernes placering i alfabetet, og den ældre generation vil ikke have problemer med at løfte bogen. Man imødeser i spænding hvilke grafiske raffinementer der kan formidle emneområdernes hierarki og forbindelser på kryds og tværs.

Den nordiske Løveridder. En ridderromance af Chrétien de Troyes. Bearbejdet, med noter, indledning og efterskrift af Sigurd Kværndrup. Museum Tusulanums Forlag, København 2014. 317 sider, 298 kr. ISBN: 978 87 635 2611 1.

Som baggrundsbillede til omslaget på Sigurd Kværndrups nye bog er valgt et udsnit af håndskriftet Stockholm K 47, der findes i digital faksimile på Studér Middelalder på Nettets hjemmeside (middelaldertekster.dk). I forgrunden står en ridder med draget sværd, en løve og en drage. De er hentet fra et Albert Pictor-kalkmaleri, og bogen rummer flere eksempler på middelalderlig kunst, der i billedtekster knyttes til bogens tekst. Denne er en ny udgave af den fornsvenske version af Chrétien de Troyes' løveridderroman (Hr. Ivan). Også de luftige sider og det gode papir viser at bogen udstyrsmæssigt ligger langt fra Kværndrups metodiske inspirationskilde, Iver Kjærs stencilerede udgave af *Ludus de Sancto Kanuto duce*.¹ Metoden går ud på at bringe en ord-for-ord moderniseret form af en gammel tekst og at forsyne særligt kommentarkrævende ord med noter. Formålet med denne udgivelsesform er pædagogisk: at gøre de studerendes adgang til en vanskelig tekst lettere.

Kværndrup supplerer med en ordliste, der samler de kommenterede ord. Men navnlig består udvidelsen i en indledning om teksten og bogen og en lang efterskrift om Chrétien de Troyes, hans øvrige værker og om eufemiaserne. Denne lange efterskrift rummer både en indledning og en epilog og er en afhandling i sig selv. Efterskriften er interessant, men sine steder vel spekulativ. Dens litterære bonitet er jeg ikke i stand til at bedømme. Og den uvenlige læser vil måske også mene at det er mindre relevant med et handlingsreferat af *Æneiden* (s. 229-231). I det hele taget rummer efterskriften, der præsenterer alle Chrétiens ridderromaner, mange handlingsreferater. Man aner bag disse den drevne underviser. Det samme gælder de mange bagvendte introduktioner af termer der ikke ellers benyttes: »såkaldt paratekst« (s. 245), »såkaldte psykomakier« (s. 246), »en såkaldt ordalie« (s. 248). Moderne analogier kan være pædagogisk bevendte, men bliver let akavede på tryk; det gælder i bogen her overfladiske henvisninger til Kierkegaards brug af pseudonymer (s. 245) og til Gulag (s. 249).

Blandt de argumenter der er blevet fremført mod normalisering af østnordiske tekster er, at de ofte er oversættelser der sjældent har sådanne litterære kvaliteter at de

1 Kjærs udgave kom med støtte fra Københavns Universitets fond til tilvejebringelse af læremidler (1969, 2. udg. 1970). Oplysningen om dens indflydelse på Kværndrups værk stammer fra en pressemeddelelse. 1971 udkom i samme klæder Kværndrups forarbejde til den her anmeldte bog.

– i modsætning til fx de vestnordiske – appellerer til en bredere læserkreds. Man anfører videre at denne vil være bedre tjent med at læse de originale fremmedsprogede tekster. For Hr. Ivans vedkommende har vi på dansk siden 1991 haft Kajsa Meyers oversættelse af Chrétien de Troyes' oldfranske løveridderroman. Alligevel har Sigurd Kværndrup gjort et forsøg på at gøre den fornsvenske tekst tilgængelig for en moderne læser, fordi den netop afviger fra den franske original, og dermed er læseværdig i sig selv. Dette argument fremføres med et citat fra Pil Dahlerups litteraturhistorie s. 28. Og jeg kan kun tilslutte mig såvel dommen som intentionen om at gøre den østnordiske litteratur interessant for yngre generationer, selvom jeg stiller mig forbeholden over for at det er den ortografiske variation der skulle være den største hindring for nutidige læsere. I de metriske tekster tror jeg det meget fyldstof kræver en stor tilvænning, og dette problem har Kværndrups udgave ikke løst. Hans moderne former omfatter en stor mængde arkaismer af hensyn til rim og rytme: »Vi gjorde hans vilje og lode ham råde« (v. 229), »Gud takke hannem fore sin gave« (v. 234), »De funde hannem hverken ude eller inde« (v. 2196), »Så blege vare hendes kinde« (v. 5293). Når læseren skal vænne sig til denne variation, bliver gevinsten ved en modernisering betragteligt mindre. Hertil kommer at Kværndrups argumentation for sin fremgangsmåde rummer en falsk modsætning:

Alt i alt er det altså forsøgt at lave en så tro gengivelse af den oprindelige *Løveridder* som muligt, men hensynet til læselighed og forståelighed er gået nænsomt forud for streng filologisk præcision (s. 27).

Jeg vil fremhæve at det ikke lader sig gøre at komme det oprindelige nær uden filologien. Den filologiske dyd er netop forståelse af fortidige åndsværker. Og selvom Kværndrup har sproglige punktcommentarer og stedvis også uddybende fodnoter, bliver teksten ikke altid klar. Hvordan skal man fx forstå *forsnimen* 'for nylig' i dette verspar om sagnkongen Arthur:

Han i den samme timen
Holdt et hof forsnimen (v. 41-42)?

Og hvad menes med at »konningen var mæt i åben sook« (v. 47)?

Fra filologisk hold kan fremføres en række indvendinger mod Kværndrups bog.

Han omtaler konsekvent sin tekst som en »normalisering«, hvad der vel ikke er direkte forkert, men trods alt en misvisende brug af en filologisk term. Den ortografiske norm udgiveren har bearbejdet teksten til, er som det er fremgået, moderne dansk, mens normaliserede udgaver traditionelt svøber teksten i en da-

tidig eller ældre norm. Normaliserede udgaver anvendes navnlig inden for den vestnordiske filologi, men der foreligger netop af Hr. Ivan en nyere normalisering efter klassisk fornsvensk norm.² I Kværndrups tilfælde er det mere præcist at tale om »modernisering«. At den valgte norm er moderne *dansk* er forståeligt, men da grundteksten som sagt er fornsvensk, er der alligevel noget besynderligt ved operationen, der altså ikke kun indbefatter en forskydning i tid, men også i sprog. Som dække for den sidste forskydning omtaler udgiveren utraditionelt dansk og svensk som »østnordiske dialekter«. Det hedder videre: »Sproget i den svenske *Løveridder* ligner således i høj grad dansk fra den tid, især hvad ordforrådet angår; dog ser vi allerede her enkelte særsvenske udtryk som ikke kendes fra dansk« (s. 26). Ved således at underbelyse de sproglige forskelle mellem fornsvensk og gammeldansk fjerner udgiveren fokus fra et brændende spørgsmål – måske min væsentligste indvending mod udgaven: Når nu bogen er henvendt til »danskstuderende« (s. 7), er udgivet på et dansk forlag af en dansk forsker, hvorfor er det så den fornsvenske version af Hr. Ivan, der er normaliseret? Hvorfor har Kværndrup ikke bearbejdet en af de gammeldanske versioner, helst den selvstændige og yderst interessante F (i håndskriftet Stockholm K 47)? Derved ville han have sparet sig for en del besvær og undgået det metodisk kritiske i sprogskiftet. Den middelalderlige danske bearbejder har som *native speaker* haft et bedre kendskab til skellet mellem fornsvensk og dansk, end vi har i dag. En lignende dom kan man ikke fælde over bearbejderen af den anden danske version, E (i håndskriftet Stockholm K 4), der overtager en lang række svecismer. Ved at benytte samme metode bliver Kværndrups version til en middelalderlig oversættelse – 500 år for sent!

Også for en moderniseret udgave er tekstvalget et grundlæggende vilkår. Man får desværre den mistanke at Kværndrups tekstvalg har været styret af de tekstudgaver hans arbejdsplads i Växjö råder over; i hvert fald undlader Kværndrup fuldstændigt at inddrage C.J. Brandts udgave (1869-77) af begge danske versioner og Studér Middelalder på Nettets digitale udgave af Stockholm K 47. Brandts udgave omtales i litteraturlistens afsnit »Anden litteratur« (altså ikke udgave-afsnittet), og Studér Middelalder på nettet omtales overhovedet kun i bogens kolofon på grund af den omtalte forsideillustration.

Ifølge forordet (s. 8) har valget stået mellem George Stephens og Jeremias Wilhelm Liffmans udgave (Sth. 1845-49) af version A og Erik Noreens forsøg på en rekonstruktion (Uppsala 1931). Kværndrup citerer Noreens kritik af den ældre udgave, der hæfter sig ved de mange »småfel« (Noreen s. XIV; sandsynligvis fejl

2 Henrik Williams: *Norse Romance. III. Hærra Ivan*. Arthurian Archives, 5 (Cambridge: D. S. Brewer), 1999.

som moderniseringen ville eliminere), men Kværndrup har tilsyneladende oversat at Noreen sammesteds omtaler Brandts udgave langt mere positivt. Når Kværndrup i forordet oven i købet stiller sig kritisk til Noreens konjekturalkritik, kan det undre at han ikke i det mindste har diskuteret Brandts udgave. Det kan dårligt være de danske versioners unge alder, der har spillet ind; Kværndrups egen tese angående den lange version F er at den »bygger på en uforkortet version af romancen, de svenske på en forkortet« (s. 297). Og s. 17 omtales F som »fyldig og letlæselig«.

Kværndrup lægger som sagt afstand til Noreens praksis der bygger på »en noget overdreven tiltro til, at man kunne genskabe 'den originale tekst' ved konjekturet (rettelser)« (s. 8). Men denne kritik lyder hul, når han følger Noreens udgave *in absurdum*. I sit forsøg på at rekonstruere et ældre tekstlag har Noreen nemlig inkorporeret ekstrastof fra de danske versioner i sin udgave, og dette ekstrastof har han givet svensk sprogdragt. Som eksempel kan citeres et verspar i de to danske versioner:

Hans løyæ veth hans fodæ loa
thi at hun var van ath gøræ soa (v. 4077-78 i E)³

hans løwæ widh hans fødher laa
thy thet war waan ath giøræ saa (v. 4753-54 i F)⁴

Det bliver hos Noreen til

hans leon widh hans føter la,
thy at hon var van at göra swa (v. 4843-44)

og derfor hos Kværndrup til

Hans leon ved hans fødder lå,
Thi at hun var van at gøre så (s. 170)

Da F og E går tilbage til hver sin svenske version,⁵ er det øjensynligt rigtigt at den svenske originaltekst har haft disse vers, og formerne *leon* og *hon* er sandsynlige. Men hvorfor de skal tvinges ind i en moderne dansk version, er mig ubegribeligt. Hvorfor ikke *løve* og *den*?

3 Brandt 1869-77, II, s. 252.

4 <http://middelaldertekster.dk/ivan-loeveridder/4/4>.

5 Noreen 1931, s. XI.

At Kværndrup selv gør opmærksom på de danske håndskrifers læsemåde, gør sagen endnu mere absurd. Side 211 hedder det fx i en note: »Vers 6307-6308 efter F, mangler i de svenske håndskrifter. F har *taledhæ* i stedet for *kalzede*, men Noreen har 'genskabt' en svensk form i sin udgave«. Og derfor står der også hos Kværndrup mærkeligt: »De *kalzede* mangt og gjorde dem gammen«.

F's ekstrastof udgør kun en brøkdelt af den samlede tekstmængde, og Kværndrups troskab over for Noreens udgave kommer hyppigere til udtryk de steder hvor grundteksten er A. Under henvisning til at hans udgave er en »normalisering, ikke en oversættelse« (s. 26), har Kværndrup fravalgt den danske overleverings ækvivalenter til særsvenske ord. Hans fremgangsmåde tvinger ham derfor til at opfinde danske ord som *fægen*, *igelbørst*, *jæv*, hvor F's former er umiddelbart forståelige: *glad*, *pind swin*, *twiffuel*.

En række ord i teksten kræver kommentarer, og Kværndrup har dels en punkt-kommentar første gang et ord optræder, dels en ordliste bagerst. Denne opdeling er god, selvom punkt-kommentarerne måske godt kunne være gentaget (fx for hvert kapitel) i den meget lange tekst. Ligesom en markering i teksten af kommenterede ord ville være en fordel. Ordlisten – der er udarbejdet af forlagets redaktør – er nyttig, og kommentarerne er oftest gode.

Det er klart at overførelsen fra svensk til dansk afstedkommer en gruppe sve-cismer, som de nys nævnte. De betegnes i ordlisten »ikke-danske« (s. 301). For at kunne vurdere om et ord har været »en del af det historiske danske ordforråd« (s. 26) har Kværndrup søgt assistance i ODS, der som bekendt inventerer det danske ordforråd fra ca. 1700 til 1955 (med enkelte tilbageblik i den ældre nydanske periode); dermed kan han egentlig kun vurdere om det pågældende ord har eksisteret i den nydanske periode, eller som det hedder: »Ord, der jævnfør *Ordbog over det danske sprog* ikke har været i brug i dansk inden for de sidste 300 år, anses for at være ikke-danske i denne sammenhæng« (s. 29). »Denne sammenhæng« er altså en populær introduktion, der også vil tjene det formål at give den intenderede læser »et omfattende, gammelt dansk ordforråd, som stadig har været i levende brug i 1800-tallets digtekunst« (s. 7). Her mener jeg intentionerne stiller sig i vejen for hinanden, og det er beklageligt at Kværndrup ikke har benyttet (et af) de leksikalske hjælpemidler der bedst dækker den gammeldanske periode: *Gammel-dansk Ordbog* (GO) eller Otto Kalkars *Ordbog til det ældre danske Sprog* (Kbh. 1881-1918), der begge har excerperet Brandts udgave af Hr. Ivan. Heller ikke K.F. Söderwalls *Ordbok öfver svenska medeltids-språket* (Lund 1884-1973) nævnes, skønt ethvert forsøg på at forstå den fornsvenske tekst må bygge på denne.

Havde Kværndrup efterset ord som *fæghring*, *hægume* og *øpe* i GO, ville han have fundet en solid middelalderlig dansk overlevering. Det er naturligvis en detalje at en række i øvrigt uddøde ord således får forkert etikette. Men der er også

ord der faktisk træffes i ODS: I. *Blyant*, I. *Kvant*, III. *lev* adj., VI. *rede* vb. og I. *Tøj* m.fl. Værre er det at moderniseringen rummer egentlige fejl: *hugemod* adj. har ikke med 'hu' at gøre som formen antyder, det er gl. *homoth* 'hovmodig', hvorfor det rimeligt kunne gengives *hovmod(ig)*. – Man må undre sig over formen *mundløj*, der forklares som 'vandfad, bækken' (v. 361). Hos Noreen er formen *mulløgh*, der svarer til Söderwalls opslagsform og GO's (*mullogh*). Den association til mund, Kværndrups form giver, er misvisende; den må skyldes det islandske ord *mundlaug*, men her betyder *mund* 'hånd'. – Ubegribelig er formen og forklaringen på adjektivet *saddig* 'våd, klam, fugtig, svampet (som eng. *soggy*)' (s. 308; v. 2225). Med rette markeres ordet som ikke-dansk, men det er heller ikke svensk. Det modsvarer formerne *sadhokt*, *sadhogha* hos Noreen, og findes hos Söderwall som *sadhogher* (en afledning til *sap* 'klid'), der betyder 'fuldt af klid'. Da talen er om brød, passer det jo udmærket. – *spældenér* forklares som 'panser' (v. 3750). Ordet der i GO har opslagsformen *spaldener*, forklares af Kalkar som 'udstoppet stykke til at bære over skulderen (u. rustningen)'. I de gammeldanske glosser gengiver det måske fejlagtigt lat. *parma* 'skjold'.⁶ Kværndrups oversættelse skyldes muligvis en skriverrettelse i håndskrift A, der har ændret det til *panzer*. – Formen *syst* er normal participiumsform til *sysle*, ikke til det konstruerede *sysse*.

Som sagt sympatiserer jeg med intentionerne bag Kværndrups bog; det er kærkomment at flere stifter bekendtskab med den østnordiske litteratur. Men fra filologisk hold må den foreliggende udgave betragtes som en kuriøs omvej. Den litterært interesserede ville være bedre tjent med en egentlig oversættelse. Og for den sprogligt interesserede er der ingen vej uden om de traditionelle udgaver.

Simon Skovgaard Boeck

Islændingesagaerne – Samtlige sagaer og niogfyrre totter I-V. I Skjalde – Grønland – Vinland. II Fredløse – Skjalde og helte. III Njals saga – Helte og eventyrere. IV Lokale fejder. V Rigdom og magt – Tro og kamp. Redigeret af Annette Lassen. Illustreret af Karin Birgitte Lund. Saga forlag Reykjavík Ísland 2014. I alt 2505 sider, 3.460 kr. ISBN: 978 99 359 1980 9.

Midt i den almindelige sørgmodighed over traditionens tiltagende forvitring og samfundets hurtigt voksende demens er der tegn der ikke passer ind i billedet.

⁶ Marcus Lorenzen: *Gammeldanske glosser*, København 1885, s. 9 og s. 31 f.

Den nye store sagaudgave er et af dem. Er den et varsel om historiens genkomst, eller er den et idvand, dvs. en understrøm, der bevæger sig i modsat retning af hovedstrømmen? Eller er der en tredje mulighed? Spørgsmålet tages op til sidst i anmeldelsen.

Under alle omstændigheder er der grund til at glæde sig over denne nye sagaoversættelse. Det er et prægtigt, overdådigt værk, en sand gave ikke blot til det danske folk, men til hele Norden, ja, som man vil se har den været en gave til hele verden. Her får vi alle for første gang »Samtlige sagaer«, som det med berettiget stolthed annonceres på omslaget af hvert af de fem kampfarvede bind, i én samlet udgave, baseret på den højeste og grundigste videnskabelighed, men lykkeligt fri for studiernes rynker og filologisk støv, læservenlig og let tilgængelig også for det uvæbnede blik.

Initiativet er udgået fra Island, hvor langt de fleste af håndskrifterne nu befinder sig efter den meget omdiskuterede overdragelse af ca. 1800 håndskrifter fra Den Arnamagnæanske Håndskriftsamling og Det Kongelige Bibliotek til den islandske stat i sidste halvdel af 1900-tallet. Et af argumenterne mod udleveringen var dengang, at udforskningen og dermed udgivelsen af håndskrifterne bedst – kun, var der nogle der sagde – kunne ske i tilknytning til biblioteksfaciliteterne i København, men hvad man end kan mene om udleveringen, må man erkende, at netop det argument er blevet gjort grundigt til skamme med den nye udgave. Vi havde håndskrifterne i København i mere end 300 år uden at præstere noget på dette niveau, og det skyldes selvfølgelig, at de islandske sagaer trods alt ikke har den vægt i det samlede billede af dansk kultur som de har i den islandske. Med denne præsentation af sagaerne har Island på fornemste vis levet op til det ansvar der fulgte med overdragelsen af håndskrifterne.

Mere præcist er initiativet udgået fra forlæggeren Jóhann Sigurðsson, der i 1997 udgav *The Complete Sagas of the Icelanders I-V*. Udgaven blev en succes og affødte bl.a. hele ni udgivelser af sagaer som enkeltbind i Penguin-paperbacks, der nu sælges verden over i smukke pålidelige redaktioner til næsten ingen penge. Det førte til tanken om en samlet fællesskandinavisk udgave af sagaerne, og projektets solide videnskabelige grundlag samt dets fine balance mellem det interskandinaviske og det nationale har gjort det tiltrækkende for de store fonde, hvis velvilje har været en forudsætning for realiseringen. Der blev fundet redaktører i de tre nordiske lande, i Danmark universitetslektor Annette Lassen på Den Arnamagnæanske Samling ved Københavns Universitet, og arbejdet med oversættelserne til de tre nordiske sprog begyndte i 2008. Bøgerne er udgivet på Jóhann Sigurðssons forlag »Saga forlag« i Reykjavik (www.saga.is), der står for salg og distribution, og de er layoutet og trykt i Island.

De danske, svenske og norske udgaver adskiller sig ikke kun ved sproget. De rummer de samme tekster, men præsentationen af teksterne har de enkelte redak-

tører stået for. Også i det ydre fremtræder de tre skandinaviske udgaver forskelligt. Omslagenes farver er inspireret af de tre nationers flag, den danske er rød, den norske mørkerød og den svenske blå, og som den eneste er den danske illustreret. Sagaerne er i de skandinaviske udgaver fordelt på de fem bind efter samme princip som i den engelske.

Man kan ikke sige at Danmark var underforsynet med sagaoversættelser inden denne nye udgave. N.M. Petersens fire bind *Historiske Fortællinger om Islændernes Færd hjemme og ude* fra 1839-44 er den største enkeltbedrift på dette område, og tillige den der har trukket det længste spor. Petersens værk er i mere eller mindre reviderede udgaver blevet genudgivet helt ind i dette århundrede, og hans puristiske sprog gav ydermere anledning til den sagaoversættelse, der indtil i dag har været den der dominerede billedet, nemlig *De islandske Sagaer I-III* 1930-31, som indtil i dag har været sagaudgaven. Også den er genudgivet adskillige gange, senest i 2007, året før arbejdet med oversættelserne til den nye fembindsudgave begyndte.

Var der så overhovedet behov for en ny udgave? Svaret er et ubetinget ja, og det er der gode grunde til. For det første er antallet af sagaer i den nye udgave langt større end i de hidtidige. N.M. Petersens *Historiske Fortællinger om Islændernes Færd hjemme og ude* indeholder kun 10 sagaer, i trebindsværket *De islandske Sagaer* er der 11, og det var stort set de samme sagaer. Det betød, at den almindelige danske læsers opfattelse af sagagenren hvilede på en halv snes tekster, klassikerne om man vil. I forhold hertil betyder den nye udgave en vældig udvidelse. Her får man som sagt »samtlige sagaer« i den sagagruppe der nu kaldes islændingesagaer, dvs. 40, og dertil ydermere 49 totter, små anekdotiske fortællinger, som ingen af de tidligere udgaver havde med. De fleste af de i den forstand nye tekster har i og for sig været oversat til dansk, men oversættelserne har ikke befundet sig inden for den almindeligt interesserede læsers horisont. I den nye udgave er der imidlertid også sagaer der aldrig tidligere har været oversat. Det gælder bl.a. nogle ret sene sagaer som *Sagaen om Gunnar Kildegnubsfjols*, *Sagaen om Bård Snefeldsas*, *Guld-Tores saga* og *Sagaen om Den snu Ræv*. Man forstår godt, at sagaer som de fire nævnte ikke er de første der blev oversat til dansk, men når de inkluderes i sagakorpuset får læseren et langt mere udførligt og varieret indtryk af islændingesagaen som genre og af det fiktive univers den udspilles i. Gunnar er en askefis, der viser sig slet ikke at være noget fjols, og *Guld-Tores saga* er i nogle afsnit et rent eventyr. Den der fører pennen i *Sagaen om Bård Snefeldsas* er meget belæst og skilter gerne med sin lærdom, og Den snu Ræv er en Georg Gearløs-type. Det viser sig at sagagenren rummer undergenrer som science-fictionsagaer og »ramasjangsagaer« (Annette Lassens betegnelse), og det vil være nyt for mange.

Ydermere hviler læserens indtryk af sagagenren med den nye udgave på et langt mere solidt grundlag. De tidligere oversættelser var mere eller mindre uigennem-

skuelige redaktioner af de enkelte sagaer, det var soignerede tekster med udeladelser og overspringelser af genrefremmede eller upassende elementer, udført med stor indsigt og fin fornemmelse for genren, men alligevel sådan, at redaktørens virksomhed gav skår i autenticiteten. Man bliver ofte forbavset over at se hvor hårdhændet en redaktør kan fare frem for at få en tekst til at ligne hans forestillinger om den. Annette Lassen har studeret de tidligere udgavers sindrige sammenklip og viger ikke tilbage for at betegne redaktørernes adfærd som »skalten og valten«.

Den nye udgave er anderledes trofast mod forlæggene og tager det hele med. I *Fostbrødrenes saga* blander fortælleren sig fx pludselig på en højst sagafremmed måde. Folk undrer sig over, at et så ungt menneske som Torgejr har dræbt en stor herredhøvding.

Men det var nu ikke så forunderligt endda, for Den Højeste Bygmester havde skabt og nedlagt i Torgejrs bryst et så frygtløst hjerte, at han ikke var bange for noget, og i alle farer var han som løven, det urædde dyr. Og eftersom alle gode ting er skænket af Gud, så er alt mandsmod skabt af Gud og lagt i brystet på tapre mænd og med det en fri vilje, så de kan bruge deres styrke til at gøre det de vil, godt eller ondt, fordi Kristus har skabt mændene og gjort dem til sine egne sønner og ikke til trælle. Og han vil gengælde enhver det han stræber efter (II s. 366-67).

Denne religiøse ekskurs virker iøjnefaldende forkert, men den står i håndskriftet og skal selvfølgelig med, og i stedet for at udvande genren virker den pudsigt nok lige omvendt, fordi den er et så markant brud på den ellers ret hårdkogte stil i denne saga.

Fra de tidligere sagaudgaver har man et indtryk af sagaens mennesker som nærmest victoriansk ængstelige over for omtale af kønsliv, men det indtryk blødes op i den nye udgave. Det blandt indviede berømte pornografiske stykke i *Njals saga* er med i fuld længde, og i en tot kan man opleve en overstadig kong Harald Hårderåde lave højst upassende jokes. Fra sit skib anråber han folkene på et skib der sejler i modsat retning, og spørger hvor de kommer fra, og da han hører de har besøgt storbonden Agde, som han selv er på vej til, råber han: »Er I så ikke blevet røvpulet af Agde?« Svaret er benægtende, for Agde venter fornemmere gæster, så han ville hellere vente... Den slags kendte man kun i sagaerne som årsag til drab og fejde, men her er det rent fjollereri. Mentaliteten og genren er rummeligere end man troede.

I de fleste tilfælde er der lagt et enkelt håndskrift til grund for oversættelsen, men det er heldigvis ikke et ubrydeligt princip. I fx *Fostbrødrenes saga* er hoved-

teksten *Flatøbogen*, men den er suppleret med tre andre håndskrifter, med klare, men ikke tyngende angivelser af skiftene fra det ene håndskrift til det andet.

En vigtig grund til at glæde sig over den nye udgave er de nye oversættelser. Oversættelserne er særdeles vellykkede, og det store arbejde og den store omhu, der har været investeret på dette felt, har været umagen værd. Oversætterne er Karen Bek-Pedersen, Helle Degnbol, Gísli Magnússon, Finn Hansen, Alex Speed Kjeldsen, Kim Lembek, Johnny Lindholm, Margit Lave Rønsholdt, Erik Skyum-Nielsen, Peter Springborg, Rolf Stavnem, Lisbeth Heidemann Torfing, Jonas Wellendorf og Kirsten Wolf, der hver har oversat en eller flere sagaer. I trebindsudgaven var oversætterne for en dels vedkommende udøvende digtere og forfattere, bl.a. Johannes V. Jensen og Tom Kristensen, og det glemte man – på godt og ondt – ikke når man læste sagaerne. I den nye udgave er alle de 14 oversættere filologer og sagaforskere, men det betyder ikke, at den professionelle digtning ikke har medvirket. Forfatteren Merete Pryds Helle, der også er bachelor i litteraturvidenskab med speciale i middelalder og renæssance, har været tilknyttet projektet som skønlitterær konsulent på oversættelserne, og selv om det er vanskeligt at efterforske, må det nok i vidt omfang tilskrives hende, at sproget i så høj grad fremstår som let læseligt moderne dansk, ligefremt og naturligt, helt uden kiks og mislyde, samtidig med at den enkelte sagas stiltone og sproglige ejendommeligheder er bevaret.

Graden af modernitet i sproget har været genstand for mange overvejelser og diskussioner, forstår man på Annette Lassens indledning. N.M. Petersens indædte oldnordiskhed anføres som et skræmmebillede, men en anden grøft er det moderne slangprægede hverdagsprog med mange engelske neologismer, som fx oversætteren Otto Steen Due nævnes som repræsentant for. I hans oversættelser af Homers *Iliaden* og *Odysseen* fighter krigerne, og pigerne bliver scoret, hvad der ikke er mindre fremmedgørende end N.M. Petersens sære nordiske termer. Konklusionen bliver dog, at »det redaktionelle standpunkt alligevel ligger mere i forlængelse af Due end af Petersen«, og det mærkes under læsningen af oversættelserne. Der er ingen ængstelse ved at bruge ord som »idé«, »jura« eller »ekspedition«, men fremmedord fra engelsk er man tilbageholdende med. Alt i alt, der er principper for oversættelsen, men ikke dogmer. Det skal lyde moderne, men ikke være påfaldende moderne. Skærmydsler mellem to grupper kaldes »det der halløj« eller »al den ballade«, og en overrasket sagahelt kan sagtens sige »Det var pokkers«! En af de barske fyre i *Fostbrødrenes saga*, der i en tidligere oversættelse blev omtalt som »vanskelig at have med at gøre«, kaldes her »hård i filten«. Det er moderne hverdagsprog uden at være for meget – han er ikke en hård banan.

Et særligt problem udgør de mange kvad, der ikke mindst i skjaldesagaerne med jævne mellemrum afbryder handlingen. De er gengivet af oversætteren af den pågældende saga, og Rolf Stavnem har været særlig konsulent på dette om-

råde. Opfordringen til oversætterne har været så vidt muligt at bevare kenninger, allitterationer og antallet af stavelser i de enkelte verslinjer. De undertiden svært forståelige kenninger er forklaret i en kommentar ud for den pågældende linje. Det er en prisværdig fremgangsmåde, for sådan bør det selvfølgelig også være i en moderne oversættelse, der vil formidle et autentisk indtryk af forlægget. Resultatet er imidlertid ikke nogen litterær oplevelse. I stedet for at være poetiske højdepunkter virker versene som besværlige rebusser, som man ikke har megen fornøjelse af at løse. Skjaldedigtning er båret af en højt opdreven formalisme, og det refererbare indhold i en strofe er ofte beskedent. Hvis ikke verset har en stolt løvemanke at ryste med, bliver der ikke meget tilbage.

Første strofe af Egil Skallagrímssons Sønnetabet ser således ud i Rolf Stavnems oversættelse:

Træg er tungen	
at bevæge,	
digts luftvægt	<i>digts luftvægt > tunge</i>
at opløfte,	
ingen udsigt til	
Odins ran,	<i>Odins ran > digtning</i>
svær at hale op	
fra sindets skjul.	<i>sinds skjul > bryst</i>

Det er svært ikke at sende en tanke tilbage til Johannes V. Jensens gendigtning i trebindsudgaven, som Jensen giver følgende ord med på vejen: »Kvadene er gendigtet (..) efter meningen; »Kenningerne« har ikke uden antydningensvis kunnet gengives, Viddet derimod og den strømmende Fynd, der er i Egils Aand, skulde være kommen til sin Ret«:

Det falder mig træls
at røre Tungen;
en Sten for Brystet
stemmer for Aandedrættet.
Med Ordets Tryllemagt
har det sig tungt
naar Tankens Hus
i Stormen hælder.

Det lyder af noget, men måske mere af Johannes V. Jensen end af Egil, og det er ikke passende. Rolf Stavnem lader os dog ane hvad Egil digtede (skrev kan man

jo ikke sige), og mere kan man ikke forlange. Redaktionen har valgt den rigtige løsning, men selve opgaven er nok uløselig.

Annette Lassens 32 sider lange indledning i første bind er en fornøjelse at læse. Her får man i et let og ubesværet sprog en grundig almen introduktion til sagaernes verden, en redegørelse for udforskningen af dem og en fremlæggelse af de principper der ligger til grund for udgaven. Det er pædagogisk anvendt videnskab i den bedst tænkelige udførelse.

Derudover er udgaven forsynet med et ganske omfattende apparat. Der er introduktioner til de enkelte sagaer ved oversætterne, ikke anbragt foran de enkelte sagaer, hvor den slags let får karakter af barriere, men samlet i begyndelsen af hvert bind. Noter efter de enkelte sagaer er man lykkeligt fri for, idet de få helt nødvendige oplysninger er sat som fodnoter på de sider hvor de hører til. Samlet i sidste del af sidste bind finder man otte kort, der viser hvor sagaerne foregår, diagrammer der viser hvordan det juridiske system er bygget op, kongerækker over både norske, danske og engelske konger, en årstalsliste over de vigtigste historiske begivenheder med relevans for sagaerne samt en liste over lovsigere på Island. I to artikler på henholdsvis seks og fire sider får man en redegørelse for de skibstyper der forekommer i sagaerne og en gennemgang af indretningen af sagaernes bondegård. Desuden er der ti siders bibliografi, en liste over landskabsbeskrivende stednavneled og et register over personer der optræder i mere end én saga eller tot og en forklaring på ord og begreber i sagerne som ikke kan forudsættes bekendte.

Disse sidste knap 100 sider giver udgivelsen vægt uden at tynde, og man kan kun bifalde de fleste af de dispositioner der er truffet. Kortene, der sikkert er fælles for alle de nordiske udgaver, er dog lovlig små og gnidrede, og man savner de store dejlige kort i trebindsudgaven, som man rigtig kunne gå på opdagelse i. De to artikler om skibene og gården er særdeles nyttige og oplysende, men i betragtning af den rolle kamp og krig spiller i sagaens verden kunne man måske også have haft et par sider om de vigtigste våben i sagaerne. Der kæmpes både med økse og sværd, men man ved ikke efter hvilke principper, og der er flere øksetyper, som man gerne ville have nærmere beskrevet, og det gælder ikke kun øksehovederne – der er folk der bliver dræbt, fordi deres økseskafter er for korte. Det gælder også spyd, som man måske nok synes man kender, men hvad er egentlig et hugspyd eller et krogspyd? Og hvordan så spydspidserne ud? »De er på mode nu, de brede spyd«, siger Atle i *Grettes saga* uanfægtet efter at have fanget et glimt af det spyd der dræber ham. Et register over alle de personer der forekommer i islændingesagaerne mangler. Det ville have øget udgavens brugsværdi, men har åbenbart været for bekosteligt.

Bøgerne rummer 40 illustrationer af tegneren og grafikerne Karin Birgitte Lund der bl.a. er kendt for tegningerne på pengesedlerne. Der er en illustration pr. saga,

og de er anbragt ved begyndelsen af de enkelte sagaer. Illustrationerne er støttet af særlige fondsmidler til dette formål, og man forstår at det har krævet en ekstra indsats fra redaktørens side at realisere den idé, men det har været al umagen værd. Det er en stor glæde, når man vender et blad og finder en tegning, og det er dejligt at se, at den gode danske tradition, at bogværker af denne kaliber er illustrerede, ikke er ophørt.

Karin Birgitte Lund har taget udgangspunkt i en række middelalderlige forlæg, først og fremmest kalkmalerier og sagahåndskrifter, men også gotlandske billedsten, træskæringer i stavkirker eller konkrete genstande som fx øksehovedet fra Mammen eller sølvskatten fra Curdale i Nordengland. Det er virkelighedsfragmenter fra det område sagahandlingerne udspilles i, gengivet klart og tydeligt, men ikke hyperrealistisk som oldtidssagerne på pengesedlerne, snarere let sløret og i dæmpede farver, som om motiverne er set gennem tidernes og historiens dis. Forlægget for de enkelte tegninger er ikke anført ved tegningen selv, men findes samlet i en oversigt i bind V, og sådan skal det være. Det er ikke en museumsudstilling, men et stemningsskabende anslag ved læsningen af sagaerne, og som sådan virker det helt rigtigt. Illustrationernes antal er beskedent – der er i snit otte pr. bind – og det virker sammen med tegningernes stilfærdige karakter alt i alt meget lidt støjende og påtrængende, men det er fint og elegant gjort. Karin Birgitte Lund har her fundet sin egen form og sit helt personlige udtryk i gruppen af danske illustratører af det nordiske, med klar afstand til Maja Lisa Engelhardts rene abstraktioner i Saxo-udgaven, Johannes Larsens stemningsfulde pennetegninger af islandske landskaber i trebindsudgaven og Sven Havsteen-Mikkelsens stærke sort-hvide træsnit i *Orm og Tyr*. Man er ikke i tvivl om, at hendes illustrationer til sagaudgaven vil blive stående som et højdepunkt i dansk bogkunst.

*

Den nye sagaudgave er som nævnt den tredje samling af sagaoversættelser, der med små hundrede års mellemrum har afløst hinanden som grundlag for danskerne beskæftigelse med denne genre, og vil man forstå perspektivet i den seneste, skal man se den i forlængelse af de to tidligere.

Forudsætningen for N.M. Petersens fire bind fra 1839-44 var den sans for det nordiske, som bl.a. Oehlenschlägers nordiske digtning og Grundtvigs historiske arbejder havde vakt, og som senere i århundredet fik så stor folkelig udbredelse gennem den grundtvigske højskole. Petersens centrale placering i denne strøm viser sig ikke i programmatisk formuleringer i værkets fortale, men i den konsekvente purisme, der præger sproget i hans oversættelser. Han undgik så vidt

muligt ord fra fremmede sprogsfærer, ikke blot latin og græsk, men også engelsk og især tysk, og han brugte hellere ukendte oldnordiske ord i fordansket udgave end gængse forståelige, der var lånt fra andre sprog. Danskerne skulle have de gamle tekster i en så »ren« udgave som muligt, og afstanden mellem 1800-tallet og tidspunktet for sagaernes affattelse skulle føles så kort som muligt. Resultatet blev undertiden ret ulæseligt, og revisionerne i de senere udgaver måtte glatte ud, men intentionen fra Petersens side var klar: Med sagaerne begyndte det danske folks litteratur og åndsliv, og vores ejendomsret til dem skulle fremgå af det sprog de blev præsenteret i. Forbindelsen bagud var nationens livlinje.

Den næste store sagaoversættelse, *De islandske Sagaer I-III*, udkom i 1930 som reaktion på sproget i Petersens oversættelse. De 11 sagaer i dette værk er som allerede nævnt til dels oversat af digtere som Johannes V. Jensen og Tom Kristensen, og der er tilstræbt en gengivelse i et mere afslappet og naturligt dansk. At sagaerne i mellemtiden havde befæstet deres indfødsret i dansk kultur fremgår af værkets prægtige udstyr; bøgerne er fornemt illustreret af Johannes Larsen, trykt på fint papir i stort format og smukt indbundet med læder på ryg og hjørner. Det er arvesølvet, der her bæres frem. Afstanden til N.M. Petersen gælder kun sprogragten, grundholdningen er den samme.

Det understreges i Johannes V. Jensens indledning til værket:

mens al anden Tradition hvorpaa Aandsliv beror, Antiken og Kristendommen, er trængt op sydfra og derfor forbliver en Lære, en aandelig Iklædning, hvor dybt Paavirkningen saa er gaaet, er Sagaerne kommen nordfra, de indeholder Nordboernes eget Væsen, et Aftryk af Liv, ført af nordiske Stamfolk, hvori Nordboer den Dag i Dag kender sig igen: de paafører ikke et Doktrin, tværtimod de afklæder derfor, de gengiver en Identitet (..) Sagaen (..) stiller nu som før det nordiske Menneske over for en Fortid, der hvad enten det erkendes eller ej udgør en Del af Nordboens Vækst.

I den sidste formulering ligger det 19. århundredes og første halvdel af det 20. århundredes dannelsestanke gemt. Et folks udvikling forløber gennem en række trin eller stadier (Johannes V. Jensen bruger både ordet *trin* og *gradus*), som eksempelvis nutidens danskere stadig bærer i sig, den brede befolkning som en ubevidst arv, de dannede som en erkendelse, de er nået til gennem skole og uddannelse. At komme til klarhed over den enkeltes og nationens åndelige vækst var den dybere mening med faget dansk i gymnasiet, og *Falkensjernes Grundbog i dansk litteratur I-III* for gymnasiet var skabt til dette formål. Forbindelsen bagud blev til stadighed genfortolket og holdt levende af visionære tænkere som fx Vilhelm Grønbech og Martin A. Hansen med henholdsvis *Vor Folkeæt i Oldtiden* (1909-

12) og *Orm og Tyr* (1952). Edda og saga var vores Gamle Testamente, som vi aldrig ville holde op med at forholde os til – troede man.

I dag er den store verden rykket nærmere og har bragt meget nyt stof ind i synsfeltet, og den historiske forståelse har tabt terræn, hvilket er gået først og hårdest ud over de ældste dele af traditionen. De institutioner der længst holdt det gamle stof i live – først af lyst, siden af pligt – har i vidt omfang givet op. I folkeskolen og gymnasiet er der trods kanoniske anstrengelser kun tilfældige rester af de oldnordiske genrer tilbage; det er langt fra nogen selvfølge, at en student har læst en saga. Desuden er det gamle stof forsvundet fra litteraturhistorien. Den sidste store litteraturhistorie, Gyldendals *Dansk litteraturs historie I-V* (2007) begynder med den kristne latinkultur, og hverken nordisk mytologi eller de gamle nordiske genrer bliver omtalt. Ordet saga nævnes slet ikke. Udviklingen er gået stærkt; en kurve over forløbet ville være dramatisk faldende, og globalisering og traditions-tab ligner ikke noget der går over.

På den baggrund måtte man forvente, at sagaerne ville fylde mindre og mindre i den almindelige læsende danskers repertoire, men det kan den nye sagaudgave forhindre. Ikke fordi den lægger op til at vende billedet og genskabe forrige tiders folkelige-nationale-historiske interesse for emnet, for det er ikke tilfældet. Udgaven er ikke nostalgisk tilbageskuende, den er i sine nøgterne lærrebsbind moderne, og den åbner nye synsvinkler på sagaerne og nye muligheder for beskæftigelsen med dem.

For det første er det værd at bemærke, at udgaven i kraft af forløbet omkring udgivelsen selv er et udtryk for globaliseringen. Den er som det er fremgået, ikke et særdansk fænomen, ikke engang et fællesskandinavisk, men i kraft af den engelske udgave det hele begyndte med netop global. Vejen er først gået fra islandsk til engelsk, siden fra islandsk til dansk, svensk og norsk, og det der transporteres har på ingen måde været tænkt som bidrag til en historie om dansk identitet. Sagaerne er som de fremtræder i udgaven ikke specielt vores, de tilhører os alle sammen, menneskeheden som sådan.

Man kan ikke sige, at Annette Lassen i sin indledning gør et stort nummer ud af at lancere sagaerne som verdenslitteratur. Hun nævner dog ordet, der også forekommer i dronning Margrethes fine og meget personlige forord, her i den allerførste sætning, hvor sagaerne kaldes »et af Nordens mest markante bidrag til verdenslitteraturen«. Men Annette Lassens indledning er nøgtern og saglig og helt rensat for Johannes V. Jensens nationalhistoriske patos, og derved lægger den op til en helt anderledes læsning, hvor det ikke gælder om at genkende sig selv som nordbo, men som menneske. Den tidligere nordiske tolkningsramme var, så smukt og godt den end var tænkt og hvor stor betydning den end har haft, blevet en begrænsning i beskæftigelsen med sagaerne, og der kan være noget befriende ved

at den er væk. Nu færdes Njal og Ravnkel i samme rum som Homers Odysseus, Vergils Æneas, Dantes jeg i *Komedien* og Joyce's Mr. Bloom, i fiktive universer i universelle kunstværker af højeste lødighed, og der hører de hjemme.

På den måde kan den nye sagaudgave også være med til at genindføre sagaerne i gymnasiets undervisning, ikke i et vakkende og rådvildt danskfag, men i et (verdens)litteraturfag, som bør blive et af gymnasiets tilbud inden længe. Hvad dansk litteraturhistorie angår løser problemet med det oldnordiske stof måske sig selv, idet der sandsynligvis ikke bliver skrevet flere store værker om dansk litteratur. Til gengæld er det svært at forestille sig en fremtidig verdenslitteraturhistorie eller en vestlig eller global kanon uden sagaerne.

Det kan der være vidtrækkende perspektiver i, og som slutningsvignet skal her skal blot antydes et. I Keld Zeruneiths *Træhesten. Fra Odysseus til Sokrates. En bevidsthedshistorie* (2007), hvor han med Odysseus som centralfigur giver en epokegørende fremstilling af den vestlige civilisationshistories første stadier, skitserer han en tolkning af det oldengelske eller oldnordiske epos *Beowulf*, hvor titelfiguren ved sine kampe med en dæmoniseret kvindeverden har klare paralleller til Odysseus. I en note hertil skriver Keld Zeruneith: »En uddybende tolkning vil følge i et værk, hvori jeg vil analysere edda og saga under samme synsvinkel, som jeg har anvendt i »Træhesten«, med henblik på at finde eventuelle ligheder mellem den bevidsthedsmæssige udviklingsgang i græsk og nordisk digtning« (s. 614). *Islændingesagaerne I-V* vil være et fremragende arbejdsredskab i et sådant projekt.

Jens Anker Jørgensen

Jens Bjerring-Hansen: Ludvig Holberg på bogmarkedet. Studier i Peder Paars og den litterære kultur i 1700- og 1800-tallet (Danish humanist texts and studies, Volume 48). Museum Tusulanums Forlag, København 2015. 333 sider, 298 kr. (vejl.) ISBN: 978 87 635 4143 5.

Det er påfallende at interessen for det trykte mediet som kommunikasjonsmiddel har vært økende de siste tiåra til tross for konkurranse fra visuell kommunikasjon og it-kulturen. Et eget kunnskapsfelt har utviklet seg, bokhistorie, med tilknytning til flere vitenskaper, som har det til felles at de gjør bok og bokkultur til gjenstand for undersøkelser. Det er en alminneleg oppfatning at mens studiet av bokmediet i første halvdel av det 20. århundret i hovedsak var rettet inn mot bøkens materi-

elle beskaffenhet, har det i andre halvdel omfattet også sosio-kulturelle vilkår for produksjon, spredning og resepsjon av bøker.

Innenfor nordisk litteraturforskning er det flere som etter hvert har stilt seg under denne fanen. I Danmark har Jens Bjerring-Hansen sammen med Torben Jelsbak redigert samlingen *Boghistorie*, en innføringsbok utgitt på Aarhus Universitetsforlag (2010) i serien »Moderne litteraturteori«. Dette er en utpreget *reader*, med et utvalg sentrale teoriartikler. Alle bidrag er importerte, men redaktørene har utstyrt boka med en orienterende innledning. I etterkant har en av redaktørene, Jens Bjerring-Hansen (JBH) gitt ut en ny publikasjon, *Ludvig Holberg på bogmarkedet*, og med undertittel: *Studier i Peder Paars og den litterære kultur i 1700- og 1800-tallet*. Det er en revidert versjon av hans ph.d.-avhandling og kan leses som en oppfølger av teoriboka fra 2010. Her appliserer han teorien på én og samme tekst, *Peder Paars (PP)* av Ludvig Holberg.

PP regnes som Holbergs skjønnlitterære debut. Det er et parodisk-satirisk helte-dikt, skrevet på aleksandrinervers og inndelt i fire »Bøger«. Det har en kronglete tilblivingshistorie; de første tre bøkene ble med noen måneders mellomrom 1719-20 utgitt hver for seg, i hefteform, før de ble utgitt samlet med en fjerde bok i den såkalte »Tredje Edition« 1720. Første bok inneholdt frisk samfunns satire, med adresse til samtidens Danmark, og dette skapte skandale: Boka ble klaget inn for kongen med krav om represalier. Dette er den velkjente historien om *PP*; den er å finne i de fleste litteraturhistorier. Det som derimot ikke er så godt kjent, er at verket også har en spesiell skjebne; den kan i det minste synes spesiell for oss i dag. Det kom i forskjellige utgaver – eller emisjoner – som hadde varierende utstyr, som var av ulike format, og som inngikk i ulike sosiale kontekster. En del av utgavene var piratutgaver. Selv om *verket PP* kan sies å være ett og det samme, er således *teksten* – eller *tekstene* – *PP* en langt mer broket affære. Det er dette JBH sirkler inn og utforsker i sin avhandling.

Studien har både en spesifikk og en generell innretning. Prosjektet er å skrive et verks utgivelseshistorie. Og *PP* er valgt fordi undersøkelsen av nettopp dét verket gir anledning til å vise en vitenskapshistorisk nyutvikling. Det JBH presenterer som nytt – hans legitimering av interessen for bokhistorie – er at materielle og sosiologiske forhold virker inn på tekstens betydning og sosiale status. Han peker på en mangel: »Holbergs forfatterskab er aldrig rigtigt blevet knyttet til dets sociologiske og materielle vilkår«. Og han har en løsning: »Forfatteren Ludvig Holberg skal genindsættes i den konkrete hverdag, han virkede i« (s. 5).

I et innledende kapittel presenterer JBH en teoretisk horisont i form av fem antagelser: For det første en innretning mot tekstens *materialitet* – f. eks. format, papir, skrift – og dette omfatter også sosialiseringvilkår som pris, markedsføring,

distribusjon. For det andre handler det om tekstens *historisitet*, nærmere bestemt at et verk er i konstant bevegelse; dette blir spesielt merkbart ved klassikere som kommer i mange – og ulike – utgaver. For det tredje blir *forfatterinstansen definert sosialt, som kollektiv*, dvs. at andre aktører enn forfatteren deltar i produksjonen og påvirker den – sekretær, illustratør, boktrykker, distributør osv. For det fjerde en oppskrivning av *leserperspektivet*, med vekt på lesingens materielle og historiske vilkår; leseren er ofte hovedpersonen i bokhistoriske studier. Og for det femte handler det om et perspektiv *nedefra*; tekster blir valgt på grunnlag av deres representativitet, deres sosiale og kulturelle betydning, mer enn etter deres immanente litterære verdier, dette perspektivet kan utmerket anlegges også på høylitterære tekster og kanoniserte forfattere, hevder JBH.

Disse antakelsene er basert på blant annet Robert Darntons modell over bokas kommunikasjonskretsløp, nærmere bestemt de ulike instansene i bokas gang fra forfatter til leser (forlegger, boktrykker, transportører osv.) D.F. McKenzie utvider teorien med sitt begrep om teksters transmisjon, som også har et diakront nivå, som kan gjøre rede for hvordan overleveringen over tid virker inn på tekstens betydning; det er en prinsipielt uendelig prosess, der nye lesere skaper nye tekster.

Interessen for bokhistorie gjør seg gjeldende i flere fag, bl. a. historie, bibliografi, litteraturvitenskap. JBH skriver seg inn i en litteraturvitenskapelig tradisjon, blant annet ved å problematisere forfatteren som opphav til teksten. Her er det referanse til både Roland Barthes og Michel Foucault og deres proklamering av forfatterens død. Barthes f. eks. gjør dette til eit intertekst-problem, som en implikasjon ved språket; forfatteren er ikke bare en som taler, men også en som språket taler igjennom. Bokhistorien reduserer forfatterpersonen ytterligere ved å dra inn også materielle og sosiologiske faktorer som konstituerende for mening, altså element som – *vanligvis* – ligger utenfor forfatterens virkefelt (f. eks. papir, sats, illustrasjoner, format, forlag, distribusjonsmåte). JBH setter seg i relasjon til litteraturvitenskapen også ved aktualiseringen av Gérard Genettes teori om paratekster, dvs. tekster omkring teksten – tittel, forord, omslagstekst – som har som funksjon å presentere teksten og sikre dens tilstedeværelse i verden. Men mens Genette bruker begrepet for det meste om språklig tekst, åpner JBH (med støtte av Jerome McGann) området også for tekstens materialitet og dens sosiologi.

Innledningskapitlet blir avrundet med en gjennomgang av relevant Holbergforskning, først de deler som berører bokhistoriske spørsmål (E.C. Werlauff, Chr. Bruun, Carl S. Petersen, H. Ehrencron-Müller, Th. A. Müller, Jens Kr. Andersen). JBH gir korte og treffende karakteristikker. Ikke overraskende har han ting å kritisere: Werlauff blander sammen likt og ulikt, Bruun kan være unøyaktig, osv. Men JBH har likevel et våkent blikk for det han vurderer som positivt og nyttig. Werlauff har et register som dekker opplysninger om bokmarkedsforhold, Bruun

gjengir viktige aktstykker fra skandalesaken om *PP* (osv.). Denne evnen til nyan-
sering kommer enda tydeligere fram i gjennomgangen av den mer spesifikt litte-
rære Holberg-forskningen (Vilhelm Andersen, Erik A. Nielsen o. a.) og ikke minst
gjelder dette the grand old man i nyere Holberg-forskning, Billeskov Jansen, som
JBH har en og annen høne å plukke med. Det er i sammenligning med nettopp
Billeskov Jansen at JBHs forskerprofil blir tydeligst avtegnet. Billeskov Jansen
driver kildestudium og er klassisistisk orientert, vendt mot sør, mot utlandet. Ytre
og lokale forhold som kan ha virket inn, erklærer han som uinteressante. JBH er
i motsetning til dette historisk orientert, opptatt av hva det er som skjer i tingenes
verden, rundt Holberg. Billeskov Jansen tegner et bilde av Holberg der han blir
lenket til arbeidsbordet. JBH trekker Holberg ut på gaten.

Det er en velkomponert avhandling JBH har skrevet. Kapitlene er ordnet tema-
tisk etter ulike problemstillinger – typografi, opphavsrett, leserroller, serialisering
osv. – og de skal kunne leses hver for seg. Samtidig er det en kronologisk orden.
Kapitlene til sammen utgjør en bokhistorisk fortelling som spenner over tidsrom-
met 1720-1870.

JBH gjør greie for viktige etapper i utgivelseshistorien. Da Holberg gav ut de
første bøker av *PP* 1719-20, var det danske bokmarkedet preget av skillingstrykk
med bl. a. »historier« og »sannferdige viser«, i enkle, billige og høyst forgjenge-
lige trykksaker som appellerte til et stort publikum – og til dårlig smak. Selv om
det var uttrykt skepsis til denne slags publikasjoner – en skepsis som også kom
til uttrykk hos Holberg – var det denne kanalen han selv brukte til publisering av
de tre første bøker av *PP*. I den såkalte »Tredie Edition«, hvor han samlet alle
bøkene i ett bind, forsøkte han å heve teksten opp på et høyere nivå, stabilisere
den som bok, ved nye forord, nytt omarbeidd tittelblad med lærde referanser. Men
her møtte han konkurranse fra pirattrykkene som også kom i nye opplag. Med den
såkalte praktutgaven fra 1772 ble *PP* forsøkt plassert på et helt annet sosialt nivå.
Denne utgaven ble besørget av et »Selskab« av embetsmenn som i et forord beklager
at Holberg ikke lenger får den oppmerksomhet han fortjener og som derfor vil
løfte han opp fra glemsel og hedre han ved å gi verket det utstyr og det utseende
det fortjener. Utgaven er i kvartformat, har kraftig papir og en serie kobberstikk,
den er satt med antikva-typer og har forfatterens navn på tittelbladet. En fjerde
etappe kom med tekniske nyvinninger på 1800-tallet, som gjorde mulig masse-
produserte billigutgaver i lite format. Produksjonen av *PP* nådde et høydepunkt på
1830-tallet, da fikk verket en rekkevidde det tidligere ikke hadde hatt.

Det sier seg selv at når ulike problemstillinger skal relateres til ett og samme
verk, vil det medføre en del gjentakelser. F. eks. vil teksten som materiell størrelse
referere til sats, format og illustrasjoner. Men dét vil også teksten som historisk-
foranderlig størrelse, og det samme gjelder for forestillingen om sosialt forfat-

terskap fordi det er andre enn forfatteren (typisk forlegger og setter) som tar avgjørelser her.

Antakelsen om historisitet blir forøvrig godt illustrert i kapitlet om piratutgaver. Piratutgaver var ikke bare irriterende rusk i maskineriet, men hadde en rekke viktige funksjoner. De førte til større spredning av teksten, de rettet feil i originalen (og laget nye feil), de påvirket senere utgaver, blant annet var det disse tekstene som ble lagt til grunn for oversettelser til tysk og svensk (den svenske oversettelsen er basert på et herlig sammensurium av originaltekster og pirattrykk). For et moderne menneske virker dette både spesielt og sært. Men det var normalt tidlig på 1700-tallet.

JBH er disiplinert i sin bruk av bokhistorie-teori. Han holder seg til materielle element og sosiologiske faktorer, dvs. slikt som ofte faller utenfor litteraturstudiet, mens *PP*-teksten som litterær tekst og språkleg størrelse, som vanligvis er gjenstand for analyse og kommentar, blir holdt utenfor. Her kan det være på sin plass å minne om Vilh. Andersen og hans kritikk av det han i sin tid kalte for »Biblioteks-Skolen« (Werlauff, Bruun, C. S. Petersen, se s. 15) som han avviste som pedantisk, atomistisk og uten evne til å skille vesentlig fra uvesentlig. Denne problemstillingen er relevant også for prosjektet til JBH, som har som grunnleggende påstand at noe som lenge har blitt avfeidd som uvesentlig, bør tillegges betydning. Spørsmålet blir da: drar JBH *for store* veksler på stoffet, gir han det *for stor* betydning? Han tøyer nok stoffet her og der, for eksempel i omtalen av den skepsis mot bøker og trykksaker som gjorde seg gjeldende ved Holbergs debut. Det var frykt for overproduksjon, for at masse dårlig litteratur skulle strømme ut på markedet. Det jeg finner problematisk, er at når JBH skal gi belegg for dette, går han ikke til København anno 1719, men til Denis Diderot i Frankrike anno ca. 1750 og til Alexander Pope i England anno ca. 1730. Er ikke dette historisk projisering? Er ikke denne frykten for overproduksjon mer hjemmehørende i trykkekfrhetsperioden ca. 50 år *etter* Holbergs skjønnlitterære debut?

JBH finner denne skepsis også hos Holberg. Rettere sagt: Det er et sentralt poeng for JBH at Holberg er både affirmativ og skeptisk til bøker og trykksaker. Hans bejaende holdning er det ikke vanskeleg å finne belegg for; han publiserte jo så å si alt han skrev. Hans forbehold er derimot vanskeligere å dokumentere. JBH går til *Epistel 3* i det ærendet. Epistelen gir rett nok uttrykk for frykt for overproduksjon, men den er fra et langt senere tidspunkt (1748) og forfattet på et helt annet erfaringsgrunnlag enn det Holberg hadde anno 1719. JBH holder seg som sagt konsekvent til materielle element og sosiologiske faktorer. Teksten, historien, innholdet i *PP* blir således merkelig fraværende. Dette er både nødvendig og riktig, men noen steder skulle jeg likevel gjerne sett mer av teksten. Eksempelvis er det en parallell mellom det JBH gjør rede for – Holbergs tvetydige holdning til bøker

og trykksaker – og på den andre siden: hans bruk av *vers*. Aleksandrineren i *PP* er vanskelig å bli klok på. En samtidig av Holberg, Chr. Rantzau, var også i tvil. I brev til Chr. Falster, datert 22. feb. 1720, (som også JBH refererer til, men i en annen sammenheng) omtaler han boka (*PP*) som »en schmuk Invention og klygtig indfald [...]«. Men han legger til: »I Peder Paars finder jeg Versene undertiden ei de rigeste, og veed ei, om de for ofte forekommende Neglicences ere Affectation« (*Peder Paars*, utg. 1949, s. XVIII). Dette spørsmålet, om versene er dårlige fordi Holberg ville ha de slik, eller om de ble slik fordi han ikke kunne bedre, altså om han bruker aleksandrineren parodisk eller ikke, dette spørsmålet kan etter mitt syn supplere det JBH sier om tvetydighet hos Holberg.

Det kanskje mest iøynefallende resultatet av studien til JBH er hans bestemmning av *Holbergs tid*. Litteraturhistoriene regner som kjent første halvdel av 1700-tallet som Holbergs tidsalder. JBH plasserer Holberg 100 år senere, og det skjer på grunnlag av en såkalt bibliometrisk metode, ved hjelp av statistiske kriterier. Han legger til grunn en uttømmende oversikt over alle danskspråklige utgaver av verket. Denne oversikten har stor verdi i seg selv, men JBH bruker den særlig til å dokumentere et oppsving i utgaver på første halvdel av 1800-tallet, da boka hadde et stort publikum som satte pris på burlesk humor og kritikk. Det var særlig mange utgaver i tiden 1835-45. På dette grunnlaget plasserer JBH Holberg-tiden i første halvdel av 1800-tallet. Og JBH får med denne differansen gitt et talende uttrykk for forholdet mellom tradisjonell litteraturhistorie og bok- eller lesehistorie. Bokhistorien forteller *noe annet*. Den kan leses som korrektiv til litteraturhistorien, eller enda bedre: som supplement til den; den utvider forståingsgrunnlaget for litteraturen.

En av konklusjonane til JBH er at Holberg kommer både svekket og styrket ut av møtet med boka som medium. Svekket i den forstand at han ikke blir gjort eneansvarlig, men har rundt seg også andre aktører som alle er med på å gjøre tekst til bok, men som likevel ikke alltid handler i samsvar med forfatterens intensjoner. Styrket ved at han inntar andre roller enn bare forfatterens. Det handler kort fortalt om at Holberg i tillegg til å være forfatter også inntar andre roller i produksjonen, som forlegger, markedsfører og distributør.

En annen konklusjon gjelder leseren, eller oss lesere som har gått til denne boka i håp om å lære noe om Holberg og 1700-tallet. Også vi kommer på sett og vis svekket ut av dette møtet (i alle fall inntil vi har lest boka til JBH). Svekket, fordi vi hører til tiden etter det tidlige 1800-tallet da Holbergs forfatterrolle ble redefinert og oppdatert, rettere sagt innsnevret. Holberg blir dikter med stor D, dvs. dikter etter romantiske mål: Han alene er skaper av verket, og han blir ikke belemret med andre roller. Dette romantiske idealbildet sperrer for en forståelse av hans rolle – nei roller – i bokproduksjonen på 1700-tallet. Det er ikke noe nytt ved å fremheve

1800-tallet i Holberg-forskningen og -resepsjonen. »Langt på vei er det 1800-tallet som har tegnet grunnrisset til det bildet vi idag har av 1700-tallsforfatteren 'Holberg'« sier Gunnar Sivertsen (*Samtidslitteratur* 84, s. 54). Det er heller ikke noe nytt ved å se 1800-talet som avsporing i Holberg-resepsjonen. Dramaturgen og teaterhistorikeren Bent Holm gjør det, og han er særlig kritisk til at Marstrandbildet – altså tegneren Wilhelm Marstrand sine bilder fra Holbergs litterære univers – har fått dominere resepsjonen så sterkt. Spesielt for JBH er at han knytter avsporingen til selve forestillingen om Holberg som dikter, dvs. dikter etter romantisk mønster, som solitær skaper. Dette var en forestilling som var fremmed for 1700-tallet.

Boka er velskrevet, fri for klisjéer og slitsomme gjentakelser. Jeg stusser litt ved en term som dukker opp igjen og igjen: *forhandling*. Ordet blir mye brukt for tiden, jeg møter det også i andre sammenhenger. Hos JBH er det høyfrekvent. Det er ikke vanskelig å se at det gjør sin nytte i nærværende avhandling som jo handler nettopp om ulike syn eller oppfatninger som er i – ja – i *forhandling* med hverandre. Men det blir brukt i flere betydninger – om salg, om endring, påvirkning, avklaring, uenighet osv. – og noen ganger spør jeg meg om det er nødvendig å bruke akkurat den termen. Dette rokker på ingen måte ved inntrykket av et gjennomkomponert verk som gir grundig dokumentasjon, er rikelig utstyrt med fotnoter, fylldig litteraturliste, navneregister, uttømmende oversikter over dansk-språklige *PP*-utgaver og faksimiler av et stort tilfang av relevant stoff.

JBH har gitt et solid bidrag til Holberg-litteraturen, og han står fram som en inspirerende ambassadør for bokhistorie som forskingsfelt i litteraturvitenskapen.

Eiliv Vinje

John A. Hall, Ove Korsgaard og Ove K. Pedersen (red.): Building the Nation. N.F.S. Grundtvig and Danish National Identity. Djøf Forlag, København 2015. 453 sider. 395 kr. ISBN 978 87 574 3269 5.

N.F.S. Grundtvig er det ultimative eksempel, når det moderne angelsaksiske begreb »nation building« skal diskuteres. Han bidrog nemlig til det umulige: at skabe en succesfuld nation på et knusende nederlag – 1864.¹ Hans indsats kan

¹ Formuleringer og pointer fra denne anmeldelse er først blevet bragt i *Kristeligt Dagblad*, 3. august 2015.

bare ikke bruges særlig konstruktivt af andre nationer, for det er blevet gennemgribende godtgjort, at intet mindre end total udslettelse normalt er konsekvensen af den slags nederlag. Sådan konkluderer professoren Uffe Østergård i sit bidrag til *Building the Nation*. Og selvom Uffe Østergårds bidrag altså ikke ligefrem ender optimistisk, kan der jo være god grund til at undersøge Grundtvigs indflydelse på det moderne Danmarks fødsel, selvom det er svært at se, hvordan det kan have relevans for andre nationer i dag.

Resultatet af sådan en undersøgelse foreligger her i form af antologien *Building the Nation*. Den er et slags skizofrent barn, undfanget i kærlighed mellem eksperter i moderne danmarkshistorie og internationale forskere i nationalstater. De er alle sammen begejstrede for Grundtvig, men af forskellige årsager, og så ender deres debarn mentalt forvirret. Delt mellem danskerne, der hjertens gerne vil forklare og introducere Grundtvig til et internationalt publikum, og internationale forskere, der ikke ved meget om Grundtvig, men som til gengæld virkelig gerne vil forklare danskere om nationalismeforskning generelt. Problemet? Ingen af delene gør os for alvor klogere på Grundtvig.

Hvis man ville lave noget originalt, er det svært, at så mange af bidragerne stort set blot gentager tidligere store afhandlinger. Det gælder tilsyneladende Sanders, Møl Dalsgaard og Lunde Larsen. Dét smager mere af, at man gerne vil sælge Grundtvig til udlandet. Vi andre bliver ikke klogere, for vi har jo allerede deres afhandlinger. De fleste af de internationale bidrag har til gengæld travlt med at tildække, at de reelt intet ved om Grundtvig. Hovedeksemplet er det meget omtalte bidrag af den verdenskendte politolog Francis Fukuyama, der i 1992 skrev sin berømte bog om »Historiens afslutning«. Det er naturligvis indtagende, at han har gidet bidrage til en antologi om Grundtvig. Men hans Grundtvig-studium begrænser sig til en enkelt side i artiklen, der videregiver banaliteter om Grundtvigs samtid, om det faktum at han fandt på en ide om folkehøjskolen og så den påstand, at Grundtvig og »hans« bevægelse repræsenterer en nationsgrundlæggelse fra neden i stedet for en statsstyring fra oven. Det er mildt sagt ikke ny viden, der kommer frem her. I saglighedens navn skal det dog nævnes, at Fukuyamas bidrag er placeret i bogens første hoveddel, der handler om det teoretiske rammeværk, der skal til, for at tale om, hvad »nation building« er. Som sådan ikke nogen dårlig tilgang, men når bogens redaktører i indledningen skriver, at målet med bogen er en undersøgelse af Grundtvigs rolle i skabelsen af det moderne Danmark, er det svært at se, hvad Fukuyama bidrager til. Hans artikel er tilsyneladende blot en gentagelse af et kapitel fra en tidligere bog, og det handler som nævnt ikke om Grundtvig.

En af de mest interessante spændinger i bogen handler om Grundtvigs dybt anti-positivistiske universalhistoriske opfattelse. Over for den står moderne sam-

fundsvidenskabs trang til netop kendsgerninger og empiri, og bogen stiller – formentlig ikke velvilligt – det spørgsmål, om flere af de moderne videnskabsmænd har forstået radikaliteten i det, Grundtvig ville. Det illustrerer et af bogens bedste bidrag, som Grundtvig-forskeren Uffe Jonas har skrevet. Uden tøven og med stor indsigt udlægger han forholdet mellem Grundtvigs syn på, hvordan menneskets forhold til sig selv, omverdenen og Gud bør spejles i samfundets indretning. For Grundtvig er menneskets hjerteforhold rettet imod tre kærlighedsfelter: Gud, næsten og selvet. Dette er afledt af det dobbelte kærlighedsbuds tre relationer: Din Gud, din næste, dig selv (Matt 22, 37-39). I al sin enkelhed skal vi derfor forestille os vores samfund bygget op på samme måde gennem koncentriske cirkler. Skolen i en inderste cirkel som varetager af menneskets forhold til sig selv, staten udenom som menneskets forhold til næsten og kirken i en omsluttende cirkel som bevarer af menneskets forhold til Gud. Staten er således, med en Uffe Jonas-overskrift, et barn af kirken. Hvor mange af de moderne samfundsvidenskabsmænd synes mon for alvor om det? De omgås det mest ved blot at studere Grundtvigs virkning på det danske samfunds udvikling hen mod der, hvor vi nu er. Men det kunne jo også være, at han mente det alvorligt. Der er naturligvis intet galt med at forsøge at studere hans identificerbare, konkrete virkning på Danmark i dag. Men hvis bogen virkelig skulle have været original, havde flere af bidragene overvejet, hvordan Grundtvigs faktiske livsanskuelse passer ind i billedet.

Generelt er bogens bedste ansats den sektion, der sammenligner Grundtvig med andre store tænkere, der har haft indflydelse på deres egne lande. Det gælder eksempelvis amerikanske Ralph Waldo Emerson, tyske J.G. Fichte og de britisk/skotske liberalister Adam Smith og Adam Ferguson. Derudover sammenligner den mere teoretisk, hvordan man eksempelvis kan se forholdet mellem Søren Kierkegaard eller Émile Durkheim over for Grundtvig. Tanken er glimrende, men udførelsen veksler voldsomt i kvalitet. Den komparative kulturhistorie er faktisk et vældig udviklet område metodisk set, det er ganske enkelt en svær disciplin. Men de fleste af bidragene ophober dybest set blot kendsgerninger om, hvad henholdsvis Grundtvig og en modstillet part mente. Det gælder eksempelvis Katrine Baunvig, der i en sammenligning af Émile Durkheims og Grundtvigs politiske tanker først udlægger Grundtvig, dernæst Durkheim for at konkludere, at de begge gik op i social sammenhængskraft og pædagogikkens mulige bidrag deri. Det er ikke just rystende originalt.

Troels Nørager indleder mere ambitiøst og velskrevet sin sammenligning mellem Grundtvig og Ralph Waldo Emerson. Han vedkender sig først, at de to uden tvivl ikke ville have kunnet lide hinanden, og at det mest oplagte ville være at

sammenligne deres receptionshistorier. Alligevel tager han den mere modige og herligt umoderne vej, at han vil lave et »quasi-hegeliansk argument« (p. 284) om, at Grundtvigs og Emersons »reform agenda« afslører overraskende paralleller grundet i deres tids ånd, »working behind their backs (so to speak)« (p. 285). Et rendyrket forsøg på den gamle tyske tradition for Geisteswissenschaft, forstås. Med henvisning til den lidt sære kobling mellem samfundsvidenskabelig empiri og Grundtvigs militante antipositivisme, må man sige, at der gøres et forsøg på noget radikalt andet. Men det er jo en svær disciplin, hvor man skal gennemføre en analyse, der viser, at Ånden manifesterer sig uafhængigt af menneskers bevidsthed om at kunne fremmane den. Men selvom Nørager bedre end Baunvig forsøger at lade Emersons og Grundtvigs tanker væve sig ind i hinanden, forbliver han på et niveau, hvor sammenligningen mest handler om at vise, hvordan de begge ville have en »levende religion«, at de begge kan karakteriseres som poetprofeter, og at de begge var påvirket af romantikken. Det er svært at se, hvorfor sådan en analyse skulle være særligt »quasi-hegeliansk«, selvom tanken er sympatisk.

Udtrykket poetprofet om Grundtvig er dog ikke dårligt valgt, og det nærmer Per Øhrgaard sig også i sin sammenligning af Grundtvig og Fichte. Han ender netop sit essay i samme dur ved at konkludere, at hvor Fichte blot var profet, var Grundtvig både profet og poet. Med Grundtvigs universalhistoriske opfattelse in mente kunne redaktørerne her have presset Øhrgaard til en overvejelse om, hvordan profeti og poesi mon hænger sammen i tysk romantik og hos Grundtvig – for at undgå endnu en ophobning af faktuelle kendsgerninger som i så mange af de andre bidrag. Men i stedet falder Øhrgaard også til den samfundsvidenskabeligt-empiriske pat ved at svække sin egen påstand om profetpoeten: »And, after all, the true legacy of Grundtvig is his poetry. His articles and essays – let alone his sermons – are today read only by scholars. But many quotations from his poems remain part of the common Danish cultural heritage« (p. 230). Det »sande« ved Grundtvig er altså det, der observerbart citeres i dag i den »fælles, danske kulturarv«. På denne måde ignorerer man effektivt, hvordan Grundtvigs såkaldt mageløse opdagelse og det deraf følgende menighedssyn afgørende har haft indflydelse på den folkekirke, hvori omkring 79 % af alle danskere ender deres liv i dag. Det bliver også ignoreret, hvordan hans opgør med rationalismen, blandt andet i *Kirkens Gienmæle* (1825), har sat sig rødder i dansk åndsliv, som har betydning, også nu.

Denne unødvendige afslutning på Øhrgaards artikel hænger formentlig sammen med den klassiske misforståelse af forskellen på ordet med lille og med stort O hos Grundtvig. Til bogens ros skal det siges, at Øhrgaards bidrag faktisk er det eneste af de 23, der indeholder denne misforståelse. Den kommer godt nok i en lille bisætning, men den er god nok: »Grundtvig agrees with Fichte that language

creates what it names« (p. 222). Dette er en udbredt fejltagelse, som formentlig stammer fra det kendte salmevers, der er at finde i »Kirken den er et gammelt Hus« (1837):

Selv bygger Ånden kirke bedst,
trænger så lidt til drot som præst,
Ordet kun helliger huset.

Med sidste linje kan man komme til at tro, at der er tale om det talte sprog; at det skulle være det talte menneskeord, der gør kirken hellig, og at ord således skaber, hvad de nævner. Derudover kan man også finde lignende formulering i Grundtvigs dimisprædiken fra 1810, »Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Hus?«, hvor vi også lærer, at kun Ordet helliger Huset. Netop fordi sådan en formulering ligger tæt på Øhrgaards konstruktivistiske idé om sproget, der skaber, hvad det nævner, kan et sekulært overfald på Grundtvigs tænkning blive oplagt. Man kan således bruge disse formuleringer om Ordet, der helliger huset, til at hævde, at det talte menneskeord har forrang, eller at det er menneskeord, der gør menneskelige fænomener hellige. Men det har Grundtvig aldrig ment. Ordet med stort O betyder hos Grundtvig, som i Johannesevangeliet, som hos Luther, intet andet end Kristus. Menneskeord kan forkynde Ordet, men kun ved hjælp af Helligånden. Ord skaber ikke, hvad *de* nævner, hos Grundtvig; Ordet skaber, hvad *det* nævner. En sådan forveksling er naturligvis vældig belejlig, når man gerne vil sekularisere Grundtvig, så han bedre passer ind i ens moderne verdensbillede. Men hvis et sådant anliggende skulle gennemføres med større overbevisning, måtte Øhrgaard have taget sig tid til at overveje sammenhængen mellem poesi og profeti i både romantikken og hos Grundtvig. Ordet og ord kan ikke være sammenfaldende, men det kan profeti og poesi indimellem. Det havde været en relevant undersøgelse. I stedet ender det således blot med en endda tvivlsom, overfladisk henvisning til poesien – formentlig i en ren sekulær forståelse, hvilket Grundtvig ville have frabet sig. Man kunne jo også have taget sit eget udtryk om profet *og* poet alvorligt og derved undgået at gå i den samme fælde som så mange af de andre bidrag.

Bogens lavpunkt nås med Matias Møl Dalsgaard, der sammenligner Grundtvig med Kierkegaard, og fortæller os, at det, de har til fælles, er et fokus på åndelig frihed, men at forskellen er, at det handler om, hvorvidt den bedst realiseres i folket eller i den enkelte. Det er svært at falde bagover af overraskelse, og det minder mest om en lærebog fra gymnasieskolen.

Lykkeligvis brillerer Ole Vind til gengæld og viser, hvordan det er en god idé med den sammenlignende strategi. Hans bidrag om Grundtvigs forhold til de bri-

tisk/skotske liberalister er dybsindigt og har netop fat om nældens rod. Uden at politisere afslører han klart, hvordan forskellen på en historisk og en naturlig samfundsmæssig udvikling hidrører fra en grundlæggende oplysningsdeisme over for Grundtvigs forsynstro. Det knyttes elegant til et tema, der løber igennem flere af bogens bidrag, nemlig forskellen på falsk og sand oplysning. Den første tror ifølge Grundtvig fejlagtigt på teoriens, fornuftens og matematikkens almagt. Hvis de mange samfundsvidenskabelige bidrag skulle have gjort os klogere på samfundsvidenskaben og på Grundtvig, skulle de have forholdt sig til, at Grundtvig faktisk mente denne i dag vanvittige tanke.

Rasmus Vangshardt

Kristian Himmelstrup: En sejlbåd for vindstille. En biografi om J.P. Jacobsen. Museum Tusulanums Forlag, København 2014. 335 sider, 298 kr. (vejl.). Illustreret. ISBN: 978 87 635 4079 7.

Kristian Himmelstrups *En sejlbåd for vindstille* er den første biografi om J.P. Jacobsen (1848-1885) siden Anna Lincks *J.P. Jacobsen. Et Levnedforløb*, der udkom i 1911. »[D]en var, for nu at sige det pænt, mangelfuld«, skriver Himmelstrup med den venligsindede ironiske tone, der karakteriserer hans kommentarer igennem hele bogen – a la Jacobsen i hans breve. At være mangelfuld kan man ikke beskyldte Himmelstrups egen biografi for. Grundigt og veldokumenteret følger den Jacobsens liv, fra han som 16-årig ankom til København fra Thisted for at gå på Brødrene Dahls studenterkursus, til han som 38-årig døde af tuberkulose i forældrenes hjem i Thisted. Bogens fokus er på Jacobsens forhold til kunsten: »Kunsten blev hans kone, hans elsker, hans børn og hans tilværelses mening«, skriver Himmelstrup. Så er det også slået fast, hvad Jacobsen ofrede til fordel for den.

Det var ikke rigt på ydre begivenheder, Jacobsens liv. Han havde en relativ almindelig – men privilegeret – opvækst i Thisted som søn af en af byens førende skatteydere, efterfulgt af en uinspireret skoletid i København, før der kom vind i sejlene, da han i slutningen af 1860'erne og begyndelsen af 1870'erne blev bekendt med Darwins tanker og introducerede dem for den bredere offentlighed, debuterede med novellen »Mogens«, skrev guldmedaljeafhandling om ferskvandsalger og blev involveret i det af Brandes-brødrene dominerede »litteraire Venstre«. Det aktivitetsniveau, der prægede hans liv i disse år, mødte imidlertid

alvorlig modstand, da Jacobsen under sin første udlandsrejse i 1873 opdagede, at han led af tuberkulose.

Efter det levede han som »en sejlbåd for vindstille«, som Himmelstrup formulerer det i bogens titel, og koncentrerede sig om at realisere nogle af de mange ideer til litterære værker, han havde. I en tid, hvor forfattere og litterater på en helt anden måde end nu var direkte involverede i de overordnede samfundsdebatter – endda optrådte som hovedpersoner i dem – var det i sjældnen grad værkerne, der i Jacobsens tilfælde fyldte på bekostning af personen, også selvom han blev direkte opfordret til at engagere sig. Det kom der to romaner, fem noveller og godt tyve digte ud af, i tillæg til dem han allerede havde skrevet, og derudover en lang række udkast og forsøg. Og ikke mindst breve til hans familie, venner og professionelle forbindelser.

På trods af at der ikke stod meget blæst om hans person, og at hans produktivitet var begrænset, havde Jacobsen imidlertid en helt central placering i samtidens kulturliv. Mens han altid fremstillede sig selv som en partitro soldat i det literaire Venstre, tilsidesatte hans værker al dogmatik. Han blev den forfatter, som alle yngre først og fremmest skulle forholde sig til, og blev beundret af både ideologiske venner og fjender for det. Det er ikke mindst denne placering og de personlige forbindelser, den var et resultat af, og som den resulterede i, der gør en biografi om ham alment interessant.

Himmelstrups største præstation i *En sejlbåd for vindstille* er den nuancerede og præcise skildring af denne placering. Det er ikke nogen nyhed, at Jacobsens relation til Georg Brandes aldrig blev tæt. Det skyldtes dels, at Georg Brandes simpelthen var for autoritær en figur til, at der kunne udvikle sig et ligeværdigt forhold, men også, at de ikke havde de samme litterære præferencer. Men Himmelstrup gør fint rede for, at heller ikke Jacobsens forhold til Edvard Brandes var uden forbehold; at Edvard havde en vis magt over ham, og at Jacobsen følte, at han nøje skulle overveje hvert et ord i de breve, han sendte til ham. I deres relationer til Jacobsen fremstiller Himmelstrup generelt brødrene som opportuniste, der hele tiden underordner deres personlige relation til ham i forhold til 'sagen', mens kritikeren Vilhelm Møller og den norske forfatter Jonas Lie – og ikke mindst deres hustruer – bliver fremhævet som Jacobsens sande venner, der ikke havde andre interesser i forhold til ham end hans skrantende ve og vel. Hvis Himmelstrup har et specifikt ærinde i bogen, er det at puste liv i det voksstivnede billede af Jacobsen, som han lidt flot mener, at brødrene Brandes formede efter hans død og overleverede til fremtiden.

Måske på grund af den relative begivenhedsløshed i en stor del af Jacobsens liv har der i den biografisk orienterede forskning i forfatterskabet været en tendens til at forsøge at knæsette enkeltstående relationer eller tilsyneladende

karaktertræk som den hemmelighed, der som et skjult hjerte banker i forfatterskabet. Frederik Niensens disputats *J.P. Jacobsen. Mennesket og Digteren* fra 1953 er det klareste eksempel på denne tendens. I den udnævnes Jacobsen til »algotagniker« eller sadomasochist. Der er ingen tvivl om, at temaet har fascineret Jacobsen igennem hele hans forfatterkarriere, men Nielsen kobler det til hans egen person på en bastant måde, der gør disputatsen sært perspektivløs. Andre eksempler er Jacobsens problematiske forhold til barndomsveninden Anna Michelsen, der blev diagnosticeret med »demens paranoi« på grund af hendes ulykkelige kærlighed til ham, og som tilbragte de sidste 42 år af sit liv på Sct. Hans Hospital i Roskilde, og Jacobsens dermed forbundne 'ungdomskrise'. Forholdet er brændpunktet i Aage Knudsens bog *J.P. Jacobsen i hans digtning* fra 1950, mens Brita Tigerschiöld tager udgangspunkt i krisen i disputatsen *J.P. Jacobsen och hans roman Niels Lyhne* fra 1945 (jf. også hendes artikel »Anna Michelsen och J.P. Jacobsens ungdomskris« i *Danske Studier* 1939).

Himmelstrup behandler alle disse myter på en sober måde med inddragelse af det forhåndenværende kildemateriale – uden at afvise dem, men også uden at drage slutninger, som materialet ikke kan bære, og at foretage hårdhændede relateringer til Jacobsens værker, som der har været en tendens til hos forgængerne. Han bringer kun i begrænset omfang ny viden på banen, men nuancerer den eksisterende, og det er absolut at foretrække frem for jagten på hemmeligheden om Jacobsen. Især krisen får omfattende plads i bogen. I betragtning af denne vægtning kunne den dog godt stå skarpere. Krisen havde flere årsager – kristendomsopgør, forholdet til Anna Michelsen, et fejlslagent forsøg på at bestå studentereksamen og forældrenes umådeholdne skuffelse over det, selvløse – og førte til, at Jacobsen i flere omgange luftede tanker om at tage sit eget liv i breve til sine venner. Når Himmelstrup på trods heraf skriver, at Jacobsen »legede med sortsynet og melankolien«, bliver man i tvivl om, om han i virkeligheden benægter eksistensen af en krise, selvom han bruger temmelig mange sider på at beskrive den.

Foruden kendte tekster bygger Himmelstrups bog på hidtil upublicerede breve fra og til Jacobsen og på materiale om ham, der ikke tidligere er blevet anvendt i den biografiske forskning – udover deciderede biografier indgår der biografiske afsnit i mange læsninger i og af forfatterskabet. Disse nye kilder bidrager med nye perspektiver på personen. I betragtning af, hvor meget det sygelige og dødsmerkede senere kom til at fylde i Jacobsens liv og forfatterskab, er det fx forfriskende at læse denne næsten vitalistiske karakteristisk af ham i et brev fra litteraturkritikeren og religionshistorikeren H.S. Vodskov fra 1872:

Du er først og sidst sund, sjælelig sund og anlagt til en sjelden flersidig virksomhed. Du må da virke og virke som planten må vokse, og du har formegen trang dertil, formegen nydelse derved, til at du som vi andre sygelige mennesker kan få tid til at gruble over dig selv.

Det fik Jacobsen som bekendt tid til allerede året efter. Karakteristikken vidner om, at sygdommen også havde en stor psykologisk og eksistentiel påvirkning på Jacobsen, for det er meget svært at genkende disse karaktertræk i senere portrætter af ham.

En sejlbåd for vindstille er struktureret i ni overordnede hovedafsnit, der indleder Jacobsens livsforløb i tematiske blokke i nogenlunde kronologisk orden, fra han forlader Thisted for at studere i København til hans død og reaktionerne på den: »Ankomst København«, »Kriseår«, »Kærligheden«, »Studietiden«, »Det moderne gennembrud«, »Dannelsesrejse og gennembrud«, »Sygdommen og det forsigtige liv«, »Excellencen« og »Eftermæle«. Det er en lidt stiv og uelegant komposition, der modvirker mulige relateringer mellem de forskellige aspekter af Jacobsens liv, men den sikrer et overblik over det og dækker det. Passende steder i bogen forekommer der korte kontekstualiserende afsnit om fx København på Jacobsens tid, om transportmidlerne fra Thisted til hovedstaden og introduktioner til vigtige personer og emner såsom Darwin og darwinismen og Georg Brandes og hans forelæsningsrække på Københavns Universitet; ellers holder bogen sig tæt til Jacobsens person, hans oplevelser, relationer og digtning.

Værkerne inddrages på et parafraserende og karakteriserende niveau med særligt fokus på intra- og intertekstuelle forbindelser og deres reception. Det gennemgående tema i behandlingen af dem er, hvordan de bidrog til placeringen af Jacobsen i samtidens litterære landskab. Hvordan udviklede et forfatterskab sig i løbet af blot ti år fra at blive betragtet som en bekræftelse af det moderne gennembruds ideer til nærmest at blive betragtet som en trussel mod dem? Det er især i diskussionen af »Mogens«, at Himmelstrups behandling nærmer sig en decideret analyse. Den forbindelse, som han påpeger mellem den afsluttende brandscene i Chateaubriands roman *Atala* fra 1801 (som Jacobsen var blevet introduceret til igennem Brandes' *Emigrantlitteraturen*) og den centrale brandscene i novellen, er interessant og kalder på en mere udfoldet undersøgelse.

En sejlbåd for vindstille er generelt en veloplagt og velunderbygget biografi, der nuancerer det eksisterende billede af Jacobsen. Der går formodentlig og forhåbentlig ikke igen godt 100 år før den næste biografi kommer, men Kristian Himmelstrups bog vil utvivlsomt have vind i sejlene i mange år fremover.

Jens Lohfert Jørgensen

Paula Henrikson og Jon Viklund (red.): Kladd, utkast, avskrift. Studier av litterära tilkomstprocesser. Avd. för litteratursociologi, Uppsala universitet, 2015. 229 sider. ISBN: 978-91-982819-0-3.

Paula Henrikson og Jon Viklund (begge ansat ved Uppsala universitet) fortjener ros for deres redaktion af en forskningsantologi med otte artikler, der afprøver forskellige perspektiver på litterære »tilkomstprocesser«, hovedsageligt inden for svensk litteratur. De behandlede forfattere er C.J.L. Almqvist, Ingmar Bergman, Karin Boye, Gunnar Ekelöf, Åke Hodell, Pär Lagerkvist, Selma Lagerlöf og Clas Livijn. Antologien udspringer af et symposium afholdt i Uppsala i december 2013, og det er redaktørernes erklærede ambition at samle så mange forskellige tilgange til manuskriptstudier som muligt, spændende fra tekstkritiske, litteratursociologiske, psykoanalytiske og arkivhistoriske til egentligt genetiske. Antologien kan forstås som et udslag af, hvad man kalder »the archival turn« inden for litteratur- og kulturvidenskaben, for så vidt som forfatterarkivet bliver den metodologiske horisont, inden for hvilken den litterære analyse defineres.

I sin introducerende artikel overtager Paula Henrikson et værkbegreb hos Peter Shillingsburg, der efterhånden nyder udbredelse både i Sverige og i Danmark: »[t]he work is not equivalent to any material representation of it, but is (partially and particularly) represented by each version of it« (s. 7). Det er dette immaterielle 'værk', hvis tilblivelsesproces kan studeres i det tilgrundliggende manuskript. Hvad der falder i øjnene allerede i introduktionen, er et pointeret, men til dels uafklaret (modsetsnings)forhold mellem tekstkritik og genetisk kritik, som skal vise sig at præge antologien generelt. Den højt profilerede franske genetiker Daniel Ferrer citeres for følgende: »some scholars who call themselves textual critics are actually geneticists« (s. 12). Man kunne, på baggrund af visse bidrag i antologien, også fristes til at hævde det modsatte, og dermed sætter udsagnet fingeren på et ømt punkt. Tekstkritikere og genetikere har nemlig vanskeligt ved at anerkende hinandens arbejde, og det er i grunden en skam, for det er ikke urimeligt at hævde, at tekstkritik og genetisk kritik komplementerer hinanden, idet den første anlægger et teleologisk perspektiv på skriveprocessen, mens den anden snarere opfatter den »definitive tekst« som en afbrydelse af skriveprocessen end en fuldkommengørelse af den. Hvor tekstkritikeren opmærksomt følger de gange i skriveprocessens labyrint, der leder frem til den trykte tekst, så dvæler genetikeren ved skriveprocessens blindgyder i den overbevisning, at forfatterens værk – i Shillingsburgs definition – er udtryk for mere end én intention. Hvis man dernæst hævder, at nogle forfatterarkiver kalder på en tekstkritisk behandling, andre på en genetisk, er det naturligtvis afgørende at kende den præcise forskel på tekstkritik og genetisk

kritik. Her synes der stadig at være et stykke vej endnu, hvilket til dels skyldes, at der inden for overkategorierne tekstkritik og genetisk kritik findes op til flere underkategorier.

Ren genetiker er Hans Walter Gabler (i al fald i dette bidrag), når han med prisværdig begrebslig omhu fokuserer på tilblivelsesprocessens »spor« i manuskriptet – og i øvrigt gør sig til fortaler for den hybride beskæftigelse med både genetisk edition og analyse. Dermed forveksler han netop ikke værkets versioner i manuskriptet med skriveprocessen. Værkets versioner i manuskriptet dokumenterer nok tilblivelseshistorien, men for genetikeren er de hverken mere eller mindre end materielle *spor* af den immaterielle skriveproces. Omvendt ved Gabler udmærket, at man bør være forsigtig med at indføre en ontologisk dualisme mellem det materielle spor og den immaterielle skriveproces. Som lederen af *Centre for Manuscript Genetics* ved universitetet i Antwerpen, Dirk Van Hulle, har argumenteret for i *Modern Manuscripts. The Extended Mind and Creative Undoing from Darwin to Beckett and Beyond* (2014), så er selve spordannelsen – altså skriften – en måde, hvorpå forfatteren »tænker« værket, uanset om der før (ned)skriften har fundet en delvis konceptualisering sted. Forfatterbevidstheden er så at sige også til stede i skriften.

Den begrebslige omhu, Gabler demonstrerer, kunne have styrket Anna Sofia Rossholms ellers analytisk fine artikel. Først benævnes Ingmar Bergman en »Papierarbeiter«, fordi han hævdes at være en forfatter som »tænker med pennan« (s. 68). Dernæst hedder det, uden antydningen af bekymring for definatorisk brist, »att Bergman inte är en författare som reviderar samme text många gånger eller filer på formuleringar« (s. 73). Det er imidlertid kendetegnende for en »Papierarbeiter«, i al fald sådan som denne type defineres af Bodo Plachta i *Editionswissenschaft* (1997, 3. udg. 2013), at skriveprocessen har tydelige spor i værkets mange manuskriptversioner, hvorfor Bergman snarere er en »Kopfarbeiter«, hvis hans arbejdsform er som angivet, eller måske en mellemting.

Jon Viklunds artikel er ligesom flere af de øvrige bidrag særdeles venligt stemt over for den (franske) genetiske kritik, og han benytter lejligheden til at præsentere Pierre-Marc de Biasis metodologi i form af begreberne »exogenetik« (eksterne kilder i manuskriptet) og »endogenetik« (bearbejdelsen af disse kilder igennem værkets manuskriptversioner). Det virker dog påfaldende, at Viklund forsvarer behovet for et begreb om forfatterintentionen over for Jean Bellemin-Noëls angreb herpå i en bog fra 1972, og i en note henviser til Hans Walter Gablers diskussion af intentionalitet i 1987. Dirk Van Hulle har eksempelvis i *Manuscript Genetics. Joyce's Know-How, Beckett's Nohow* fra 2008 argumenteret langt mere indgående for, hvorfor forfatterintentionen er et uundgåeligt begreb i den genetiske kritik, om end denne må forstås i pluralis som skiftende forfatterintentioner i skrive-

processen. Bortset fra dette er Jon Viklunds analyse af manuskripterne til et digt af Gunnar Ekelöf i alle henseender glimrende. Alligevel kan man ikke lade være med at stille sig spørgsmålet, hvorvidt den nøjagtig samme manuskriptanalyse også kunne havde været udført inden for tekstkritikkens metodologi, altså om Jon Viklund – med en omvendning af Daniel Ferrers udsagn – er en dygtig tekstkritiker, der kalder sig en genetiker.

Johan Svedjedal er i sin udmærkede belysning af Karin Boyes arkiv og arbejdsform derimod helt afvisende over for den genetiske kritik. Han kan ikke få øje på det nybrydende ved den genetiske kritik, og han fremsætter polemisk sin kritik med en elegant, spydig kiasme således, »att det finns mycket som är bra och originellt i den franska genetiska kritiken, men att det som är originellt inte är bra, och att det som är bra inte är originellt« (s. 114). Med en formulering af G. Thomas Tanselle forsvarer han til gengæld tekstkritikken med, at dens formål er »the critical examination of textual histories, whether or not an edited text was the result« (s. 114). Når det tages i betragtning, at Svedjedal alene baserer sin afvisning af en tekstvidenskabelig retning som *critique génétique* på den introducerende antologi *Genetic Criticism. Texts and Avant-textes* (red. Jed Deppman, Daniel Ferrer & Michael Groden) fra 2004, så virker hans polemik noget forhastet. Under alle omstændigheder bekræfter den antagonistiske holdning en kedelig tendens. Jeg skal afslutningsvis forsøge at uddybe og præcisere, hvori det originale og værdifulde ved den genetiske kritik består.

I antologiens sidste bidrag deler Petra Söderlund et stykke hen ad vejen Johan Svedjedals skepsis over for genetisk kritik, skønt hun er anderledes afbalanceret i sin metodologiske (selv)refleksion. Efter hendes glimrende nedslag i Selma Lagerlöfs manuskripter falder en udgangsreplik, der på foranledning af den genetiske kritiks fremvækst inviterer til konstruktiv nytænkning af tekstkritikken: »Det vore på tiden att lyfta fram textkritik som en vetenskapsgren som inte nödvändigtvis måste resultera i en textkritisk utgåva, eftersom det inom textkritiken finns metoder och verktyg som borde ses som självklara för den som intresserar sig för hur ett litterärt verk växer fram« (s. 212-13). Synspunktet er ikke så forskelligt fra det før citerede af G. Thomas Tanselle.

Antologien har undertitlen »Studier av litterära tillkomstprocesser«, og for så vidt som en beskrivelse af »tilblivelseshistorien«, som det hedder på dansk, er en integreret del af den tekstkritiske udgave såvel som det tekstkritiske arbejde i det hele taget, loves der egentlig ikke mere, end hvad tekstkritikken allerede kan tilbyde. På den anden side (bogstavelig talt) er bagsideteksten anderledes rettet mod »den genetiska litteraturforskningen« og »[d]et genetiska perspektivet«. Rent paratekstuel illustrerer antologien, måske ubevidst, bidragenes vaklen og til tider brydekamp mellem tekstkritik og genetisk kritik.

Som dokumentation af *state of the art* i Sverige er Paula Henrikson og Jon Viklunds anatologi bemærkelsesværdig, og man kan kun beklage, at vi endnu ikke har en tilsvarende antologi i Danmark. Jeg tror dog, det havde været muligt at føre refleksionerne over problemfeltet tekstkritik og/eller genetisk kritik endnu længere, hvis redaktører og bidragydere havde været fortrolige med Dirk Van Hulle genetiske studier fra de senere år. Ifølge det nyttige register til antologien nævnes Dirk Van Hulle navn kun én gang, og det i en note til Jon Viklunds artikel. Allerede i *Textual Awareness. A Genetic Study of Late Manuscripts by Joyce, Proust, and Mann* (2004) diskuterede Van Hulle faktisk med stort overblik, hvori genetisk kritik – i kraft af et andet syn på ’værkets’ teleologi – adskiller sig fra tekstkritikken og medgiver, at hvor nytænkende genetisk kritik end er, kan denne skole eller retning ikke komplet isolere sig fra tekstkritikken.

Efter min opfattelse er Van Hulle den i samtiden, som tydeligst har reflekteret og illustreret, hvori potentialerne i den genetiske kritik består. Et af de bedste eksempler er hans genetiske analyse af Samuel Becketts sene værk *Stirrings Still* (1988) udarbejdet i forbindelse med den genetiske edition i *Samuel Beckett Digital Manuscript Project* (SBDMP; www.beckettarchive.org). I et af manuskriptene til værket har Beckett ud for adjektivet »faint« noteret det italienske »fioco« foruden et længere citat fra Dantes *Den Gudkommelige Komedie*, hvori ordet indgår, og hvormed Dante beskriver sit møde med den første af sine tre vejledere, den romerske digter Vergil. Beckett læste Dante fra og med sin pure ungdom og delte med Joyce passionen for den gamle mester. Den trykte version af *Stirrings Still* indeholder imidlertid kun ordet »faint«, eftersom Beckett lod associationen til Dante blive i det omtalte manuskript, hvorfor den tekstkritiske udgave ikke vil kunne opfatte tekststedet som en intertekstuel allusion og følgelig belægge det med en kommentar. Den genetiske edition og analyse derimod, hvormed alle værkets manuskriptversioner præsenteres i faksimile og lineære såvel som topografiske (diplomatariske) transskriptioner, vil dels kunne dokumentere, dels analysere den mulige intertekstualitet på netop dette sted i Becketts ’værk’, dvs. i Shillingsburgs definition. Dirk Van Hulle forklarer situationen således i *Manuscript Genetics*: »Without the help of the manuscripts, hardly any reader will recognize ‘faint’ as an allusion to Dante. Why, then, would a reader care to know that it is? Because it widens the scope of possible interpretations« (s. 45). Denne blindgyde i manuskriptet åbner læserens øjne for en intertekstuel gang i skriveprocessens labyrint under et ellers upåfaldende ord i *Stirrings Still*.

Endvidere må det understreges, at selv om genetisk edition og analyse har studiet af manuskriptet til fælles med tekstkritikken, så går den genetiske analyse gerne videre i analysen af *sporet* fra skriveprocessen til *sporene* fra forfatterens læsning, i det omfang disse findes i forfatterens notesbøger eller i marginen til

andre forfatters bøger. Dirk Van Hulle og Mark Nixon har med *Samuel Beckett's Library* (2013) udgivet en boglang beskrivelse på 300 sider af Becketts bibliotek fra lejligheden på Boulevard St. Jacques i Paris med detaljerede angivelser af brugsspor såsom understregninger og marginnoter i hans filosofiske, religiøse og litterære bøger, sågar med angivelser af de (store) æselører i hans encyklopædier (al dokumentation vil med tiden blive tilgængelig som faksimiler i *SBDMP*). Når den genetiske kritik, som i de aktuelle studier af Joyce og Beckett, leder frem til en tilnærmelsesvis totaldokumentation og -beskrivelse af forfatterarkivet, inklusive biblioteket, vil det utvivlsomt åbne for nye, tværdisciplinære studier af ikke mindst intertekstualitet og således bidrage til at (genop)bygge den længe efterlyste bro mellem tekst- og litteraturvidenskaben. Scarlett Barons '*Strandentwining Cable*': *Joyce, Flaubert, and Intertextuality* (2012) er helt sikkert kun et af de første eksempler på et strengt arkivbaseret studie af intertekstualitet hos Joyce.

Præcis her mener jeg, at en kvalificeret og opdateret diskussion af landvindinger og perspektiver i den genetiske kritik kan fortsætte, og den kan med fordel begynde med Paula Henrikson og Jon Viklunds alment oplysende og fagligt vel-funderede antologi.

Anders Juhl Rasmussen

Louise Zeuthen: Krukke. En biografi om Suzanne Brøgger. Gyldendal, København 2014. 450 sider, 350 kr. (vejl.). ISBN: 978 87 020 8027 8.

Karen Blixen skriver i fortællingen »Drømmerne«: »Alle Mennesker, hver eneste Menneske paa Jorden, burde være mere end én Person, da vilde de alle, ja alle føle sig lettere om Hjertet. De vilde faa lidt Fred i Hjertet, lidt Kommers«. Om nogen har Suzanne Brøgger (f. 1944) udlevet dette diktum og spillet en række roller og maskespil ud i yderste konsekvens: ikon for seksuel frigørelse og kvindefrigørelse op igennem 1960'erne og 1970'erne, skarp kritiker af den samme frigørelse, kosmopolitisk reporter fra modernitetens spydspidser, klog sibylle fra den vestsjællandske mose, nøgenmodel og krigskorrespondent, modeekspert og opinionsdanner, Lady Gaga og Søren Kierkegaard i samme åndedrag.

Nu er Suzanne Brøggers mange roller blevet emnet for en stærkt medrivende og nybrydende biografi skrevet af Louise Zeuthen. Ifølge Louise Zeuthen er det en meget væsentlig opfattelse hos Suzanne Brøgger, at identitet er en flydende og flertydig størrelse. Identitet bliver til i forventninger og forhandlinger mennesker

imellem; identitet er en handle, en aktivitet, en *performance*. Louise Zeuthens biografi er på mange måder et indsigtfuldt studium i skabelse af identitet med Brøgger som eksempel på en særlig identitetsdannelse, hvor man aldrig kommer ind til identitetens inderste, egentlige løg-kerne. Og Louise Zeuthen viser over biografiens 450 fængende sider, hvordan Suzanne Brøgger *udfører* sin flertydige forfatterpersonlighed, sin myte, sit køn og sit frigørelsesprojekt i en vellykket selvszenesættelse og performance. Denne identitetsopfattelse bekræftes i øvrigt i Brøggers egen billedbiografi *S/Z. Et livs Billeder 1944-2014* (2014), hvor den gådefulde identitet foldes ud som billedserie. Netop 'performance' og 'performativitet' er nøgleord til forståelse af Suzanne Brøggers forfatterskab og praksis, og også til forståelse af Louise Zeuthens metode, uagtet at hun ikke selv eksplicit reflekterer over disse begreber.

Zeuthen har af Brøgger fået stillet enestående kildemateriale til rådighed, intet mindre end 10 flyttekasser med forfatterens breve, dagbøger og notater fra en ca. 27-årig periode – af Brøgger selv kaldet »forfatterskabets nervebaner, dets dna«.

Biografien er skrevet ud fra én grundlæggende 'dogmeregul': Zeuthen har udelukkende holdt sig til Brøggers breve og dagbøger, hun har villet »lade arkivets fortællinger stå for sig selv«. Her er altså ingen korrektioner fra gamle skolekammerater, opråb fra svegne elskere eller øjenvidneberetninger fra 1960'ernes og 1970'ernes intellektuelle miljø.

Resultatet er blevet en performativ biografi over Brøggers ankomst til sit forfatterskab, en mangefacetteret fortolkning af »forfatterinden som ungt menneske«. Ja, for biografien er afgrænset til de første 40 år af Brøggers liv. Det var den eneste betingelse Brøgger stillede til sin biograf. Begrænsningen kan virke anfægtende i første omgang – man vil have hele Brøggers livshistorie. Men når man har læst biografien, giver tidsafgrænsningen mening, fordi bogen samler sig så fint om det seksuelle frigørelsesprojekt i 1960'erne og 1970'erne og om et hedonistisk-æstetisk stadium i Brøggers liv og skrift. Det performative ved Zeuthens biografi viser sig bl.a. ved, at hun i seks ud af biografiens 11 kapitler udelukkende lader materiale fra Brøggers arkiv 'udføre' fortællingerne om forfatteren. Kapitlet »Femme fatale« består således af dagbogsoptegnelser om mænd, forelskelse og sex, en liste med karaktergivning til »Drenge kys kvalitet«, og en (lang!) liste over elskere – med navns nævnelse og efterfølgende karakteristik, fx: »Ture Lindgren: gedigen dansk vinterelskov«; »Svend Wiig Hansen: fatal naturkatastrofe, ikke menneske«. Kapitlerne »Frigørelsessymbol«, »Myte« og »Fotoalbum« udgøres af en række delikate fotografier som lægges frem til fortolkning. Kapitlet »København og omegn 1968-« er viet til en række dagbogsoptegnelser fra perioden, og portrætterer lige på og hårdt med forfatterens egen stemme Brøgger som erotisk erobrere og Don Juan. Kapitlet »I avisen« er et udvalg af artikler om Brøgger – igen med et

æggende fotomateriale, der viser Brøgger i en række positurer og roller. I forbindelse med disse seks kapitler i biografien bliver læseren – i overensstemmelse med en grundtanke indenfor det performative teorifelt – på en meget direkte måde sanseligt påvirket af materialet og samtidig aktivt involveret i en fortolkningsproces. I de øvrige kapitler er Zeuthen derimod stærkt til stede med et analyserende overblik.

Zeuthen forpligter sig ikke på kronologi og entydige årsagssammenhænge, men hun reserverer to store væsentlige kapitler til de to mennesker, der uden tvivl har haft størst betydning for Brøggers identitetsdannelse; den smukke, æteriske, men også neurotiske mor med de mange selvmordsforsøg og den franske diplomat Philippe Baude, som Brøgger møder i Bangkok som blot 15-årig, da hendes stedfar, Svend Brøgger, bliver udstationeret af WHO i den thailandske hovedstad i 1960.

Fortællingen om den syge mor findes i mange versioner i forfatterskabet, bl.a. i *Crème fraîche* som en underliggende smertelig historie om et forsømt skilsmissebarn, der besværges sin styrke som værn mod en grundlæggende sårethed hidrørende fra barndommen. I Zeuthens fremstilling med dens præcise nedslag i Brøggers dagbøger og den sporadiske mor-datter-brevveksling fremstår fortællingen råt for usødet som en hjerteskrærende rædselshistorie om en datter, der bliver forælder for sin egen mor og mindre søskende, og som indgår i en seksuelt ladet relation til sin stedfar. »En ungpigebog« har Brøgger kaldt Zeuthens biografi, men ikke en ungpigebog for sarte unge sjæle må man tilføje, for dagbogsberetningerne om moderen er oprivende læsning med en ferie i Algier, marts 1970, som et absolut nulpunkt, hvor moderen ligger som en klagende klump kød på badeværelsesgulvet. Zeuthen viser, hvordan Brøgger som overlevelseshætte underlægger forholdet til »gåden mor« en række magiske fortolkninger. For hvordan skal man forklare, at ens mor skyr alt, hvad der har med den helt grundlæggende omsorg og opretholdelse af livet at gøre, og blot ligger på divanen, drikker og læser Graham Greene? Jo, det er fordi moderen med de smukke, slanke hænder er noget helt særligt, hendes skrøbelighed er en forudsætning for hendes fantastiske, ophøjede væsen og at være datter af hende giver mulighed for at være udvalgt til en storslået skæbne. Denne enestående mor har en meget særlig fordring til sin datter: Datteren er udset til at indfri familiens intellektuelle ambitioner og seksuelle længsler. Og moren giver hende fuld frihed til at udleve denne fordring; dog har hun én grundlæggende regel, nemlig at datteren skal være »taknemmelig for sin frihed og udnytte dens mange muligheder«.

Selv om Brøggers forkvaklede familie falder mere og mere fra hinanden, lykkes det Brøgger at hæve sig over sin egen personlige historie. Zeuthen viser, hvordan dette sker i endnu en fortolkende bevægelse fra Brøggers side, hvor det bliver mere og mere presserende for hende at analysere de vanvittige normer og myter,

som hun begynder at se sin mor som offer for. Moderen er nu »et stakkels menneske«, som datteren må »dræbe« og »afskrive« (Brøggers egne ord i dagbogsop-tegnelse fra 1970) for at blive sig selv. Midlet til denne tilblivelse og frigørelse er skriften, som jo kan omskabe en ubærlig virkelighed. I 1973 ankommer Brøgger til sit store forfatterskab, der har dette afgørende 'moderopgør' som igangsæt-tende, smerteligt afsæt. Som Zeuthen så præcist skriver:

Forfatterskabet grundlægges på ruinerne af den forliste familie. Morens sammenbrud, angreb og svigt legitimerer hele Suzanne Brøggers projekt. Moren er et lyslevende bevis på, at det er absolut nødvendigt at trække familiens, kærlighedens og seksualitetens mørklagte sider frem i lyset, selvom det til tider kan synes livsfarligt (s. 65).

Inden Brøgger debuterer som forfatter i 1973 med *Fri os fra kærligheden*, på-begynder hun en kæmpe kærlighedsroman i form af en korrespondance med sin første elsker og mentor, den næsten dobbelt så gamle franske diplomat Philippe Baude – kendt som Max på de sorte silkelagner i *Crème fraîche*. Korrespondancen strækker sig over 24 år, fra 1961 til 1985, og udgør en meget stor del af Brøggers arkiv på Det Kongelige Bibliotek. Kapitlet om brevvekslingen er biografens mest gribende, fordi korrespondancen, også takket være Zeuthens fine redigering med klare skønlitterære kvaliteter, har karakter af en roman med et narrativt forløb, der strækker sig over den første forelskelse og seksuelle fascination over tilknytning og løsrivelse til den endelige, uundgåelige afsked. Da den aldrende, medtagne Philippe til sidst strander ved verdens ende, nærmere bestemt øen Efate ved Stil-lehavet, og forsøger at række ud efter Suzanne, der diffunderer bort, røres i hvert fald denne læser.

Allerede året efter deres første møde i 1960 bringes Baude og Brøgger på af-stand af hinanden, da Brøgger i 1961 sendes på Th. Langs kostskole i Silkeborg. De to brevskrivere fastholder fra begyndelsen nogle faste brev-konventioner. Baude underskriver sig »Din herre, slem og mærkelig«, den unge Brøgger er hans 'slave' og underskriver sig »din lille mø«. De har en ambition om at »faire l'amour par lettre« og på denne måde skabe en ny skrift. De er begge opfind-somme og humoristiske i denne bestræbelse, der tæller både afklippede kønshår, læbestiftaftryk og udtørret sæd. Baude har i lighed med Brøggers mor en fordring til Brøgger: Hun skal udleve og udbrede hans erosfilosofi, hvis overskrifter er, at seksualiteten er midlet til frigørelse både for den enkelte og for samfundet som helhed. Seksualiteten er en forvandlende kraft, der bryder alle snærende bånd og hæmmende konventioner. Og seksualiteten kvæles, hvis den lukkes inde i per-manente arrangementer som ægteskab, monogami og kernefamilie. Den unge og

formbare Brøgger forsøger at efterleve hans program, men Zeuthen fremhæver fint, at Brøgger meget tidligt gennemskuer, at Baude, der ikke selv vil påtvinges noget som helst, påtvinger hende sine idéer. Zeuthen citerer fra Brøggers dagbog, maj 1961:

Hans venner er en gruppe af frit tænkende mennesker som gør præcis som de vil. Der er ingen krav, så længe du tænker som en fri person og som du har lyst til, og påtager dig dit ansvar. Stadig. Kun disse. (krav til kvinder)

Du er nødt til at kunne lide at elske med mænd såvel som med kvinder.

(...)

Du skal være smuk.

Du skal elske at elske.

Men selvfølgelig, ellers er der ingen krav. Er jeg sarkastisk? Ja jeg tror det. Han kan ikke lide folk, der ønsker at påtvinge andre mennesker deres ideer. Og hvad gør han? Han påtvinger mig alle sine ideer. Jeg er en slave trods alt. Og selvfølgelig. Det gør det lettere for ham at få sine ønsker og ideer igennem. Selvfølgelig er jeg nødt til at synes at hans ideer er dejlige. Og jeg er nødt til at adlyde (s. 115-116).

Det har selvfølgelig været nødvendigt for Zeuthen at foretage nogle valg og afgrænsninger i det enorme stof, men det kunne have været givende og relevant at inddrage baggrunden for Baudes erosfilosofi. Han er ikke selv ophavsmanden, han henter i høj grad inspiration hos Herbert Marcuse og Erich Fromm, der også er oplagte kilder for Brøgger i hendes tidlige forfatterskab.

Baude er ikke blot Brøggers læremester udi det erotiske, men også hendes »long distance«-skrivelærer, der giver hende konkrete skriveopgaver, især hvad angår hendes erotiske oplevelser. Brevvekslingen bliver altså også et sted, hvor Brøgger øver sig som forfatter, og det er interessant at følge, hvordan hun lægger grunden til sin særegne skrivestil, der overordnet er karakteriseret ved en fandenvoldsk humor og overraskende ofte paradoksale pointer.

Ekko af eros-ideologien fra Baude genlyder i *Fri os fra kærligheden*, men det er Zeuthens store fortjeneste at fremdrage og fastholde en meget væsentlig hovedpointe biografien igennem, nemlig at Brøgger lige fra begyndelsen har indbygget en dobbelthed i det frigørelsesprojekt, som hun introducerer i sin debutbog. *Fri*

os fra kærligheden er blevet læst som en glødende opfordring til befrielse fra den institutionaliserede kærlighed, monogamiet og ægteskabet med det mål at sætte kærligheden fri. Zeuthen argumenterer for, at Brøggers kritik af kernefamilien i høj grad bygger på en sorg over den egentlige, omsorgsfulde families opløsning, og at hendes frigørelsesprojekt rummer en ætsende kritik af det selv samme projekt. Brøgger er både i debutbogen og i sine optegnelser fra tiden omkring udgivelsen meget opmærksom på, at den totale frigørelse er en utopi, der uophørligt afslører sig som illusion.

Tiden op til udgivelsen af *Fri os fra kærligheden* samt værkets interessante receptionshistorie fylder meget i biografien, og man bliver slået af radikaliteten i Brøggers dobbeltbundne frigørelsesprojekt. Hun har virkelig stillet sig selv og sin krop til rådighed i sin bestræbelse på at afmontere den vestlige kultur og dens myter om køn, kærlighed og seksualitet. Og det er nyt og interessant at læse – også når man ved, hvor suverænt det lykkedes – at Brøgger allerede før hun debuterer, med stor selvindsigt, beslutter sig for at blive en myte: »Jeg er pisket nødt til at blive berømt, lave myte og holde audiens, for jeg er isoleret« (s. 179). Biografien giver også indsigt i, hvordan det har tæret på Brøgger at fungere som projekti-onsskærm for alskens forestillinger om frihed og seksualitet. Der er skingre og skræmmende dagbogsoptegnelser, der vidner om en flosset væren i verden uden balance mellem det indre og det ydre.

Brøgger har i flere sammenhænge benyttet et citat af Wiliam Blake: »You never know what's enough unless you know what's more than enough«. Brøggers erotiske excesser og eksperimenter, som biografien giver indblik i, er på mange måder en undersøgelse af *hvad der er for meget*. For igen er Zeuthen meget opmærksom på dobbeltheden og modsigelserne i den unge Brøggers projekt og livspraksis. Den seksuelle frigjorthed er forbundet med forførelse, forvandling, selvforglemmelse, livskraft, lyst og leg, men dette livsnyderevangelium har også en bagside, som er seksualitetens vrangsider: voldtægt, tvang, overgreb, kræn-kelse, grænseløshed og udmattelse. Her er det den vingeløse eros, der er på færde, seksualiteten som tvang, konsum og underholdning. At lyst ikke nødvendigvis er det samme som glæde, er en erkendelse, der står mellem linjerne på biografens sider.

Der ligger stof til adskillige interessante artikler gemt i *Krukke*. Eftersom Zeuthen er så imponerende indlæst i Brøggers forfatterskab, kan man som læser ikke lade være med at blive sulten efter flere paralleller og sammenligninger mellem det biografiske kildemateriale og Brøggers forfatterskab, selvfølgelig særligt *Crème fraiche* og *Ja*, som blev til i den periode, Zeuthen dækker. Er der en særlig retorik, fx i form af centrale billedannelser, der går igen fra breve og dagbøger til værker som *Crème fraiche*, *Ja* og *Transparence*? Men også i forhold til det senere

forfatterskab. På hvilken måde er det, som Brøgger, som sagt, selv har kaldt »forfatterskabets nervebaner, dets dna«, til stede her?

Ud fra det enestående materiale, som Louise Zeuthen har fået stillet til rådighed, har hun rejst en fremragende biografi, hvis mest interessante præstation ligger i at fremhæve, at Suzanne Brøggers særlige performative identitetsdannelse fortæller en væsentlig og aktuel historie om en særlig måde at opfatte skabelse af køn og identitet på. Suzanne Brøggers postmoderne iscenesættelse af sin forfatterpersonlighed og hendes udlevelse af forskellige roller fremstilles kongenialt af Zeuthen, men problematiseres ikke for alvor. Derfor stimulerer og provokerer Zeuthens biografi også til anfægtelse og diskussion. Zeuthen insisterer på at skildre Brøgger som en pioner i forhold til at tænke og udfolde identiteten som et flertydigt maskespil i de autobiografiske værker og i offentligheden. Alligevel anerkender man konturerne af et klassisk dannelsesforløb i biografien – i øvrigt også i Brøggers eget forfatterskab – hvor Brøgger bliver til og danner en særegen personlighed gennem opgøret med moderen, gennem hengivelsen til og løsrivelsen fra den første mentor, og hvor hun fastholder en gennemtænkt og konsistent literær strategi. Og når man læser Brøggers forfatterskab, møder man en umiskendelig brøggersk stemme. Så måske er der alligevel en identitets-kerne bag alle de performative roller og masker?

Benedikte F. Rostbøll

Palle O. Christiansen: Tang Kristensen og tidlig feltforskning i Danmark. National etnografi og folkløse 1850-1920. Scientia Danica. Series H, Humanistica, 4, vol. 1. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 2013. 300 sider, 640 kr. Dobbeltpaliet, illustreret. ISBN: 978 87 730 4369 1.

Bogen er delt op i fire hovedafsnit: 1) »Tang Kristensen som ikon«, som er indledende kapitler med korte præsentationer af Tang Kristensen og den folkløse baggrund for Palle O. Christiansens biografiske værk; 2) »At genfortælle mennesket«, som mere detaljeret fortæller Tang Kristensens liv samt den faglige kontekst, præget af en filologisk tilgang, han henvender sig til; 3) »Udendørs og indendørs«, hvor vi følger Tang Kristensen på hans mange ture og besøg i forbindelse med indsamlingen, afsluttende med en diskussion af fagligheden, det vil sige en vurdering af Tang Kristensens videnskabelighed i forhold til den form for videnskabelighed, der herskede blandt de akademisk uddannede; og 4) »Om-

givelserne, 1800tallet og senere«, hvor Tang Kristensens kampe og uenigheder med parnasset diskuteres. Her præsenteres de lærdes syn på Tang Kristensen ud fra deres interne korrespondance, ligesom Tang Kristensens syn på samfundet og autoriteterne beskrives. Dette afsnit afsluttes med en faghistorie, der fører etnologiens historie frem til den materialistiske etnologi i 1970'erne. Endelig afsluttes værket med en epilog, hvor Palle O. Christiansen blandt andet argumenterer for det antikvariske stofs relevans, efter at folkemindevidenskaben i perioden 1970-1990 blev meget nutidsorienteret og mistede interessen for det historiske. Dette er kun en meget oversigtlig gennemgang, for hele Palle O. Christiansens værk er mættet med informationer og temaer, og nogle af dem vil jeg tage op i det følgende.

I 1781-1782 formulerede den tyske sprogforsker Johann Christoph Adelung (1732-1806) et begreb om kultur som alt det, der ikke var natur. Kultur blev på den måde dels dannelse, som kultivering havde betydet siden antikken, dels det almindelige livs former, menneskets gøren, som igen dannede grundlag for de humanistiske videnskaber. Dele af livsformerne blev senere i nationalromantikken forenet med begrebet tradition, den centrale kerne i et folks nationale identitet. Og den nationale tradition var den kultur, der havde karakteriseret landet siden Arilds tid – eller i det mindste siden middelalderen – og først på det seneste var begyndt at ændre sig. Folkloristikken opstod i denne for samtiden at se overgangsperiode, hvor det humanistiske var blevet et forskningsfelt, samtidig med at det gamle var under opløsning, og det nye, moderniteten, spredte sig fra byerne. Ideen var, at i det mindste resterne af den gamle kultur måtte kunne findes i sin rene form hos den befolkningsgruppe, der ifølge det dannede og lærde byborgerskab havde ændret sig mindst, bønderne eller almuen på landet. Hvor oplysningstidens forskere søgte ud i verden for at rekonstruere menneskehedens fornuftbaserede udvikling, søgte romantikkens forskere ind i og ud på landet for at finde den nationale kulturs specifikke egenart i form af folkeminder og livsformer. Ideen var, at man derved kunne finde eller i det mindste ud fra resterne rekonstruere den sammenhængende folkeånd, som man mente, med den fremvoksende modernitet var ved at forsvinde. Denne rekonstruktion skulle ske i de akademiske folkloristiske miljøer, i Danmarks tilfælde hos en række professorer og i en række institutioner i København. Forudsætningen herfor var indsamlingen af folkeåndens endnu overlevende elementer, som specielt var erindret hos meget gamle mennesker på landet, og Evald Tang Kristensen (1843-1929) var ifølge Palle O. Christiansen måske verdens største indsamler af sådanne folkeminder.

Hvad skal vi med en ny biografi om Tang Kristensen, hvis faglige indsats i forvejen er velbeskrevet? Palle O. Christiansen begrundet det historisk med, at et

senmoderne opgør med tidligere biografistategier vil bringe en ny og dybere viden om Tang Kristensen og hans indsamling. I den opfattelse, der siden midten af 1980'erne har karakteriseret senmodernitetens kulturforskning, er feltinformationer et resultat af såvel den interviewede som interviewer, såvel det beskuede som beskueren. Person og produkt kan ikke adskilles. Og dette er netop kernen i Palle O. Christiansens biografiske strategi. Den totale kontekst, herunder familiære forhold, må inddrages for at forstå Tang Kristensens faglige produktion. Selv opfattede Tang Kristensen og mange af samtidens folkemindeforskere indsamling som en form for skattejagt, hvor gyldne elementer af fortidens næsten forsvundne folkeånd ind imellem dukkede frem, omtrent på samme måde som man i samme periode i arkæologien foretog udgravninger som skattejagt. Men Tang Kristensen var ikke fluen på væggen, der blot gengav, hvad en nutidig båndoptager eller diktafon ville have optaget, men var med hele sin familiære, standsmæssige og faglige kontekst en central del af det produkt, der kom ud af hans indsamling og forskning. Produktet er resultatet af en dialogisk proces. At fremstille en biografi, der viser dette, kræver enormt meget kildestof, men i Tang Kristensens tilfælde er det muligt, fordi det meste af hans meget omfattende brevveksling med både familie og professorerne i København er gemt, ligesom dagbøger og jævnlige indlæg i aviser kan give et detaljeret billede af sammenhængen mellem hans forskerliv og hans øvrige liv. Ja, Palle O. Christiansen kan oven i købet forholde sig kritisk til Tang Kristensens selvbiografier ud fra breve fra den periode, Tang Kristensen beskriver. Der er altså et kæmpe stort materiale at give sig i kast med, men med indsigt heri bliver Palle O. Christiansens store bog en biografi i overensstemmelse med tidsånden, og på den måde er den en fornyelse af Tang Kristensen-forskningen.

Og så kan man jo tænke, at her er en meget lang og meget omhyggelig bog af interesse for nogle få nørder, der synes, at det er interessant at følge atter en ny udgave af Tang Kristensens liv: en opvakt dreng, der mod sin vilje blev lærer, fordi hans strenge stedfar ikke ville lade ham studere på universitetet, en mand, der blev gift med en kvinde, han tydeligvis holdt meget af, og som efter hendes død i barselsseng begav sig på landevejen og opsøgte utallige gamle mennesker for at nedskrive deres viser og fortællinger; en mand, som blev opdaget af »de fine«, det vil sige professorerne i København med folkloristerne Svend Grundtvig (1824-1883) og Axel Olrik (1864-1917) samt H.F. Feilberg (1831-1921), der dog ikke var professor, som de centrale figurer, og som derigennem med tiden fik støtte til sine udgivelser og stipendier til at koncentrere sig om indsamlingen i stedet for at skulle kombinere den med lærergerningen, samtidig med at han indgik nye ægteskaber og fik en hel del børn; en mand af lavere stand end den akademiske,

som bliver fanget mellem at blive behandlet efter sin stand af de fine og samtidig være sig bevidst, at hans arbejde var forudsætningen for professorernes arbejde; en mand, som med tiden fik udgivet en enorm mængde materiale og en række analyser; en mand, som levede videre i romantikkens ånd om indlevelse i materialet i modsætning til den modernitet, der satte sig igennem og så analytisk distanceret på teksterne, og en mand, som til sidst blev hædret af både folket og kongen, men forblev et brokkehoved i de fines og mange andres øjne (og også Palle O. Christiansens) – 300 sider i to spalter!

Det forunderlige ved denne bog er, at den er vanskelig at lægge væk. Selv om man ikke interesserer sig for Tang Kristensen og den tidlige folkloristiske herhjemme, bliver man, fordi bogen er meget velskrevet, fanget af denne mands indædte kamp for at forfølge sin interesse, uanset hvad det kostede på hjemmefronten, og det kostede meget i form af alle de tjenester, koner og børn skulle gøre for ham i hans arbejde. Brevveksling med hjemmet gjorde patriarkens indblanding i hjemlige forhold ugeneret af, at han var meget væk på sine mange indsamlings-ture. Man følger ham på vejene, hvor han året rundt vandrer af sted uanset vejret, og hans ophold under meget forskellige forhold hos præster og lærere i den ene ende og de fattigste landarbejderes usle, utætte og utojsbefængte rønner i den anden. Man følger hans faglige kampe for på den ene side i nogle tilfælde at få adgang til et materiale, som mange indremissionske samt nogle præster mente, var hedensk og derfor forbudt at rode op i, og på den anden for at tilegne sig lærdom via købte og lånte bøger og besøg på museer og biblioteker i København. Og ikke mindst følger man hans kamp for at blive behandlet som ligeværdig af de fine professorer i København, idet han hele tiden er fuldt bevidst om, at de er helt afhængige af hans indsamlinger, da de selv var for fine til at opholde sig under de usle vilkår, som mange af Tang Kristensens fortællere levede under. Man følger hans nederlag i disse forhold, hvor venskab mellem ligeværdige parter gang efter gang viser sig at skulle holdes inden for standsforskellenes rammer, og man følger hans kamp for ikke at blive udnyttet af de fine, men selv få navn og ære af sit arbejde og hans glæde ved de anerkendelsestegn, han får, kulminerende med ordener fra kongen, da han er højt oppe i alderen; og endelig følger man hans nærmest konstant voksende følelse af og formidling af forurettelse, noget der måske nok gav mening frem til omkring 1900, men som derefter nærmest blev en stilsikker og stadig voksende knarvornhed.

Palle O. Christiansen har formået at skrive en fængende bog, der fanger ved sit drama, ved den medrivende fremstilling af denne mands kamp for at overvinde adskillige personlige tab, begyndende med farens død, da han var lille, moren, da hun gifter sig igen, hans elskede første kone, hans første barn ved hendes første barsel, senere børn og den anden kone. Det er Palle O. Christiansens tese, at noget

af den arbejdsmani, der karakteriserede Tang Kristensen, udsprang af de personlige tab, han led, begyndende med sin første kone. Og dette er så igen baggrund for hans konstante kamp for at overskride standsgrænserne, samtidig med at han fastholdt en lang række elementer af en midtjysk lærers bondske adfærd og udseende. Måske er denne kamp ind i det akademiske miljø noget, der især taler til de af os, der er født i 1940'erne i ikke-boglige miljøer, og som blev de allerførste i familien, der fik adgang til gymnasium og universitet og til den dannede akademiske stand. Uden at forholdene var helt så firkantede i 1960'ernes universitetsverden, er en række forhold genkendelige, ikke mindst forholdet mellem baggrundsmiljø, kultur, kunnen og akademisk anerkendelse.

Et af de spørgsmål, der behandles i bogen, er forholdet mellem akademikerne og indsamlerne, hvor der har været en tendens til at reducere indsamlerens betydning på bekostning af dem, der brugte det indsamlede materiale akademisk. Den samme debat kendes fra antropologien i forhold til folk som f.eks. Knud Rasmussen (1879-1933), der på mange måder er en parallel til Tang Kristensen, om end Knud Rasmussen nok levede et noget mere eventyrligt liv. Den femte Thule-ekspedition gik jo blandt andet ud på at indsamle »folkeminder« – myter og sagn – fra hele det eskimoiske område for på den baggrund at forsøge at fremstille den oprindelige eskimoiske folkeånd. Dette skulle igen give inuitterne fra den asiatiske side af Beringstrædet til det sydligste Grønland en fælles national eller etnisk identitet. Knud Rasmussen blev fejret og var en folkehelt med sine fantastiske ekspeditioner til de fjerneste egne og mest isolerede folk, så han havde ikke Tang Kristensens problemer med at blive anerkendt af folket. Men også her står indsamleren over for videnskabsmanden som et problem. Og her synes Palle O. Christiansen at være enig med etnologen Kaj Birket-Smith (1893-1977) i, at teorier forgår, mens empirien består. Eller som Palle O. Christiansen udtrykker det: »Primærstoffet er fundamentalt«, om end han her henviser til Tang Kristensens direkte notater fra indsamlingen. Det skal dog tilføjes, at Palle O. Christiansen finder nogle af Tang Kristensens artikler videnskabeligt helt på højde med professorernes.

Og ser man tilbage, er der ikke meget af det analytiske fra slutningen af det 19. og begyndelsen af det 20. århundrede, der stadig har gyldighed, mens det indsamlede materiale stadig kan anvendes, vel vidende i disse senmoderne tider, at de ikke er personafhængige. I en epilog ser Palle O. Christiansen på fagets historie i et europæisk perspektiv og tager kritisk afstand fra den sociologisering, der skete i perioden 1960-1990, hvor folkemindeforskningen eller etnologien med inspiration fra den modernistiske antropologi blev samtidig og så på reproduktive, lokale systemer, hvorfor det historiske perspektiv forsvandt. I modsætning hertil sætter Palle O. Christiansen, at hvis man, som det er tilfældet i dag, opfatter verden som

kulturelt kompliceret i stedet for som en mosaik af enhedskulturer, må man igen inddrage historien, og her vil samlingerne af folkeminder sammen med de andre historiske kilder være vigtige for forskningen.

Palle O. Christiansen har skrevet en fortræffelig bog, der både er fagligt interessant og kan læses af alle, der kan fanges af det drama, Tang Kristensens kompromisløse kamp udspiller sig i. Hvis jeg skal komme med nogle kritiske punkter, kunne det være, at bogen kunne have været langt bedre illustreret. Der er alt for mange forsider og billeder af tekster. Der må være store mængder af såvel malerier som fotos, der skildrer de forhold, Tang Kristensen arbejdede under. Og dertil kunne dramaet – Tang Kristensens liv – måske have været fremstillet sammenhængende i stedet for at blive afbrudt af mere generelle faghistoriske afsnit, hvis bogen skal henvende sig bredt. Men det rører ikke ved, at det er en spændende og fagligt meget givtig bog, Palle O. Christiansen har udgivet.

Ole Høiris

Margrét Eggertsdóttir: Icelandic Baroque. Poetic Art and Erudition in the Works of Hallgrímur Pétursson. Oversat af Andrew Wawn. Islandica. A Series in Icelandic and Norse Studies. Vol. LVI. Cornell University Library, 2014. 558 s., \$ 65 (vejl.). Illustreret. ISBN: 978-0-935995-16-9.

Om sin navnkundige landsmand Hallgrímur Pétursson (1614-1674) skrev filologen og håndskriftindsamleren Árni Magnússon i 1705 i et brev, at hovedværket, Passionsalmerne, var »bedre end de fleste, hvis ikke alle andre digte skrevet med henblik på sang i det nordlige Europa«. At denne voldsomt høje vurdering faktisk var berettiget dengang og stadigvæk muligvis er det, kan den dansker, som ikke kan læse islandsk, ret nemt overbevise sig om ved at sætte sig ned med Björn Sigurbjörnssons fremragende danske gendigtning (1995). Her bemærker man i tekst efter tekst digterens (og oversætterens) suveræne beherskelse af de sprogligt-poetiske virkemidler, men man mærker også nærværet af et 1600-tals-menneske, for hvem det at meditere over Jesu Kristi lidelseshistorie har været en liflig, daglig pligt og en eksistentiel nødvendighed.

At den islandske befolkning har taget Passionssalmerne til deres hjerter, derom vidner de mere end firs udgaver, der har set dagens lys, siden værket første gang blev trykt i Skálholt 1666. De halvtreds tekster læses hvert år i radioen mellem fastelavn og påske, og på langfredag afsynges de alle i den megalomant mastodontiske Reykjavik-kirke, der bærer ophavsmandens navn.

Kendetegnende for Passionssalmerne, der blev til i 1656-59, mens Hallgrímur var præst i Saurbær på den nordlige kyst af Hvalfjorden på det sydvestlige Island, er uanstrengt troskab mod evangeliernes tekst, smukt kombineret dels med erfaringsbaseret transparens og udtryksmæssig prægnans, dels med et indgående kendskab til traditionel islandsk metrik og en suveræn sans for rytme, klang og fyndige rim.

Om disse og mange, mange andre fortrinlige egenskaber ved Hallgrímur Péturssons digtning skrev Margrét Eggertsdóttir for ti år siden en ambitiøs og stofrig doktorafhandling, *Barokkmeistarinn* (2005), som nu, ved en møjsommelig og professionel indsats, foreligger på lydefrit engelsk, formidlet upåklageligt af Andrew Wawn, professor emeritus ved University of Leeds. Et vægtigt og yderst vigtigt kapitel er dermed føjet til den ellers i forvejen omfattende fortælling om barokken i nordisk digtning, og den føromtalte danske læser af Passionssalmerne kan nu få dem føjet ind i deres litterære, sociale, kulturelle og åndshistoriske kontekst.

Hovedsigtet med afhandlingen har været at overveje, i hvilket omfang begreberne 'barok' og 'barokpræg' og 'barokpåvirkning' kan belyse Hallgrímur Péturssons digtning – vel at mærke ikke kun hans salmer, men også hans trøstevens, hans polemisk-satiriske tekster, hans lejlighedspoesi, hans digte over Vanitasmotivet og hans kristne meditationer på prosa: Er Hallgrímur barokdigter, fordi han lever og har sit virke i den æra, der for løst og for bredt betegnes sådan, eller er han samtidig dybt berørt af den tids særlige oplevelses- og følelses- og indforstået med dens tværgående bestræbelse på at demonstrere, at nordeuropæiske sprog som tysk, dansk og svensk sagtens kunne stå sig i sammenligning med såvel klassiske som moderne sprog, ja, tilmed kunne overgå dem, især hvis kompetente digtere havde heldet og dygtigheden til at transformere regler fra traditionel græsk og latinsk metrik til de germanske sprog, hvor jo prosodien bestemmes ikke af stavelseslængde, men tryk?

Spørgsmålet kan koges ned til, hvorvidt begrebet 'barok' i en islandsk sammenhæng er fremmed og i sidste ende umuligt at applicere, eller det tværtimod er velanbragt og kan bruges præcist. Margrét Eggertsdóttir mener tydeligvis det sidste og er derfor nødt til at anvende en del plads på at kontekstualisere Hallgrímur og derudover rekapitulere, hvad man specifikt litterært kan og bør forstå ved 'barok' og 'den barokke tekst'. I sidstnævnte henseende trækker hun tungt på Wilhelm Frieses klassiker *Nordische Barockdichtung* (1968), på Hans-Henrik Krummacher og dennes kritik af den snævre opfattelse af barokken hos Manfred Windfuhr (*Die barocke Bildlichkeit und ihre Kritiker*, 1966) og på Eira Storstein og Peer E. Sørensens retorisk-stilistisk anlagte bidrag i *Den*

barokke tekst (1999), men desværre ikke på Erik A. Nielsens kyndige Kingomonografi (2010), endsiges samme forskers på flere punkter banebrydende værk *Kristendommens retorik* (2009). Det sidste kan være forståeligt nok, eftersom den disputats, som ligger til grund for den aktuelle udgivelse, blev forsvaret helt tilbage i 2005; men Margrét Eggertsdóttirs internationale orientering har generelt en slagside mod det tyske område, i hvert fald konsulterer hun dér villigt artikler og monografier, hvorimod man, hvor det gælder dansk barok, spises af med referencer til Gyldendals »grønne« (læs: røde) litteraturhistorie, bd. 3, 1983.

Hvad angår det førstnævnte aspekt, kontekstualiseringen, slutter Margrét Eggertsdóttirs arbejde sig til en bred aktuel bestræbelse inden for islandsk filologisk, litterær og lærdomshistorisk forskning i retning af at forkaste forestillingen om det 17. århundrede som et mørkt kapitel kunstnerisk og kulturelt. Hun nævner i den forbindelse specielt Vésteinn Ólason, men bevægelsen har faktisk bestået i en omfattende intellektuel mobilisering og kan måske dateres helt tilbage til Jón Samsonarsons cand.mag.-speciale fra 1960. Frem for som Sigurður Nordal og andre at betone Islands kulturelle anderledeshed bidrager Margrét Eggertsdóttir til omtalte nyorientering ved til stadighed at understrege betydningen af netværksforbindelserne mellem på den ene side islandsk kultur og litteratur og på den anden side hele den europæiske kontekst af lærdom og digtning. Trods sin afsides beliggenhed var Island (ligesom Norge med Dorothe Engelbretsdatter og Petter Dass) i kontakt med de nyeste bevægelser og tendenser. Datidens islandske litterære kultur var højtlærd, ja, ind imellem sprænglærd, omfattede oversættelser fra tysk og dansk samt ikke mindst egen dannet digtning på latin, i de seneste årtier kortlagt af bl.a. Sigurður Pétursson.

I deres forsøg på at sætte begreb på tiden mellem Reformation og Oplysning har islandske forskere talt om 'humanismen' og om *lærdómsöld* eller på engelsk *the age of learning*, men Margrét Eggertsdóttir vover at tage skridtet videre og helt op i titlen tale om *Icelandic Baroque*.

Det har hun to gode grunde til – en socialt-kulturel og en stilistisk-æstetisk. For hvis vi, hvad det første angår, forudsætter, at barok er knyttet til en bestemt type samfund, styret af monarki og kirke, og til en kultur, der moralsk og mentalt sigter på at forsoner det enkelte menneske med dets plads i den etablerede orden, så forelå der i det 17. århundredes Island forudsætninger for barok. Der eksisterede, vises det i afhandlingens kapitel 4 og 5, en islandsk social og kulturel elite. Trods fraværet af et aristokrati anså visse personer og familier sig for jævnbyrdige med udenlandsk adel – og opførte sig derefter. I denne ramme fik eller tiltog lærde mænd med tilknytning til kirken sig en vigtig rolle at spille som skabere og formidlere af litteratur til befolkningen, undertiden direkte i form af lejlighedstekster,

men altid i form af tekster, der i en eller anden forstand var socialt og institutionelt situerede. Nøglepersoner er her Arngrímur Jónsson (1568-1648), kaldet den Lærde, og Skálholt-bispen Brynjólfur Sveinsson (1605-1675), der menes at have fungeret som en art protektor eller velgører for Hallgrímur i de vanskelige år fra 1637 – da han vendte hjem fra København i følgeskab med en kvinde, der havde været fange eller gidsel i Algier, og som han havde gjort med barn, da han skulle genopdrage hende i luthersk kristendom – og til 1650, da han fik det relativt fede præstekald i Saurbær.

Til underbyggelse af sin anden gode grund til at sige *barok* og ikke *humanismen* eller *den lærde tid* om det århundrede, hvor Hallgrímur Pétursson udviklede sig og udtrykte sig, indkalder Margrét Eggertsdóttir dels en renæssancefigur, pastor Magnús Ólafsson fra Laufás (ca. 1573-1636), dels en vaskeægte barokdigter, Stefán Ólafsson fra Vallanes (ca. 1619-1688), og viser, hvordan den ene fornyr lejligheds- og rejsedigtet ved at gribe tilbage til islandsk litterær tradition, hvorimod den anden eksperimenterer og på grotesk vis leger med stilen, men samtidig hermed genopdager norrøne stilprincipper og afprøver det islandske sprog med rim og originale lydeffekter. Udvendigt kan det lyde, men genuint barokt, det var det for sin tid, og vigtigt bliver det i sammenhængen, fordi der derved dannes en kontrast til barokpoeten over dem alle, selveste Hallgrímur.

Man har så tit hørt den remse, at stilen i barokken bliver et mål i sig selv, og at færdighedsopvisning alt for tit går forud for menneskeligt indhold. Dyrkelsen af rim førte til, at substansen forsømtes og formen blev vigtigst. Denne klagesang forstummer, da Margrét Eggertsdóttir når frem til sin afhandlings egentlige og primære genstand, for Hallgrímur er på samme tid raffineret, kunstfærdig – og forunderligt enkel, nøgen kunne man sige, hvis ikke det for længst var en kliché.

Hvor suveræn en ordmager og hvor seriøs en kristen han var, belyses i indgående læsninger af hans bidrag inden for en vifte af genrer. Højdepunkter nås i læsningerne af hans sørge- eller mindedigter over datteren Steinunn og hans Vanitas-salme »Allt einsog blómstrið eina«, der som regel synges hver gang et menneske stedes til hvile på Island. Men Margrét Eggertsdóttir udfolder også overblik og indsigt i sine læsninger af Passionsalmerne, hvor vægten ligeligt lægges på den stilistiske analyse og påvisningen af, hvorledes den enkelte salme skrider frem som en udfoldelse såvel af den fireleddede tekstforståelse som den klassiske retorik.

Afhandlingen afstår klogeligvis fra at klassificere sin monumentale genstand som 'pre-baroque', 'high baroque' eller 'late baroque'. I stedet beskriver den Hallgrímur Pétursson som et ægtefødt barn af sin tid. Fra konklusionsafsnittet fortjener følgende at blive citeret:

We have seen that far from being an isolated figure as a poet, he was a man of his time in terms of ideas about the world, the position of mankind within that world, the function of poetry, and the nature of poetic beauty. Hallgrímur was an ambitious poet the source of whose ideas lay jointly in native tradition and contemporary European verse (516).

Især dette sidste bliver tydeligere, som afhandlingen skrider frem. Hallgrímur Péturssons poetiske opdagelse var, at den klassiske arv ikke skulle hentes i Hellas og Rom og importeres til islandsk som filteret gennem tysk og dansk poesi, men allerede fandtes lige for hånden i form af middelalderlig norrøn tradition, bevaret i den islandske kultur. Hvad det gjaldt om, var at udsætte sig for den omgivende virkelighed, gennemtænke det bibelske stof og respektere retorikkens regler, uanset hvad anledningen var. Margrét Eggertsdóttirs bog viser, hvorledes barok netop ved at være situationsafhængig ytring, lejlighedsdigtning, i både konkret og overført forstand, i visse heldige tilfælde har kunnet blive langtidsholdbar litteratur.

Erik Skyum-Nielsen

Bidragydere

Anders Juul Rasmussen, ph.d., postdoc ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.

Benedikte F. Rostbøll, mag.art., ph.d., forskningsstipendiat ved Det Kongelige Bibliotek.

Eiliv Vinje, Dr. art. Førsteamanuensis ved Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier, Universitetet i Bergen, ledende redaktør for den norske delen av digitalutgaven Ludvig Holbergs skrifter.

Erik Skyum-Nielsen, mag.art., lektor ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.

Flemming Conrad, dr.phil, tidligere lektor i dansk litteratur ved Københavns Universitet.

Frans Gregersen, professor, dr.phil. ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.

Hanne Ruus, professor, dr.phil. ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.

Jens Anker Jørgensen, cand.mag., tidligere rektor, tidligere leder af Esrum Kloster.

Jens Lohfert Jørgensen, ph.d., adjunkt ved Institut for Kultur og Globale Studier, Aalborg Universitet.

Kjeld Kristensen, cand.mag., tidligere ledende redaktør ved Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, nu konsulent ved Selskabet.

Lars Brink, cand.mag., professor.

Margaretha Fahlgren, professor i litteraturvetenskap ved Uppsala universitet.

Marianne Rathje, ph.d., adjunkt i dansk sprog ved Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet.

Markus Floris Christensen, cand.mag. i dansk og filosofi, årsadjunkt på Frederiksberg Gymnasium.

Ole Høiris, tidligere docent på Afdeling for Antropologi ved Aarhus Universitet.

Ole Thomsen, dr.phil., tidligere ansat ved Aarhus Universitet.

Rasmus Vangshardt, stud.mag. i litteraturvidenskab og filosofi ved Københavns Universitet.

Simon Skovgaard Boeck, ph.d., seniorredaktør ved Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

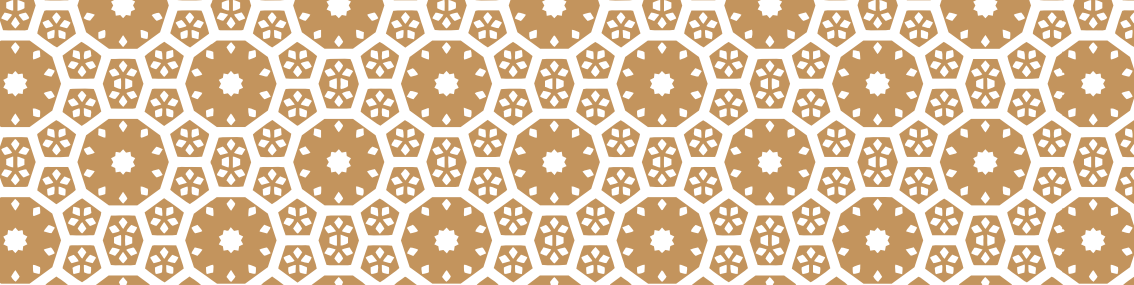
Aage Jørgensen, cand.art., lektor emer.

Universitets-Jubilæets danske Samfund

Danske Studier udkommer normalt med ét bind om året. Abonnement på tidsskriftet kan tegnes i enhver boghandel for 275 kr. årligt inkl. moms (ekskl. ekspedition). Man kan dog erhverve det billigere ved at indmelde sig som medlem i Universitets-Jubilæets danske Samfund, hvis kasserer er Simon Skovgaard Boeck, Gammeldansk Ordbog, Christians Brygge 1, 1219 København K. Årskontingentet er kr. 250, hvortil lægges forsendelsesgebyr (porto + ekspedition). Medlem kan enhver blive.

To our members abroad: You are kindly requested to pay your membership fee for 2014, DKK 275 (inclusive of postage and packing) to the Giro account of the University Press of Southern Denmark, swiftbic: dabadkkk, IBAN: DK 24 3000 0008 0420 20. Please note that UJDS can bear no unintentional reduction of your annual contribution caused by charges. If you pay by a Giro transfer, either a foreign Eurogiro or a Swift transfer, you are kindly requested to pay the service charge of DKK 30 that is a total of DKK 305.

For årskontingentet får medlemmerne tilsendt en del af de i årets løb udsendte bøger, herunder altid *Danske Studier*, mens andre tilbydes dem til en favorabel subscriptionspris. Medlemmerne kan derudover købe tidligere udsendte – ikke udsolgte – publikationer til reducerede priser. Medlemsleveringen for 2015 består af Bjørn A. Bojesen: *En undersøgelse af fænomenet Rim* (nr. 580), Jonathan Adams (red.): *Østnordisk filologi – nu og i fremtiden* (nr. 587), Sebastian Olden-Jørgensen: *Ludvig Holberg som pragmatisk historiker. En historiografisk-kritisk undersøgelse* (nr. 588) og *Danske Studier 2015* (nr. 589).

INDHOLD

Lars Brink og Kjeld Kristensen: Bevingede og ubevingede ord fra dansk revy

Marianne Rathje: Ska det vær nu? Verbale kortformer i regulerede og ikke-regulerede genrer

Flemming Conrad: Oluf Friis' litteraturhistoriske torso – 70 år efter

Markus Floris Christensen: »Vi er alle metaforer for hinanden« En hegeliansk læsning af Inger Christensens *det*

Foruden mindre bidrag og en lang række anmeldelser

ISBN 978-87-7674-927-9

9 788776 749279

DANSKE STUDIER 2015